

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Akdeniz Dünyası Araştırmaları Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI
VE
OSMANLI İMPARATORLUĞU
(1492-1614)

Ayşe Kılıç
2501090346

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. İdris Bostan

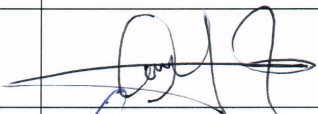
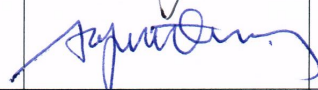
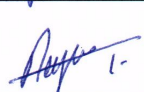
İstanbul 2012

Y Ü K S E K L İ S A N S

T E Z O N A Y I

Adı ve Soyadı : AYŞE KILIÇ Numarası : 2501090346
Anabilim/Bilim Dalı : AKDENİZ DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
Danışman Öğretim Üyesi : PRF.DR.İDRİS BOSTAN
Tez Savunma Tarihi : 13/08/2012 Tez Savunma Saati : 12:00
Tez Başlığı : ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU (1492-1614)

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUyla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PRF.DR. İDRİS BOSTAN		Kabul
PRF.DR. MAHMUT AK		KABUL
PROF.DR. ERTAN EĞRİBEL		Kabul
DOÇ.DR.ALİ FUAT ÖRENÇ		KABUL
DOÇ.DR.ARZU TERZİ		KABUL

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU (1492-1614)

Ayşe Kılıç 2501090346

ÖZ

1492 yılı, İber yarımadasının tarihinde bir dönüm noktası olmuştu. Katolik hükümdarlar için ise bu yıl, politikalarındaki bir kilometre taşı manasına geliyordu. Çünkü, yeniden fetih (reconquista) sürecini başarılı bir şekilde sona erdirmiş ve böylece güçlü bir devletin ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardı.

Katolik krallar, Fernando ve Isabel'in evlenmesiyle Kastilya ve Aragon krallıklarını birleştirmişlerdi. İspanya'nın birliği için gereken askerî ve siyasî mücadele, yeniden fetih (reconquista) sonunda tamamlanmıştı ve artık dinî birliğe ulaşmak istiyorlardı. Yahudiler'in sürülmesi, yani "conversos" sorunu teorik olarak çözülmüştü. Ancak Endülüs Müslümanlarının sürülmesi, Yahudiler'in sürülmesinden daha zordu. Isabel ve Fernando, Müslümanlar'ın gönüllü olarak Hristiyan inancını benimseyeceği ve kendi Hristiyan ortamlarına intibak edeceğini umuyorlardı. Fakat, dönüşüm kampanyaları ve misyonerlik çabaları gayretsizce yürütüldüğü için, büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlandı.

Endülüs Müslümanları, çareyi gizli-İslâm'a sığınmakta buldular. Yani İslâm dinini gizlice sürdürüp, görünüşte asimile olmuş gibi davrandılar. İspanyol engizisyonunun görevi ise, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) gerçek inançlarını ortaya çıkarmak ve onları adaletle teslim etmektir.

İspanyol engizisyonu, gizli-Müslümanlar'a (moriscos) karşı bölgesel düzeyde çok farklı şekilde ilerlemiştir. Müslümanlar'ın günlük hayatı, mecburî vaftizler ve ayrımcı düzenlemelerle, katlanılması zor bir şekilde devam etmiştir. Nihâî olarak, on yedinci yüzyılın başında anavatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

ANDALUSIAN MUSLIMS AND THE OTTOMAN EMPIRE (1492-1614)

Ayşe Kılıç 2501090346

ABSTRACT

The year 1492 was a turning point in the history of Iberian peninsula. For the Catholic Monarchs this year meant a milestone in their policies, because they had led the reconquista to a successful end and thus laid the foundation for the emergence of a powerful state.

The Catholic kings had reached the unification of the Kingdoms of Castile and Aragon with the marriage of Ferdinand and Isabella. The military and political struggle for the unity of Spain was completed by the end of the reconquista. They now wanted to reach out to the religious unity. Expulsion of the Jews, namely the problem of the conversos had been solved theoretically. But the expulsion of the Muslims of Andalusia would have been more difficult than the expulsion of the Jews. Isabella and Ferdinand hoped that, the Muslims voluntarily adopt the Christian faith and would adjust to their Christian environment. But the conversion campaigns and missionary efforts are run only half-heartedly and therefore remained largely unsuccessful.

The Muslims of Andalusia took refuge in the crypto-Islam, that is, they tried in hidden continue to pursue the Islamic religion and outwardly feign assimilation. Task of the Spanish inquisition was about to verify actual faith of the crypto-Muslims and bring them to justice.

The Spanish inquisition had proceeded very differently on the regional level against the Moriscos. The everyday life of the Moriscos as Christians, with compulsive baptisms and discriminating regulations, was very hard to tolerate. Finally, they had to leave their native country at the beginning of the seventeenth century.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, 1492 yılından 1614 yılına kadar Endülüs Müslümanlarına hem yönetim hem de engizisyon tarafından yaşatılmış olan haksız uygulamalar ele alınmaya çalışılmıştır. Doğrudan İspanyol ya da Osmanlı arşivlerine başvurulmamıştır. Ancak konuyla alâkalı olarak yazılmış ve arşiv belgelerine dayanan, İngilizce, İspanyolca, Almanca ve Türkçe eserlerden faydalanmaya özen gösterilmiştir.

Esas itibariyle çok kapsamlı bir konu olduğu için bilhassa İngilizce ve İspanyolca lisanlarında bolca eser bulmak mümkün olmuştur. Kaynak sıkıntısı çekilmeyen bir konu olması ile avantajlı sayılabilecekken, fazla sayıda olan eserlerin incelenmesindeki güçlük itibariyle de dezavantajlı bir konu haline gelebilmiştir. İncelenecek eserlerin azaltılması ise, sadece vâkıf olduğum lisanlarda yazılmış olanların tercih edilmesi ile mümkün olmuştur.

Tezin giriş kısmında, kaynaklar değerlendirilmiştir. Daha sonra, 1492 yılının dört ayrı önemine değinilmiş, Endülüs isminin ne anlama geldiği incelenmiş ve Endülüs Müslümanlarının İspanya'nın fethinden itibaren yönetim anlayışları kısaca ortaya konulmuştur.

Birinci bölüme, yeniden fetih (reconquista) sürecinin gelişimi, “mudéjar” ve “morisco” kavramlarının anlamları ve 1492 sonrası Endülüs Müslümanlarının yaşam şartları üzerinde durularak başlanmıştır. Engizisyon ve İspanyol engizisyonunun oluşumundan bahsedilerek, Endülüs Müslümanlarının kraliyet ile engizisyon arasında sürdürmek zorunda oldukları zor yaşam mücadelesi ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Osmanlılar'ın Akdeniz'de yürüttüğü siyasete yer verilmiş ve bilinenin aksine Endülüs Müslümanlarına şartlarını zorlayarak yardım gönderilmesi üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise, Endülüs Müslümanlarının sürgün edilmesi ve sürgünden sonra gittikleri yerlere değinilmiştir. Sürgün edilenlerin sayıları hususunda var olan farklılıklar tartışılmıştır.

Konuyu bana tavsiye ederek, tezin ortaya çıkmasına vesile olan ve tavsiyeleri ile bana yön veren danışmanım Prof. Dr. İdris Bostan Hocama çok teşekkür ederim. Ayrıca Doç. Dr. Ali Fuat Örenç Hocama, manevî olarak desteğinin yanında, tezimin ilk kaynağı olan Cezayir asıllı Chakib Benafri'nin 1989 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)" isimli yüksek lisans tezini ve Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent'ın 1978 yılında yayınlamış oldukları **Historia De Los Moriscos: Vida y Tragedia De Una Minoría** isimli kitabı İngiltere'den temin ettiği için çok teşekkür ederim. Emrah Safa Gürkan'a, R. F. Iversen'in 2002 yılında Princeton Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu "Prophecy and Politics: Moriscos and Christians in Sixteenth and Seventeenth Century Spain." isimli doktora tezini bana ulaştırdığı için çok teşekkür ederim. Araştırma safhasında faydalandığım İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nin çalışanlarına da göstermiş oldukları alâkadan ötürü müteşekkirim.

Son olarak da, beni her zaman destekleyen ve çalışmalarımda hem maddî hem de manevî olarak her daim yanımda olan anne ve babama minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Ayşe Kılıç

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
RESİMLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI-ENGİZİSYON VE KRALİYET

1.1. YENİDEN FETİH (RECONQUISTA) SÜRECİNİN GELİŞİMİ.....	26
1.2.“MUDÉJAR” VE “MORISCO” KAVRAMLARI.....	30
1.3. 1492 SONRASI ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARININ YAŞAMLARI.....	33
1.4. ENGİZİSYONUN OLUŞUMU VE İSPANYOL ENGİZİSYONU.....	39
1.4.1. İSPANYOL ENGİZİSYONU VE GİZLİ-MÜSLÜMANLAR.....	47
1.5. İSPANYOL YÖNETİMİ VE GİZLİ-MÜSLÜMANLAR.....	51
1.5.1. KATOLİK KRALLAR DÖNEMİ.....	51

1.5.2. V. CARLOS DÖNEMİ.....	57
1.5.3. II. FELİPE DÖNEMİ.....	60
1.5.4. III. FELİPE DÖNEMİ.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR VE ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI

2.1. OSMANLILAR'IN AKDENİZ SİYASETİ.....	67
2.1.1. HAYREDDİN REİS'İN OSMANLI HİZMETİNE GİRMESİ.....	71
2.1.2. KAPTAN-I DERYÂ HAYREDDİN PAŞA VE SEFERLERİ.....	73
2.1.2.1. PREVEZE DENİZ ZAFERİ (1538).....	75
2.1.2.2. FRANSA(NICE) HAREKÂTI (1543).....	77
2.1.3. CERBE SEFERİ (1560).....	78
2.1.4. MALTA SEFERİ (1565).....	79
2.1.5. KIBRIS SEFERİ (1570-1571).....	80
2.1.6. İNEBAHTI DENİZ MUHAREBESİ (1571).....	82
2.2. ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARINA OSMANLI YARDIMI.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARININ SÜRGÜN EDİLMESİ

3.1. SÜRGÜN KARARI VE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ.....	99
3.2. SÜRGÜN EDİLENLERİN SAYISI VE GİTTİKLERİ YERLER.....	107
3.3. SÜRGÜNÜN İSPANYA EKONOMİSİNE ETKİLERİ.....	112

SONUÇ	116
KAYNAKÇA	118
EKLER	142
EK 1: 1491’de yapılan Gırnata Antlaşmasının son sayfası	142
EK 2: İspanyol engizisyonunun simgesi.....	143
EK 3: Isabel ve Fernando’nun Capilla Real’deki mezar taşları.....	144
EK 4: Bir Müslüman’ın vaftiz olma töreni.....	145
EK 5: II. Selim’in Endülüs Müslümanlarına yolladığı ferman, 1569.....	146
EK 6: II. Selim’in Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa’ya yolladığı ferman, 1569.....	147
EK 7: Endülüs Müslümanlarının sürülme kararı, 1610.....	148
EK 8: Endülüs Müslümanlarının sürülme kararı, 1610.....	149

RESİMLER

Resim 1: Nebrija’nın dilbilgisi kitabının kapağı.....	5
Resim 2: Ünlü coğrafyacı İdrisî’nin Nüzhetü’l-müştâk fiihtirâki’l-âfâk eserinden 1154 yılında çizdiği dünya haritası.....	7
Resim 3: Andalucía otonom bölgesi haritası.....	8
Resim 4 : 16. yüzyılda Mancebo de Arévalo tarafından aljamiado yazılmış bir eser örneği.....	38
Resim 5 : Engizitörler tarafından yakalanan şüpheli şahıs.....	45
Resim 6: Gırnata’da (Granada) Müslümanlar’ın zorunlu vaftiz töreni.....	48
Resim 7: Mâleka’daki (Málaga) engizisyon işkence yöntemleri.....	50

Resim 8: Gırnata'daki (Granada) Müslümanlar'ın 1499 yılında gerçekleşen zorunlu vaftiz töreni.....	55
Resim 9: İspanya Krallığı ve Komşuları (1560).....	61
Resim 10 : Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ adlı eserinden Akdeniz ve çevresini gösteren harita.....	69
Resim 11: Hayreddin Paşa'nın Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabulü.....	72
Resim 12: Malta adası.....	80
Resim 13: Kıbrıs adası.....	81
Resim 14: Endülüs Müslümanlarının sürülmesini gösteren resim.....	105
Resim 15 : Dâniye (Denia) sahilinden gemilere bindirilen Endülüs Müslümanları, Vicent Mestre, 1613.....	107
Resim 16 : Belensiye'deki (Valencia) Vinaros limanından ayrılan Endülüs Müslümanları, 1613.....	110
Resim 17 : Cezayir'deki Vehran (Oran) limanına ulaşan Endülüs Müslümanları, 1613.....	112

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BAE	: Biblioteca de Autores Españoles
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
ed.	: Editör
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
M. E. B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Terc.	: Tercüme
t. y.	: Tarihi yok
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Kaynaklara Dair

Mecburî olarak Hristiyan yapılmak istenen Endülüs Müslümanlarının konu edildiği araştırmaların sayısı, bilhassa İngilizce ve İspanyolca'da çok fazladır. Literatürde temel olarak kabul edilen birkaç eseri zikretmek gerekir. Luis del S. Mármol Carvajal'ın **Historia del rebelión y castigo de los moriscos del Reino de Granada**¹ isimli eseri, Manuel Dánvila y Colládo'nun **La Expulsión de Los Moriscos Españoles**² isimli eseri ve Pascual Boronat y Barrachina'nın **Los Moriscos Españoles y su Expulsión**³ isimli eseri ve Diego Hurtado de Mendoza'nın **Historia de la rebelión de los moriscos del Reyno de Granada**⁴ isimli eseri devletin Endülüs Müslümanlarına yaptıklarını savunmacı bir şekilde ele alan, taraflı olarak yazılmış kitaplara örnek gösterilebilecek türdendir. Bunun yanında Endülüs Müslümanlarına yaşatılan zulmü tenkit ederek, devletin yanlış yaptığını dile getiren çalışmalar da mevcuttur. Florencio Janer'in **Condición social de los Moriscos de España: Causas de su Expulsión y Consecuencias que esta Produjo en el Orden Económico y Político**⁵ isimli eseri, Henry Charles Lea'nın **The Moriscos of Spain: Their Conversion and Expulsion**⁶ ve 4 Cilt halinde yayınlanan **A History of the**

¹ Luis del S. Mármol Carvajal, **Historia del rebelión y castigo de los moriscos del Reino de Granada**, Madrid, Biblioteca de Autores Españoles (BAE), XXI, 1946, (Çevrimiçi) http://www.adurcal.com/moriscos/Historia_rebellion_moriscos.htm, 7 Mart 2012. Bu kitap ilk defa 1600 yılında Mâleka'da (Málaga) basılmıştır.

² Manuel Dánvila y Colládo, **La Expulsión de Los Moriscos Españoles**, Madrid, 1889.

³ Pascual Boronat y Barrachina, **Los Moriscos Españoles y su Expulsión**, 1. Baskı, Valencia, 1901.

⁴ Diego Hurtado de Mendoza, **Historia de la rebelión de los moriscos del Reyno de Granada**, 1601. (Çevrimiçi) <http://www.bibliotecavirtualdeandalucia.es>, 23 Haziran 2011.

⁵ Florencio Janer, **Condición social de los Moriscos de España: Causas de su Expulsión y Consecuencias que esta Produjo en el Orden Económico y Político**, Madrid, La Real Academia de la Historia, 1857.

⁶ Henry Charles Lea, **The Moriscos of Spain: Their Conversion and Expulsion**, 1. Baskı, Londra, 1901. Bu eserin tercümesi Philadelphia'daki 2. Baskısından yapılmıştır. Henry Charles Lea, **İspanya Müslümanları: Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri**, Tercüme: Abdullah Davudoğlu, İstanbul,

Inquisition of Spain⁷ isimli eserleri ise, bu çalışmaların güzel örneklerindendir. Yukarıda bahsi geçen tarihçilerden, devlet yanlısı yazar Pascual Boronat y Barrachina ile devleti tenkit ederek yazar Henry Charles Lea'nın hemen hemen aynı kaynaklardan yararlanmalarına rağmen, farklı sonuçlara varmaları çok manidardır.

Endülüs Müslümanlarını ve Osmanlılar'ın onlara yardımlarını konu alan Andrew C. Hess'in "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain"⁸ isimli makalesi, Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanılarak yapılan bir çalışma olması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca Hess'in, **The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier**⁹ isimli kitabı da, Fernand Braudel'in **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**¹⁰ kitabında dikkat çektiği Akdeniz ve çevresindeki kültürel ilişkileri ön plana çıkaran birlikteliğin aksine, siyasî ilişkileri dikkate alan, Osmanlı İmparatorluğu ve İspanya'nın mücadelesini irdeleyen yaklaşımı ile farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur.

Son yıllarda, bu konuyla alâkalı olarak İngilizce yazılmış kitaplar arasında önemli bir yere sahip olan, Leonard Patrick Harvey'in **Muslims in Spain, 1500 to 1614**¹¹ isimli eseri, objektif bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Bu değerli eserde,

İnkılâb Yayınları, 2006.

⁷ Henry Charles Lea, **A History of the Inquisition of Spain**, 4 Cilt, 1. Baskı, Macmillan, 1906-07 (Çevrimiçi) <http://libro.uca.edu>, 4 Haziran 2011.

⁸ Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", **The American Historical Review**, Vol.: 74, No: 1, Ekim 1968, s. 1-25.

⁹ Andrew C. Hess, **The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier**, Chicago, The University of Chicago Press, 1978. Bu eserin Türkçe tercümesi de mevcuttur. Andrew C. Hess, **Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi**, Terc.: Özgür Kolçak, İstanbul, Küre Yayınları, 2010.

¹⁰ Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Terc.: Mehmet Ali Kılıçbay, Cilt: II, İstanbul, Eren Yayınevi, 1990.

¹¹ Leonard Patrick Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, Chicago, University of Chicago Press, 2005.

Endülüs Müslümanlarının İspanyol engizisyonunun karşısında yaşadığı dramı gözler önüne serilmektedir.

Arap tarihçiler arasında konuya temas edenler, Mısırlı Muhammed Abdullah İnan ve Tunuslu Abdülcelfîl et-Temîmî olmuştur. Bilhassa Temîmî, Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanarak yaptığı araştırmalarıyla, Osmanlılar'ın Endülüs Müslümanlarına yardım etmediği şeklindeki görüşü çürütmüştür.

Ülkemizde bu konuya yeterince alâka gösterilmemiştir. Son zamanlarda yapılan çalışmalar ile bu konu geç de olsa hak ettiği değeri bulmaya başlamıştır. Türkiye’de konuyla ilgili eserler yayınlayanların başında, Mehmet Özdemir¹² ve Lütfi Şeyban¹³ gelmektedir. Bahsedilen değerli akademisyenlerin çalışmalarının yanı sıra, en eski tarihli olarak ulaşabildiğim, 1989 yılında Hacettepe Üniversitesi’nde Cezayir asıllı Chakib Benafri tarafından hazırlanmış, “Endülüs’te Son Müslüman Kalıntısı Morisko’ların Cezayir’e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)” ismini taşıyan yayınlanmamış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

¹² Eserleri için bkz. Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları : Siyasi Tarih**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994; Mehmet Özdemir, “Endülüs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995, s. 211-225; Mehmet Özdemir, “İspanya Krallığı’nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I”, **AÜİFD**, Cilt: XXXV, Ankara, 1996a, s. 243-284; Mehmet Özdemir, “Gırnata”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1996b, s. 51-57; Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları : Medeniyet Tarihi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997a; Mehmet Özdemir, **Endülüs Müslümanları : İlim ve Kültür Tarihi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997b; Mehmet Özdemir, “İspanya-Ülkede İslamiyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001, s. 170-173; Mehmet Özdemir, “Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 393-408; Mehmet Özdemir, “Moriskolar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2005, s. 288-291; Mehmet Özdemir, “Müdeccenler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006, s. 465-467.

¹³ Eserleri için bkz. Lütfi Şeyban, **Reconquista : Endülüs’te Müslüman-Hristiyan İlişkileri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003; Lütfi Şeyban, **Mudejares, Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı’ya Göçleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.

1492 Yılıının Önemi

1492 yılı İspanya tarihinde birçok bakımdan önemli bir yere sahiptir. Öncelikle, Katolik krallar olarak adlandırılan Kastilya kraliçesi I. Isabel (1474-1504) ile Aragon kralı II. Fernando¹⁴ (1479-1516) zamanında, Hristiyan kuvvetlerin 2 Ocak 1492 tarihinde Gırnata'ya (Granada) girmesi ile, en uzun süre İslâm hakimiyetinde kalma özelliğini taşıyan bu şehir elden çıkmıştır.

Gırnata'nın ele geçirilmesi ile yaklaşık sekiz yüzyıl kadar İslâm hakimiyeti altında yaşayan İspanya'da, **yeniden fetih (reconquista)**¹⁵ süreci tamamlanmıştır. Sonrasında ise, 31 Mart 1492 tarihinde vaftiz olup, Hristiyanlığa geçenler haricindeki Yahudiler'in ülkeden kovulacağının ilan edilmesi ile Katolik krallar, Hristiyanlık adına önemli bir adım daha atmışlardır.

Siyasî bakımdan bu gelişmeler söz konusu iken, Kastilce yavaş yavaş hem idarî birimlerde hem de yazılı edebiyatta Latince'nin yerini almaya başlıyordu. İspanya'nın önemli yazarlarından biri olan eğitimci ve filolog Elio Antonio de Nebrija (1444–1522) ise Kastilya kraliçesi I. Isabel'in (1474-1504) himayesi altında Kastil dilinin kurallarını tanzim etmeye çalışıyordu. Yaptığı bu çalışmaların neticesinde Nebrija, yine 1492 yılında, ilk Kastilce dilbilgisi kitabı olan **Gramática**

¹⁴ Aragon, Sicilya ve Sardinya için kral II. Fernando, Kastilya ve Leon krallığı için V. Fernando ve Napoli krallığında ise III. Fernando olarak unvanı bulunmaktadır.

¹⁵ İspanyolca bir kelime olup, **yeniden fetih** ya da bir başka deyişle **el-istirdâd** anlamına gelmektedir. Müslümanlar'ın 711 yılında İspanya'yı fethetmelerinden sonra, 718 yılında bir grup Hristiyan tarafından başlatılan ve fethedilen yerleri Müslümanlardan geri almayı hedefleyen harekete verilen isimdir. **Reconquista** filizlenmeye başladıktan tam 35 yıl sonra, yani 753 yılında ilk kaybedilen şehir Aşturga (Astorga) olmuştur. Bu hareketle alâkalı pek çok kitap bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bu kavramı ve gelişme sürecini açıklayan Derek W. Lomax, **The Reconquest of Spain**, Longman Group, Londra 1978, kitabının tamamına bakılabilir. Ayrıca bkz. Bernard Lewis, **Çatışan Kùltürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, Terc.: Nurettin Hüseyini, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 1-17; Chakib Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1989, s. 4.; Şeyban, **Reconquista : Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri**, s. 315-339.

de la lengua castellana¹⁶ isimli önemli eserini yayınlıyordu. Elio Antonio de Nebrija'nın¹⁷ bu kitabı, aynı zamanda Avrupa'da yazılmış ilk dilbilgisi kitabı olma özelliğini de taşıyordu.



Resim 1: Nebrija'nın dilbilgisi kitabının kapağı¹⁸.

¹⁶ Bu kitabın içeriği hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Elio Antonio de Nebrija, **Gramática de la lengua castellana**, Editörler: Miguel Ángel Esparza ve Ramón Sarmiento, Madrid, Fundación Antonio de Nebrija, 1992, (Çevrimiçi) <http://books.google.com>; Hans J. Niederehe, "La Gramática de la lengua castellana (1492) de Antonio de Nebrija", Universität Trier (Çevrimiçi) <http://elies.rediris.es/elies16/Niederehe1.html>, 17 Nisan 2012 ve ayrıca Elio Antonio de Nebrija için oluşturulmuş sayfa için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.antoniode Nebrija.org/indice.html>, 17 Nisan 2012.

¹⁷ Kendisinin bir diğer önemli eseri ise, 1506 yılında hukuk alanında yazdığı makaleleri ile birlikte yer verdiği hukukî terimler sözlüğünü kapsayan **Aenigmata iuris civilis**'dir. Bu eserde yer alan hukukî terimler sözlüğünü daha sonra **Vocabularium utriusque juris** adı altında yayınlamıştır. Bkz. Elio Antonio de Nebrija, **Vocabularium utriusque juris**, Lyon, Apud haeredes Iacobi Iuntae, 1559.

¹⁸ Kaynak: (Çevrimiçi) <http://en.wikipedia.org>, 17 Nisan 2012.

1492 yılının İspanya tarihi açısından önem arz eden bir başka hadisesi ise, keşiflerle alâkalı olandır. Cenevizli denizci Kristof Kolomb (Cenevizce: Christoffa Corombo, 1451–1506), **Atlantik aşıldığında Hindistan’a ulaşılır** şeklindeki görüşünü dile getirerek, yapmak istediği deniz yolculukları için daha önce Portekiz, Venedik, Cenova ve İngiltere’den yardım talep etmiş, ancak eli boş dönmüştür. En son olarak Kastilya kraliçesi I. Isabel (1474-1504) ile Aragon kralı II. Fernando’dan (1479-1516) yardım istemiş ve olumlu sonuç almıştır. Isabel’in emrine girip, maddi bakımdan her türlü desteğini alan Kristof Kolomb¹⁹, yolculuk hazırlıklarına başlamak için, 12 Mayıs 1492 tarihinde Gırnata’dan (Granada) ayrılmıştır.

Kolomb²⁰, aynı yılın Ağustos ayında çıktığı 96 gün süren ilk yolculuğu sırasında, 12 Ekim 1492’de Bahama Adaları’na ulaşmış ve oradaki dört küçük adayı, Küba’yı²¹ ve sonrasında Amerika kıtasını keşfetmiştir²². Bu yolculuğundan sonra da,

¹⁹ Çıktığı yolculuk sırasında tuttuğu seyir defteri ile alâkalı bilgilere erişmek için bkz. Christoph Kolombus, **Bordbuch: Aufzeichnungen seiner Ersten Entdeckungsfahrt nach Amerika 1492-1493**, Münih, Heinrich Hugendubel Verlag, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.bilandia.de>, 7 Aralık 2010; **Excerpts from Christopher Columbus’ Log, 1492 A.D.**, (Çevrimiçi) <http://www.franciscan-archive.org/columbus/opera/excerpts.html>, 3 Mayıs 2012.

²⁰ Koyu bir Katolik olduğunu bildiğimiz Kolomb, seyir defterine 2 Ocak 1492 tarihinde Gırnata’nın Hristiyan kuvvetler tarafından işgal edilmesi ile alâkalı olarak Latince notlar almıştır. Yazdıkları Almanca olarak yayınlanan seyir defterinde şöyledir: “Im gegenwärtigen Jahre 1492, nachdem Eure Hoheiten dem Kriege gegen die Mauren, die noch in Europa herrschten, in der gewaltigen Stadt Granada ein Ende bereitet hatten, also in jener Stadt, wo ich am Zweiten des Monats Januar dieses selben Jahres mit eigenen Augen sah, wie dank der Waffenerfolge die königlichen Standarten Eurer Hoheiten auf den Türmen der Alhambra, welche die Festung der vorgenannten Stadt ist, hochgezogen wurden und wie der maurische König seinen Palast verließ, um die Hände Eurer Hoheiten und des Fürsten, meines Herrn, zu küssen...” Tercümesi ise şöyledir: “Halen içinde bulunduğumuz 1492 yılında, Ekselansları Avrupa’da bile hüküm sürmüş Mağribiler’e karşı olan savaşı şimdiki Granada şehrinde sona erdirdikten sonra, Ocak ayının ikisinde o şehirde, kraliyetin askeri başarıları sayesinde, sözkonusu şehrin kalesi olan Elhamra Sarayı’nın kulelerine kraliyet sancaklarının çekildiğini ve Mağribi kralın sarayını, sizin ve prensin ellerini öpmek için nasıl terk ettiğini ben kendi gözlerimle gördüm...” (Kolomb, **Bordbuch: Aufzeichnungen seiner Ersten Entdeckungsfahrt nach Amerika 1492-1493**, s. 7). Ayrıca Kolomb’un seyir defterine yazdığı bu satırların İngilizcesine, Leonard Patrick Harvey, **Islamic Spain, 1250 to 1500**, Chicago, University of Chicago Press, 1990 kitabının 324. sayfasında yer vermiştir.

²¹ Kolomb’un Küba’yı keşfinin anlatıldığı güzel bir makale için bkz. Dr. Miguel A. Esquivel Pérez, Dr. Fernando M. González Bermúdez ve Lic. José Julio Rodríguez Castellanos, “El Primer Viaje de Cristóbal Colón a Cuba”, (Çevrimiçi) <http://www.monografias.com/trabajos>, 3 Mayıs 2012.

²² Birçok araştırma, Amerika kıtasına Kristof Kolomb’dan en az beş yüzyıl önce Müslümanlar’ın ulaştığını gözler önüne sermektedir. Taraflı olarak algılanabileceği düşüncesi ile Müslüman araştırmacıların yaptığı çalışmaları yazmaktan kaçındım. Hristiyan yazarlar tarafından yazılmış kaynaklardan bazıları için bkz. Nigel Davies, **Voyagers to the New World**, New York, 1979; Barry Fell, **America Before Columbus**, New York, 1976; Cyrus Gordon, **Before Columbus**, New York, 1971; Donald Gyr, **Exploring Rock Art**, Santa Barbara, 1989; Patrick Huyghe, **Columbus was Last**, New York, 1992; Mauricio Obregon, **The Columbus Papers, The Barcelona Letter of 1493, The**

1503 yılına kadar İspanya ile Amerika kıtası arasında yine Kastilya adına üç sefer daha gerçekleştirmiştir. Bu yolculuklar sayesinde İspanya, dünyanın en büyük sömürge imparatorluklarından biri haline gelmiştir.



Resim 2: Ünlü coğrafyacı İdrisî'nin *Nüzhetü'l-müştâk fihtirâki'l-âfâk* adlı eserinden 1154 yılında çizdiği dünya haritası²³.

Landfall Controversy, and the Indian Guides, McMillan Co., New York 1991; John Boyd Thacher, **Christopher Columbus**, New York 1950; Ivan Van Setima, **They Came Before Columbus**, New York, 1976; Ivan Van Setima, **African Presence in Early America**, New Brunswick, New Jersey, 1987; José Vazquez Ruiz, "Kristof Kolomb'un Coğrafi Kanaatlerinde Müslüman Kültürünün Etkisi", Terc.: Mehmet Özdemir, **İslâmî Araştırmalar**, 2000, Cilt: XIII, Sayı: 1, s. 43-46; Alex Von Wuthenau, **Unexpected Facts in Ancient America**, New York, 1975; Leo Weiner, **Africa and the Discovery of America**, 2. Baskı, Philadelphia, 1920; H.T. Wilkins, **Mysteries of Ancient South America**, New York, 1974.

²³ Kaynak: Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa 955.

Endülüs İsminin Kaynağı

Günümüzde **Endülüs** kelimesi hâlâ **Andalucía** şeklinde varlığını devam ettirmektedir. İspanya’da nüfusun en yoğun olduğu ve topraklarının kapladığı alan bakımından on yedi otonom bölge içinde ikinci sırada yer alan bölgenin ismi olarak kullanılmaktadır. **Andalucía** otonom bölgesi, Sevilla (İşbiliye), Almería (el-Meriye), Córdoba (Kurtuba), Cádiz (Kādis), Granada (Gırnata), Huelva (Velbe), Jaén (Ceyyân) ve Málaga (Mâleka) olmak üzere sekiz vilâyete ayrılmıştır. Başkenti ise Sevilla (İşbiliye) şehridir.



Resim 3: Andalucía otonom bölgesi haritası²⁴.

Müslümanlar’ın, 711 yılından 1492 yılına kadar İber yarımadasında fethedilip, İslâm hakimiyeti altına alınan toprakların tamamı için kullandıkları **Endülüs** kelimesinin etimolojisi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu kelimenin Arapça’ya girmesi, Müslümanlar’ın İspanya’yı fethetmelerinden çok önce

²⁴ Kaynak: (Çevrimiçi) <http://www.bura.org.tr>, 17 Nisan 2012.

olmuştur. **Endülüs** kelimesinin Arapça olarak söylenen halinin, Roma İmparatorluğu’ndan sonra İspanya’yı işgal eden Germen kavmi Vandallar’ın ülkesi anlamına gelen **Vandalicia** kelimesinin başkalaşıma uğramasıyla oluştuğu kabul edilmektedir. Bu görüşü destekleyen C. F. Seybold’un İslâm Ansiklopedisi’nde yazdığı **Endülüs** maddesinde, Endülüs isminin kaynağı ile alâkalı olarak şu bilgiler yer almaktadır:

“Pyrene yarımadasına Arapların verdiği isimdir. İlk defa Arapların kullanmış olduğu bu ismin menşei, eski Yunanlıların “İberia” ve Romalıların “Hispania”sı kadar karanlıktır. Mamafih bu isim ile Cermen kavimlerinden Vandalların ismi arasında bir münasebet kurmak ve bunu mefruz bir Vandalacia şeklinde iştikak ettirmek de oldukça tabi görülebilir. Bu Vandalicia isminin Vandalların esasen ancak 18 sene (411-429) kaldıkları Baetica vilayetini yahut bunların, Afrika’ya geçmek üzere gemilere binmiş oldukları Traducta limanını göstermiş olması mümkündür. Araplar bu limanın bilahare berberi reisi Tarif adını almış olan mahal olduğunu söylerler. Bir küçük mevkiin yahut bir eyaletin adı olan bu isim, Arap-Berberi müstevliler tarafından bugün dahi Andalucia tesmiye edilen bütün kadim (Romalılar ve Gotların) Baetica hakkında kullanılmış ve bilahare fütuhât neticesi olarak, yarımada’nın tamamına ve hatta bidayette Fransa’nın cenubundaki daha uzak bölgelere (Septimania-Rhone nehrine kadar uzanan Gallia Narbonsis) dahi teşmil olduğu görülür.”²⁵

Mehmet Özdemir’in, E. Lévi- Provençal’dan (Espana musulmaña, IV, 45) alıntı yaparak yazdığı Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde yer alan **Endülüs** maddesinde ise, yine Seybold’un yazdıklarını destekler mahiyetteki şu bilgiler bulunmaktadır:

“Araplar tarafından İspanya için kullanılan ve ülkeden tamamen çıkarılmalarından sonra İspanyolcaya Andalucia şeklinde ve önceleri yalnız “müslüman İspanyası” anlamında geçen Endülüs (Endelüs) kelimesinin kökeni kesin biçimde tespit edilebilmiş değildir. Bugün genellikle, Hispania Karşılığı olarak ilk defa fetihten sonra 98 (716) yılında basılmış bir sikke üzerinde görülen ismin. V. yüzyılda Kuzey Afrika’ya geçmeden önce on sekiz yıl kadar İspanya’nın güneyinde kalan Vandallar’ın (Vandalus) adından türetilmiş olabileceği (Vandalicia /Vandal ülkesi) kabul edilmektedir.”²⁶

²⁵ C. F. Seybold, “Endülüs”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1988, s. 270.

²⁶ Özdemir, “Endülüs”, s. 211. Endülüs isminin kaynağı ile alâkalı olarak ayrıca bkz. William Montgomery Watt, Pierre Cachia, **A History of Islamic Spain**, Edinburgh, Edinburgh University, 1992, s. 17 ve Özdemir, **Endülüs Müslümanları : Siyasi Tarih**, s. 29-30.

Endülüs'ün Fethi ve İberya'da Müslüman Varlığı

Emevî halifesi Velid bin Abdülmelik zamanında (705-715), Emevîler'in Kuzey Afrika valisi Musa bin Nusayr, bölgedeki karışıklıklardan faydalanıp, Endülüs'ü fethetmek üzere 28 Nisan 711 tarihinde Tanca valisi Târik bin Ziyâd'ı görevlendirdi. Berberî olan Târik bin Ziyâd komutasındaki ordu, Endülüs'e ayak bastığında, o zaman Calpe olarak adlandırılan, fetihten sonra ise Cebel-i Târik adını alan İspanya'nın en güneyindeki yerde karargâh kurdu. İlk iş olarak el- Cezîretü'l-Hadrâ (Algeciras) ele geçirildi.

Târik bin Ziyâd komutasında 7000 kişilik bir ordu vardı ve Musa bin Nusayr, takviye birlik olarak 5000 kişilik bir kuvvet daha yolladı. Kral Rodrigo komutasındaki Vizigot ordusu ile Vâdiilekke nehri (Rio Barbate) kıyısında karşı karşıya geldiler. Yedi gün süren çarpışmaların sonunda, 19 Temmuz 711 tarihinde Vizigot ordusunun büyük kısmı bozguna uğratıldı ve böylece ülkenin fethi başlatılmış oldu²⁷.

Endülüs siyasî tarihini ele alırken, altı ayrı döneme ayırarak inceleyebiliriz. Bunlardan birincisi, Fetih (711-715) ve ondan sonra gelen Valiler dönemi (715-756), ikincisi, Endülüs Emevîleri dönemi (756-1031), üçüncüsü, Tavâifu'l-Mülûk (beylikler) dönemi (1031-1090), dördüncüsü, Murâbitlar dönemi (1090-1147), beşincisi, Muvahhidler dönemi (1147-1229) ve son olarak da Gırnata Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) (1238-1492) dönemidir.

a) Fetih ve Valiler Dönemi (711- 756)

Târik bin Ziyâd, Vizigot ordusunu bozguna uğrattıktan kısa süre sonra, Kurtuba (Córdoba), Gırnata (Granada), İlbire (Elvira), İstice (Ecija) ve sonrasında da

²⁷ Mahmood Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", **The Legacy of Muslim Spain**, Ed.: Salma Khadra Jayyusi, Manuela Marin, Leiden E. J. Brill, 1992, s. 8.

Vizigotlar'ın başşehri olan Tuleytula (Toledo) üzerine yürüyerek, orayı fethetti²⁸. Fetihler sırasında, Vizigotlar'ın yönetiminden memnun olmayan ve ağır dinî baskılara mâruz kalan Yahudiler'in kapılarını kendiliklerinden açmaları da, fetihlerin tamamlanmasına yardımcı olan bir unsur olmuştu²⁹.

711 yılının sonunda, İspanya'nın yaklaşık yarısı ele geçirilmişti. Değişik bölge ve şehirleri fetheden Müslüman komutanlar, buralara vali tayin edildi. Bazı yerleşim yerlerinde ise, Müslümanlar'ın sayıları yeterli olmadığı için, buraların yerli halk tarafından kurulan bağımsız konseylerce yönetilmesine izin verildi.

Musa bin Nusayr, fethin tamamlanmasına yardımcı olabilmek için 712 yılının Haziran ayında, çoğunluğu Araplar'dan oluşan 18000³⁰ kişilik bir orduyla İspanya'ya geçti. İşbiliye (Sevilla), Leble (Niebla), Karmûne (Carmona) şehirlerini fethetti³¹. 713 yılında Cıllikiyye (Galicia) ve Liyûn (Leon) bölgeleri ile Sarakusta (Zaragoza), Berşelûne (Barcelona) ve Lâride (Lérida) şehirleri kontrol altına alındı³². Akabinde kuzeyde bulunan birçok şehir fethedildi. Pireneler de aşıp, 8. yüzyılda Avrupa'nın en kuvvetli devleti olarak kabul gören Franklar'ın topraklarına girildi³³.

²⁸ José Luis Martínez Sanz, **Los Árabes en España: Vida y Costumbres en La Antigüedad. Vida y Costumbres en Al-Ándalus**, Madrid, Edimat Libros, 2007, s. 20.

²⁹ Özdemir, "Endülüs", s. 212.

³⁰ Özdemir, **Endülüs Müslümanları : Siyasi Tarih**, s. 21; Özdemir, "Endülüs", s. 212; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 29; Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 14.

³¹ Özdemir, **Endülüs Müslümanları : Siyasi Tarih**, s. 21; Özdemir, "Endülüs", s. 212; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 29.

³² Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 9.

³³ Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 30; Bu kadar hızlı bir şekilde devam eden fetihler için Philip K. Hitti şu yorumu yapmaktadır: "Hz. Muhammed'in vefâtından yüz yıl sonra onun yerine hükümet eden ve Dimeşk'te oturan İslâm halîfeleri, Çin'den Fransa içlerindeki Gauller ülkesine kadar uzanan bir imparatorluğa başkanlık ediyorlardı." Bkz. Philip K. Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, Cilt: III. Terc.: Salih Tuğsuz, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1980, s. 789-790.

Emevî halifesi Velid bin Abdülmelik'ten (705-715) gelen mektup üzerine Musa bin Nusayr, 714 yılının Eylül ayında Şam'a (Dimeşk) hareket etti. Endülüs'ten ayrılırken de yerine oğlu Abdülaziz'i vali tayin etti³⁴. Böylece 756 yılına kadar devam edecek olan, Emevîler'e bağlı valilik dönemi ya da bir başka deyişle **Asrû'l-Vülât** başlamış oldu.

Bu dönemde Endülüs'te yirmi bir vali görev yaptı. Valiler, kimi zaman Şam'da bulunan halife ya da onun Kuzey Afrika'daki valisi tarafından tayin edildi, kimi zaman da Endülüs'teki askerler tarafından belirlendi. Bu dönemde, Arap-Berberî, Kaysî-Yemenî, Beledî-Şamî iç çekişmeleri yaşandı³⁵. Bunun yanında Müslümanlar, Fransa'nın güneyinde bulunan Sebtimâniye (Septimania) ve Arbûne (Narbona) bölgelerini ele geçirerek Paris şehrine doğru ilerlediler. 732 yılında Abdurrahman el-Gâfikî komutasındaki Müslümanlar, Paris yakınlarında bulunan ovada gerçekleşen Puvatya savaşında Franklar'a yenildiler. Çok fazla şehit verilmesinden ötürü, **Belâtüşşühedâ** yani şehitler düzlüğü ismi verilen bu savaştan sonra, baş gösteren iç çekişmelerle birlikte Avrupa içlerine yapılan fetihler de durdu³⁶.

b) Endülüs Emevîleri Dönemi (756-1031)

Endülüs'te Müslümanlar iç çekişmelerle uğraşırken, Abbâsîler, Emevî hanedanına son verdi. Bununla da yetinmeyip, Emevîler'e karşı büyük bir katliama giriştiler. Bu katliamdan kurtulabilenler arasında, Emevî halifesi Hişâm bin Abdülmelik'in torunlarından Abdurrahman bin Muâviye de vardı. Abdurrahman bin Muâviye, 755 yılında Endülüs'e geçti. Akabinde de 756 yılında Kurtuba'ya

³⁴ Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, s. 781.

³⁵ Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 26-27.

³⁶ Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, s. 787-788.

(Córdoba) girerek kendisini bağımsız emir ilân etti³⁷. Böylece, bir devir kapanmış ve Endülüs Emevîleri dönemi (756-1031) başlamış oldu.

Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu ve ilk emiri olan Abdurrahman bin Muâviye ya da I. Abdurrahman (756-788), öncelikli olarak iç karışıklıkları ve anlaşmazlıkları gidermeye çalıştı. Aynı zamanda, 778 yılında ülkenin kuzeydoğusundan Endülüs'e girerek Sarakusta'ya (Zaragoza) doğru ilerleyen Franklar ile de mücadele etti. Franklar, ülkelerinde çıkan karışıklıkların da etkisiyle geri çekilmek zorunda kaldılar. Sonraki yıllarda, Hristiyanlar'ın ele geçirdiği bazı şehirleri geri almaya çalıştıysa da muvaffak olamadı. Vefat ettiğinde yerine geçen I. Hişâm'a (788-796), gücü Abbâsîler ve Bizanslılar tarafından da kabul edilen, Suriye-Emevî geleneklerine göre yönetilen bir devlet bıraktı³⁸.

I. Hişâm (788-796), hükümdarlık döneminde, ülkenin kuzeyinde yer alan Hristiyan krallıklarla savaşarak geçirdi. Pireneler aşılıp, Sebtimâniye (Septimania) yeniden ele geçirildi. Onun devrinde, Endülüs'ün resmî mezhebi Mâlikîlik oldu³⁹. İslâmiyetin yayılışı hızlandı ve yerli halktan ihtidâ edenlerin, yani **müvelledlerin**⁴⁰ sayısında artış gözlemlendi. Ulemâya da önem verildiğinden, bu sınıfın siyasî hayattaki etkisi hissedilir bir şekilde arttı⁴¹.

I. Hişâm'ın (788-796) vefatından sonra yerine oğlu I. Hakem (796-822) geçti. I. Hakem (796-822) devrinde, iç isyanlar patlak verdi. Bu isyanlara, Berberîler ve

³⁷ Özdemir, "Endülüs", s. 212.

³⁸ Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 19; Özdemir, "Endülüs", s. 212.

³⁹ Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 21.

⁴⁰ Vizigot ve Hispano-Romanlardan oluşan karışım, nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı. Bunlar isteyerek İslâm'ın hâkimiyetini kabul ettiler. Büyük bir çoğunluğu, isteyerek Hristiyanlığı bıraktı ve İslâm'ın hoşgörüsüne dahil oldu. Ayrıntılar için bkz. Joseph F. O'Callaghan, **A History Of Medieval Spain**, New York, Cornell University Press, 1975, s. 151; Özdemir, "Endülüs", s. 213.

⁴¹ Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 21; Özdemir, "Endülüs", s. 213.

Araplar'ın yanı sıra, yerli halktan ihtidâ eden çok sayıda insan katıldı. İsyanlar bastırıldıysa da, bundan en çok istifade eden Franklar oldu. 801 yılında Endülüs'ün en önemli sınır şehirlerinden biri olan Berşelûne'yi (Barcelona) ele geçirdiler⁴².

I. Hakem'den (796-822) sonra tahta oğlu II. Abdurrahman (822-852) geçti. Onun devri, iç karışıklıkların az olması ve çıkanların da ustalıkla çözümlenmesi sayesinde, emirliğin en parlak yılları oldu. Bu dönemde Endülüs'ü en fazla meşgul eden olay, Norman (Viking) saldırıları oldu⁴³. II. Abdurrahman (822-852), 844 yılında denizden saldıran Normanlar'ı (Vikinger) geri püskürtmeyi başardı. Bizans İmparatoru Theophilos'un elçi göndererek, diplomatik ilişki kurmak istemesi de bu dönemdeki önemli bir siyasî başarıdır. Bu nedenle II. Abdurrahman dönemi (822-852), **eyyâmü'l- arûs** (düğün günleri) olarak anılmıştır⁴⁴.

II. Abdurrahman'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Muhammed'in (852-886) emirliğinin ilk dönemlerinde de ülkede istikrar devam etti. Kuzeyde yer alan İspanyol krallıklarına karşı da başarılı seferler tertip edildi. Fakat, iktidarının son on beş yılında düzen bozuldu. Yerli halktan ihtidâ edenler, Berberîler ve Araplar merkezî idareye karşı isyan başlattılar. Bu isyanların şiddeti, ondan sonra gelen Münzir (886-888) ve Abdullah (888-912) dönemlerinde daha da arttı⁴⁵. Bu devirlere, **büyük fitne dönemi**⁴⁶ ismi verilmiştir. Bu süre zarfında, ülke hem siyasî hem de sosyal açıdan parçalandı. Şeklî olarak merkezi otoriteye bağlı, ancak bağımsız olarak hareket eden yirmiyi aşkın küçük devlet ortaya çıktı.

Endülüs içinde bulunduğu bu krizi, Abdullah'ın yerine tahta geçen torunu III.

⁴² Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, s. 808; Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 33-34.

⁴³ Özdemir, "Endülüs", s. 213.

⁴⁴ Özdemir, "Endülüs", s. 213.

⁴⁵ Ayrıntılar için bkz. Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 34; Özdemir, "Endülüs", s. 213.

⁴⁶ Daha fazla bilgi edinmek için bkz. Özdemir, **Endülüs Müslümanları : Siyasi Tarih**, s. 79-87.

Abdurrahman (912-961) zamanında aşabildi. III. Abdurrahman, iç isyanları bastırarak, merkezî idareyi kuvvetlendirdi. Bu dönemde yapılan seferler sayesinde, Hristiyan krallıklar itaat altına alınarak, vergiye bağlandı⁴⁷. Afrika'da hızla yayılmakta olan Şîî Fâtımîler ile mücadele edebilmek ve kurduğu siyasî birliği devam ettirebilmek için, 929 yılında kendisini halife ilân etti. Kuzey Afrika'da bulunan bazı büyük Berberî kabileleri ile işbirliği⁴⁸ yaparak nüfuzunu Mağrib içlerine kadar yaydı. Kuzeyde yer alan İspanyol krallıkları ile mücadeleye girişti. Sonunda, Léon (Leon) ve Pamplona (Benblûne) krallıklarına vergi ödemeyi kabul ettirdi ve onları kendi himayesi altına aldı⁴⁹. Halifenin başarılarını duyan Germen ve Bizans imparatorları, elçiler göndererek kendisiyle siyasî ilişkiler kurmak istediler.

III. Abdurrahman'ın 961 yılındaki vefatından sonra yerine oğlu II. Hakem (961-976) geçti. Babasının devrinde sağlanan iç istikrar ve dış siyasetteki başarılar devam etti. II. Hakem döneminin en önemli özelliği, ilim ve sanat alanındaki yaşanan gelişmelerdi.

II. Hakem'in vefat etmesinin ardından, yerine çocuk yaşta olan oğlu II. Hişâm (976-1009, 1010-1013) geçti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Hâcib İbn Ebû Âmir ve iki oğlu Abdülmelik ve Abdurrahman, iktidarı ele geçirerek, Âmirîler olarak bilinen yeni bir dönem başlattılar⁵⁰. Hâcib İbn Ebû Âmir ve kendisinden sonra Hâcib olan oğlu Abdülmelik dönemleri siyasî yönden çok başarılı geçti. Ancak 1008 yılında Abdülmelik'in yerine kardeşi Abdurrahman'ın geçişi ile Endülüs'te istikrar bozuldu. Abdurrahman'ın hırslı tutumu ve II. Hişâm'a kendisini veliaht olarak seçtirip, bunu ülkenin her yanına duyurması, bu aileye kızgın olan Sakâlîbe⁵¹ ile

⁴⁷ Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, s. 824-826; Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 39-41.

⁴⁸ Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 43-46.

⁴⁹ Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 37.

⁵⁰ Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, s. 841-842; Özdemir, "Endülüs", s. 213; Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 82.

⁵¹ Sakâlîbe, Slav, Frank, Germen ve diğer Avrupa kökenli kölelerden oluşmaktaydı. Özellikle III.

Emevî hanedanı taraftarlarını harekete geçirdi⁵². Genel bir isyana dönüşen bu olaylar sonucunda, Âmirîler ve onlara bağlı olan devlet adamlarının ikamet ettiği Medînetüzzâhire yağmalanarak, Abdurrahman öldürüldü. II. Hişâm ortadan kayboldu ve ondan sonra II. Muhammed, Süleyman ve IV. Abdurrahman tahta geçirildi. Ancak hiçbiri karışıklığı önlemeye muvaffak olamadılar.

1016 yılında Şîî Hammûdîler, Kurtuba (Córdoba) şehrini ve tahtı ele geçirdiler. Ancak onlar da bu kargaşanın önüne geçemediler ve 1022 yılında halk tarafından Kurtuba'dan sürüldüler. Bundan sonraki yedi yıl da Emevî hanedanına mensup olanlar arasındaki taht kavgalarıyla geçti. Bu durum karşısında sabrı iyice tükenen Kurtuba ileri gelenleri ve halk, halifeliği lağvederek Emevî hanedanına mensup olanları sürgüne gönderdi ve idareyi eşraftan oluşacak bir şûranın üstlenmesine karar verdi⁵³. Böylece Endülüs Emevî Devleti yıkılıp, yerine, 1031 yılında irili ufaklı birçok devletin kurulduğu **Tavâifu'l-Mülûk (beylikler dönemi)** olarak bilinen yeni bir devre başladı.

c) Tavâifu'l-Mülûk Dönemi (1031-1090)

Bu dönemde, çok fazla sayıda küçük şehir devletleri kurulmuştur. Endülüs'te Emevî Devleti yıkıldıktan sonra, Kurtuba (Córdoba) dışındaki şehirlerde yaşamakta olan nüfuzlu aileler bağımsızlıklarını ilân etti. Bunlardan ileri gelenleri, Gırnata'da (Granada) Zîrîler, Tuleytula'da (Toledo) Zünnûnîler, İşbiliye (Sevilla) ve civarında Abbâdîler, Sağrûla'lâ bölgesinde Tücîbîler ve Hûdîler, Batalyevs (Badajoz) ve civarında bulunan Eftasîler'dir.

Abdurrahman döneminde bunların çoğu orduya ve saray görevlerine alınmıştır. 16. yüzyıl sonuna kadar Müslüman nüfusun mühim bir unsuru haline gelmişlerdir. Ayrıntılar için bkz. O'Callaghan, **A History Of Medieval Spain**, s. 152; Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 57.

⁵² Özdemir, "Endülüs", s. 214; Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 84.

⁵³ Özdemir, "Endülüs", s. 214; Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, s. 848; Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 84-85.

Bu döneme damgasını vuran olay, küçük şehir devletleri arasındaki siyasi çekişmeler ve savaşlardır. Bu durum, İber yarımadasında Müslümanlar'ın iyice zayıf düşmesine ve Hristiyanlar'ın ise **yeniden fetih (reconquista)** hareketini gerçekleştirebilmeleri için güç kazanmasına sebep olmuştur. 1057 yılında Kastilya kralı I. Fernando, Batelyevs'e (Badajoz) saldırarak Eftasiler'i, sonrasında da 1062'de Tuleytula'daki (Toledo) Zünnûnîler ile İşbiliye (Sevilla) ve civarında hüküm süren Abbâdîler'i ağır haraca bağladı⁵⁴. 1085 yılında Kastilya kralı VI. Alfonso, Müslümanlar'ın ikinci büyük şehri olan Tuleytula'yı da işgal etti. Ancak bu olaydan sonra Müslümanlar, **yeniden fetih (reconquista)** hareketinin ciddiyetini kavradılar ve geleceklerinden endişe etmeye başladılar. Kuzey Afrika'da hüküm süren Murâbitlar'ın hükümdarı Yusuf bin Taşfîn'den yardım istendi. Endülüs'te bundan sonra, Murâbitlar dönemi başlamış oldu.

d) Murâbitlar Dönemi (1090-1147)

Endülüs Müslümanlarının isteği üzerine Abbâdî Emîri Mu'temed-Alellah, Kuzey Afrika'daki Murâbitlar'ın hükümdarı Yusuf bin Taşfîn'den yardım istemişti. Yusuf bin Taşfîn, Endülüs'e geçip, Kastilya Kralı VI. Alfonso'yu 1086 yılında meydana gelen Zellâka savaşında ağır bir yenilgiye uğrattı⁵⁵. Bu zafer neticesinde, güneye doğru yayılan Hristiyan ilerlemesi de bir süre durdurulmuş oldu. Ancak, Yusuf bin Taşfîn Kuzey Afrika'ya geri döndükten sonra Endülüs'te yeniden iç savaşlar başladı ve Hristiyan hücumları da etkisini arttırdı. Bunun üzerine Yusuf bin Taşfîn tekrar Endülüs'e geçti ve burayı Murâbitlar'a bağlı bir vilâyet haline getirdi. Murâbitlar'ın Endülüs'te yaklaşık altmış yıl süren hâkimiyetlerinin ilk yirmi beş yılında ülkede huzur ve istikrar sağlandı. Fakat, sonraki yıllarda iç karışıklıklar yeniden başladı. Bu arada Kuzey Afrika'da da önemli iç sorunlar başlamıştı. Hem

⁵⁴ Özdemir, "Endülüs", s. 214; Watt ve Cachia, *A History of Islamic Spain*, s. 93.

⁵⁵ José Luis Martínez Sanz, *Los Árabes en España: Vida y Costumbres en La Antigüedad. Vida y Costumbres en Al-Ándalus*, Madrid, Edimat Libros, 2007, s. 32.; Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 54.

Afrika’da hem de Endülüs’te aynı anda çıkan bu sorunlar neticesinde Murâbitlar zayıfladılar ve 1147 yılında da yıkıldılar⁵⁶.

Murâbitlar’ın 1147’de yıkılmasıyla, Endülüs’ün siyasî birliği yeniden bozuldu. Böylece ülke, Hristiyanlar’ın saldırılarına açık hale geldi⁵⁷. Bundan istifade eden Kastilya Krallığı, bir haçlı ordusu meydana getirip, 1147 yılında El-Meriyne’yi (Almería), Katalonya Kontluğu ise 1148 yılında Turtuşa’yı (Tortosa) ve 1149 yılında da Lâride’yi (Lérida) ele geçirdi. Endülüs sürekli toprak kaybediyor ve siyasî olarak da çalkantılı bir süreçten geçiyordu. Bu sefer de yardımına yine bir Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler koştu.

e) Muvahhidler Dönemi (1147-1229)

Ebû Yusuf el-Mansûr, öncelikli olarak, Kurtuba (Córdoba), İşbiliye (Sevilla), Şilb (Silves) ve Batelyevs (Badajoz) gibi şehirleri kontrolü altına aldı. Sonra Benî Gâniye’yi yenip, Balear adalarını ele geçirdi. 1172 yılında Kastilya Krallığı’nın himayesindeki Muhammed bin Sa’d’ı mağlûp ederek, Gırnata (Granada), Mürsiye (Murcia), Belensiye (Valencia), Ceyyân (Jaén), Vâdî Âş (Guadix), Karmûne (Carmona) ve Beyyâse (Baeza) şehirlerini ele geçirdi.

Ebû Yusuf el-Mansûr, ordusuyla beraber Kuzey Afrika’ya geri döndü. Bunu fırsat bilen Haçlılar, 1189’da Şilb’i (Silves) işgal etti. Aynı yıl, Kastilya kralı VIII. Alfonso da İşbiliye ve Kurtuba’nın kuzeyinde bulunan bazı yerleri zaptetti⁵⁸.

Bu gelişmeler üzerine Ebû Yusuf el-Mansûr, yeniden Endülüs’e geçti. 19

⁵⁶ Özdemir, “Endülüs”, s. 215.

⁵⁷ Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, s. 863-864; Watt ve Cachia, **A History of Islamic Spain**, s. 97-98.

⁵⁸ Makki, “The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)”, s. 74; Özdemir, “Endülüs”, s. 215.

Temmuz 1195 tarihinde , Kastilya, Aragon ve Portekizliler'den oluşan Kastilya kralı VIII. Alfonso'nun liderliğindeki Haçlı ordusunu Erek (Alarcos) denilen yerde büyük bir yenilgiye uğrattı. Ertesi yıl ise, Tuleytula (Toledo) şehrinde bulunan birçok kaleyi aldı. 1197 yılında Kastilya üzerine bir sefer daha düzenledi. Talavera, Tuleytula, Makeda (Maqueda), Uriliye (Oreja) ve Madrid şehirlerini ele geçirdi. 1199 yılında vefat ettikten sonra yerine oğlu Muhammed el- Nâsır geçti.

Erek (Alarcos) hezimetinden sonra, Müslümanlar'ın ilerleyişini durdurmak için Papa III. Innocent'in çağrısı üzerine Kastilya kralı VIII. Alfonso ve başpiskopos Rodrigo Jiménez de Rada, Aragon, Leon, Navarra (Nebre), Portekiz ve Fransız kuvvetlerini birleştirip, yeniden bir Haçlı ordusu meydana getirdiler. 16 Temmuz 1212'de gerçekleşen **İkab (Las Navas de Tolosa)** Muharebesi'nde⁵⁹ Hristiyanlar ezici bir galibiyet elde ettiler⁶⁰.

Muvahhidler'e karşı 1227 yılından itibaren iç isyanlar başladı. 1230 yılında Kastilya ve Leon Krallıklarını birleştiren III. Fernando ile Aragon kralı I. Jaime, Endülüs'ün içinde bulunduğu bu zor durumu çok iyi değerlendirdiler ve hızlı bir şekilde istilâya başladılar. Aragon kralı I. Jaime 1229 ve 1237 yılları arasında Balear adalarını, 1238 yılında Belensiye'yi (Valencia), 1244'te Dâniye'yi (Denia), 1246 yılında Şâtibe (Jativa) ile beraber bazı küçük şehirleri ele geçirdi. Kastilya ve Leon kralı III. Fernando ise, 1236 yılında Kurtuba'yı (Córdoba), 1246'da ise Ceyyân (Jaén) ve Arcûne'yi (Arjona) hâkimiyeti altına aldı. Bunun yanında Portekizliler de 1242 yılında Şilb'i (Silves), 1250'de Şenterîn (Santarem) ve Garb'ı (Algarve) ele geçirdi⁶¹.

⁵⁹ Ayrıntıları için bkz. Ambrosio Huici Miranda, **Las Grandes Batallas De La Reconquista Durante Las Invasiones Africanas: Almoravides, Almohades y Benimerines**, Madrid, Instituto de Estudios Africanos Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1956, s. 219-250.

⁶⁰ Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 75.

⁶¹ Özdemir, "Endülüs", s. 215-216.

f) Gırnata Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) (1238-1492) Dönemi

Hristiyan krallıklarının gerçekleştirmiş olduğu bu büyük istilâ hareketinden yalnızca, Muhammed bin Yûsuf bin Nasr tarafından Gırnata'da (Granada) kurulan ve Endülüs'ün güneydoğusundaki İlbîre'den (Elvira) Rûnde'ye (Ronda) kadar uzanan dar bir sahil şeridi üzerinde hüküm süren Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) kurtulabildi. Müslümanlar'ın elinde kalan topraklar, ancak eskisinin onda biri kadardı⁶². Ancak bu devlet, iki buçuk yüzyıl gibi uzunca bir süre tüm zor şartlara rağmen tarih sahnesinde kalmayı başardı. Çünkü Gırnata emirleri, dış ilişkilerde takip ettikleri siyaset sayesinde, Hristiyan krallıklarını karşılarına almamaya özen gösterdiler. Bir yandan da Hristiyanlar'dan gelebilecek tehlikelere karşı Kuzey Afrika'da bulunan Merînîler ile olan ilişkilerini sağlam tuttular.

1410 yılında Kastilya hükümdarı II. Juan (1406-1454)⁶³ zamanında Antequera şehrinin beş ay süren muhasaranın sonunda elden çıkması ve 1431 yılında yine II. Juan'ın (1406-1454) komutanı Alvaro de Luna tarafından el-Sahara (La Higuera) savaşında hezimete uğratılmaları haricinde, 1462 yılına kadar istikrarlı sayılabilecek bir dönem geçirdiler. 1462 yılında, Kastilya hükümdarı II. Juan'ın (1406-1454) oğlu IV. Enrique'nin (1454-1474) zamanında, Müslümanlar'ın Kuzey Afrika ile bağlantı kurdukları yer olan Cebelitârik zaptedildi.

İber yarımadasında uzun zamandır İspanyollar'ın özlemini duyduğu **yeniden fetih (reconquista)** hareketi hızlanmıştı. Kastilya prensesi Isabel (1474-1504) ve Aragon prensi Fernando'nun (1479-1516), 19 Ekim 1469 tarihinde evlenmeleri ile birleşik bir imparatorluğun temelleri atılmıştı. 1474 yılında Isabel'in ağabeyi IV. Enrique'nin (1454-1474) ölümü üzerine Kastilya kraliçesi I. Isabel olması, 1479 yılında da Fernando'nun babası II. Juan'ın ölümü üzerine Aragon kralı II. Fernando

⁶² Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 77.

⁶³ Kendisi bu sırada henüz iki aylık bebek olduğu için amcası Fernando'nun gerçekleştirdiği bu muhasara sonucunda en iyi savunulan yerlerden biri olan Antequera şehri düşmüş ve hatta bu zafer Fernando'ya yeni bir lâkap kazandırmıştır. Bkz. Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 77.

seçilmesi, iki krallığı⁶⁴ birleştirmiş oldu. Böylece siyasî ve askerî birliği sağlayan Hristiyanlar, Müslümanlar'a karşı daha kuvvetli hücumlara giriştiler.

İşgaller devam ederken, iç karışıklıklar yüzünden düzensizlik söz konusu idi. Meselâ, 1474 yılında Ebu'l-Hasan Ali, babası Sultan Sa'd bin Muhammed bin Yusuf'a karşı ayaklandı⁶⁵ ve babasını alt ederek, yerine geçti. Ancak, **ez-zağal** (kahraman, yiğit) lâkabı ile tanınan kardeşi Ebu Abdullah Muhammed'in taraftarları, Ebu'l-Hasan Ali'ye karşı Mâleka'da (Málaga) ayaklandılar. Ebu'l-Hasan Ali, bu ayaklanmaları da bastırdı. Ebu'l-Hasan Ali, 1482 yılında Levşe (Loja) muharebesi dönüşünde oğlu Ebu Abdullah'ın isyanıyla karşılaştı. Ebu Abdullah, babasını tahttan indirip, XI. Muhammed olarak yerine geçti. Ebu'l-Hasan Ali ise kardeşi Ebu Abdullah Muhammed'in idaresindeki Mâleka şehrine sığındı.

Aragon kralı II. Fernando, Endülüs'ü güneyden tehdit edebilmek için, Mâleka'yı ele geçirmek istiyordu. 1483 yılının Mart ayında Mâleka dağlarının yakınında, Şarkıyye (Ajarquía) denilen yerde, Ebu'l-Hasan Ali ve kardeşi Ebu Abdullah Muhammed'in birlikleri, Hristiyanlar'ı ağır bir hezimete uğrattı. Babası ve amcasının kazandığı zaferlerin etkisiyle Ebu Abdullah, 1484 yılında Kurtuba (Córdoba) üzerine sefere çıktı. Birkaç yerde galip geldiyse de, el-Yusina (Lucena) şehri civarında yapılan savaşta yenildi ve Hristiyanlar tarafından esir alındı. Kral Fernando, Ebu Abdullah'ı çıkarmayı düşündüğü iç savaş için maşa olarak kullanmak istiyordu⁶⁶. Bu yüzden onu serbest bırakıp, Vâdî Âş (Guadix) emiri olarak tayin etti.

⁶⁴ 1494 yılında Papa VI. Alexander, Isabel ve Fernando'ya **Katolik krallar (los Reyes Católicos)** ünvanını vermiştir.

⁶⁵ Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 83.

⁶⁶ Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 83; İsmail Yiğit, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnata)-Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslam Devletleri**, Cilt: IX, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1995, s. 66.

Ancak Hristiyanlar, bunun karşılığında Ebu Abdullah'a bazı ağır şartlar⁶⁷ kabul ettirmişlerdi.

Ebu Abdullah'ın babası Ebu'l-Hasan Ali tahttan feragat edip, yerini kardeşi Ebu Abdullah Muhammed'e (ez-zağal) bıraktı. Yani Ebu Abdullah'ın karşısında rakip olarak amcası bulunuyordu. Amcası ile aralarında devam eden iç savaş, Katolik kralların işini bir hayli kolaylaştırmıştı. 1485 yılında Rûnde (Ronda), 1486'da Muklîn (Moclín), 1487 yılında Levşe (Loja), Beleş Mâleka (Vélez Malaga) şehirleri teker teker kaybedildi.

Ebu Abdullah, Kastilya kuvvetlerinin de yardımıyla 1486 yılında Gırnata'da (Granada) bulunan Elbeyyâzin (Albaicín) semtini kontrolü altına aldı. Ancak daha sonra hatasını anlayıp, amcası Ebu Abdullah Muhammed'e (ez-zağal) Kastilya kuvvetlerine karşı birleşme teklifinde bulundu. Daha sonra da Levşe, Muklîn, Munfarîd (Montefrío) ve Kulumîra (Colomera) şehirlerini fethetti. Bu sırada, Kastilya kraliçesi I. Isabel tarafından esir alındı⁶⁸ ve anlaşmaya varılınca da serbest bırakıldı.

Hristiyanlar, 1487 yılında Ebu Abdullah Muhammed'in (ez-zağal) idaresi altındaki topraklara göz dikmişlerdi. Mâleka'nın (Malaga) muhasarası dört ay sürdü ve sonunda elden çıktı. Bundan sonra da Eşkur (Huescar), Bire (Vera) ve 1489'da ise El-Meriyte (Almería) şehri kaybedildi. 1490'da Endülüs Müslümanlarının elinde

⁶⁷ Ebu Abdullah, kral Fernando ve kraliçe Isabel'in hakimiyetini tanıyacak, onlara yıllık 12 bin altın vergi ödeyecek, Gırnata'yı ele geçirdiğinde hemen oradaki Hristiyan esirlerden 400 tanesini serbest bırakacak, iyi niyetini ve itaatteki samimiyetini göstermek için emirler ve devlet ricalinin oğullarından bir grubu kendi oğlu ile birlikte Kastilya sarayında rehin bırakacaktı. Bkz. Yiğit, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 67.

⁶⁸ Makki, "The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)", s. 84.

sadece Gırnata (Granada) şehri kalmıştı. Katolik krallar, Ebu Abdullah'tan Gırnata şehrini kendilerine teslim etmesini istediler. Talepleri yerine getirilmeyince de, şehrin karadan ve denizden dışarıyla olan irtibatını kesip, bir muhasara başlattılar. İki taraf arasında şehrin surlarının dışında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Ebu Abdullah'ın ordusunun canla başla yaptığı savunmanın neticesinde, 1490 yılının Temmuz ayında geri çekilmek zorunda kaldılar⁶⁹.

Hristiyanlar 1491 yılının bahar aylarında yeniden Gırnata şehrine doğru harekete geçip, kalabalık bir ordu ile şehri muhasara altına aldılar. Muhasaranın kış aylarına kadar uzaması ihtimalini de düşünerek, şehrin güneybatısında yer alan Şenil nehri kıyısında bir karargâh kurma çalışmalarına başladılar. Kastilya kraliçesi I. Isabel, bu yeni kurulan karargâha, **Santa Fé (kutsal iman)** ismini vermişti.

Muhasaranın şiddeti artmış ve halkın dış dünya ile irtibatı da iyice kesilmişti. Katolik krallar, Müslümanlar'ın açlığa dayanamayıp, teslim olmasını çabuklaştırmak için, şehrin civarındaki bahçeleri bile talan etmişlerdi. Ancak yine de Müslümanlar, kış mevsimine kadar direndiler. Müslümanlar'ın içinde bulundukları zor şartları İsmail Yiğit, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnata)-Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslam Devletleri** isimli eserinde tarihçi Mekkarî'den naklen şöyle yazmıştır:

“Kış mevsiminin gelmesiyle bastıran aşırı soğuklar ve şiddetli bir şekilde yağan kar ile birlikte, şehrin dışarı ile bütün giriş-çıkışları kapanmış oldu. Şehirde yiyecek maddeleri iyice azaldı. Bu yüzden fiyatlar son derece arttı ve sefalet yaygın bir hal aldı. Bu kuşatma esnasında düşman, şehir surları dışında kalan her tarafı, bir karış yer bırakmaksızın işgal altına almış, Müslümanlara ekin ekip mahsul yetiştirme imkanı bırakmamıştı. Şartlar, gün geçtikçe daha kötüye gidiyordu. Bu sırada hicrî 897 yılının başlarıydı. Düşman, Müslümanları aç bırakarak, savaşız teslim olmalarını sağlamak arzusunu taşıyordu. Halktan pek çoğu, açık yüzünden Büşşerat bölgesine kaçmıştı. Neticede safer ayı girdiğinde, içinde bulunan sıkıntı ve sefâlet en yüksek noktasına ulaşmıştı.”⁷⁰

⁶⁹ Yiğit, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 70.

⁷⁰ Yiğit, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 72.

1491 yılının Kasım ayında başlayan görüşmeler neticesinde Müslümanlar, teslim olmaya karar verdiler. Yapılan görüşmelerde Müslümanlar'ın tâbi olacağı şartlar belirlendi. İçlerinden bazıları⁷¹ şöyledir:

- 1) Bütün Müslümanlar'ın can, aile ve mal güvenliği tanınacak, Müslümanlar bulundukları şehirde ve oturdukları evde bırakılacak, onların mal ve mülklerine dokunulmayacaktır.
- 2) Gırnata halkı, önceden de olduğu gibi kendi şariatlarına göre yaşayacaklar, onlar hakkında sadece kendi dinlerinin hükümleri tatbik edilecektir.
- 3) Müslümanlar'ın ve Yahudiler'in başına önceden sultanları tarafından tayin edildiği gibi, Müslümanlar için bir Müslüman, Yahudiler için ise bir Yahudi idareci tayin edilecektir.
- 4) Mescidlere ve mescidlerin vakıf gelirlerine müdahale edilmeyecektir.
- 5) Müslüman halk, asla Hristiyan olmaya zorlanmayacaktır.
- 6) Hristiyan bir kadın veya erkek Müslüman olursa, onun peşi bırakılacaktır.
- 7) Bir Müslüman ile evlenen Hristiyan kadın, Müslüman olduğu takdirde eski dinine dönmeye zorlanmayacaktır.
- 8) Hristiyanlar, izinsiz olarak Müslümanlar'ın evlerine girmeyecekler ve onların mallarını haksız yere almayacaklardır.
- 9) Endülüs'ten üç yıl içinde ayrılmak isteyenler, yanlarına değerli eşyalarını da alıp, sadece geçiş ücretini ödeyerek, devlete ait gemilerle taşınacaklardır. Ancak üç yıldan sonra ayrılmak isteyenler, geçiş ücretine ilave olarak, mallarının onda birini de ödeyerek ayrılacaklardır.
- 10) Hristiyanlar, Müslümanlar'ın ibadet yerlerine girmeyeceklerdir.

⁷¹ Antlaşmanın diğer maddeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Harvey, **Islamic Spain, 1250 to 1500**, s. 314-321; Janer, **Condición social de los Moriscos de España**, s. 18-19; Sahibzade Masud Khan, **History Of Muslim Spain**, Lahor, Publishers Emporium, (t. y.), s. 394-395; Henry Charles Lea, **A History of the Inquisition of Spain, Book 8**, 3. Baskı, Macmillan, 1907 (Çevrimiçi) <http://libro.uca.edu>, 4 Haziran 2011, s. 317-318; Ahmad Thomson, **Blood On The Cross: Islam In Spain In The Light Of Christian Persecution Through The Ages**, Londra, Taha Publishers Ltd., 1989, s. 249-251; Yiğit, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 72-74.

- 11) Hristiyanlar, Müslümanlar'ın bahçe ve avlu duvarlarına tırmanarak, onların evlerinin içini gözetlemeyeceklerdir.
- 12) Müslümanlar, Hristiyanlar'a ait beldelerde, can ve mallarından emin bir şekilde serbestçe dolaşabileceklerdir. Bu seyahatleri esnasında üzerlerinde dinî kimliklerini gösteren bir işaret taşımak zorunda değillerdir.
- 13) Ezan okuyana, namaz kılana, oruç tutana ya da diğer ibadetlerini yerine getirenlere engel olunmayacaktır. Onlara gülen veya onlarla alay edenler cezalandırılacaklardır.
- 14) Bu yıldan itibaren üç yıl boyunca Müslümanlar vergi ödemeyecektir. Bundan sonra da, eskiden hangi miktarda vergi ödemişler ise, yine aynı miktarı ödemeye devam edeceklerdir.
- 15) Müslüman tüccarlar, üzerlerine düşen vergiyi ödedikleri sürece İspanya'da ya da İspanya dışında özgürce ticaret yapabileceklerdir.

Katolik krallar, antlaşmada belirtildiği şekilde, 2 Ocak 1492 tarihinde Benî Ahmer (Nasrîler) Emirliği'nin (1238-1492) başkenti olan Gırnata'ya (Granada) girdiler. Böylece, yaklaşık sekiz yüzyıl kadar süren İslâm hakimiyeti sona ermiş oldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI- ENGİZİSYON- KRALİYET

1.1. YENİDEN FETİH (RECONQUISTA) SÜRECİNİN GELİŞİMİ

Müslümanlar'ın İber yarımadasının fethini başlattıkları 19 Temmuz 711 tarihinden yedi yıl sonra, 718'de Endülüs'ün kuzey kıyısındaki dağlarda bulunan Covadonga mağaralarında Pelayo öncülüğünde başlatılan İspanyol **yeniden fetih (reconquista)**¹ hareketinin askerî hedefi, Gırnata'nın (Granada) 1492 yılında ele geçirilmesi ile sonuçlandı. Bu durum, İspanya'daki Müslüman nüfusunun tamamen sona erdiği anlamını taşıyor, yalnızca onları azınlık statüsüne sokuyordu. Bu tarihte Müslümanlar, Yahudiler gibi ülkeyi erkenden terk etmek zorunda bırakılmamışlardı.

Müslümanlar, ilk defa Kastilya ve Leon kralı VI. Alfonso'nun 29 Mayıs 1085 tarihinde Tuleytula'yı (Toledo) işgal etmesiyle Hristiyan hakimiyeti altında yaşamak zorunluluğu ile karşılaşmışlardı. Endülüs'ün en önemli ikinci büyük şehri olan Tuleytula'nın işgali, **yeniden fetih (reconquista)** hareketinin temellerinin sağlam atıldığını gösteriyordu. 1118 yılında Sarakusta (Zaragoza), 1148'de Turtuşa (Tortosa) ve Lâride (Lérida), 1170 yılında da Tarvil (Teruel) şehirleri kaybedildi. 16 Temmuz 1212 tarihindeki İkab (Las Navas de Tolosa) Muharebesi'nde Hristiyanlar ezici bir galibiyet elde ettiler. 1230 yılında Kastilya ve Leon Krallıklarının yeniden

¹ İspanyol edebiyatında, yeniden fetih (reconquista) hareketini anlatan **Poema del Cid** ismini taşıyan ve yazarı belli olmayan, aşırı milliyetçi duygularla 12. yüzyılın ortalarında yazılmış destansı bir şiir bulunmaktadır. Bu eser, hayatını Müslümanlar'a karşı gerçekleştiren İspanyol yeniden fetih (reconquista) hareketine adanmış efsanevi kahramanın ağzından olayları anlatmaktadır.

birleşmesi ile saldırıların şiddeti artarak devam etti. 30 Haziran 1236'da Endülüs'ün hem başşehri olan, hem de önemli bir medeniyet merkezi kabul edilen Kurtuba (Córdoba) Müslümanlar'ın elinden çıkmış oldu. 1238 yılında Belensiye (Valencia), 1248 yılında İşbiliye (Sevilla) ve 1304 yılında Mürsiye (Murcia) gibi önemli şehirler daha kaybedildi.

Hristiyanlar'ın işgalleri belli aralıklarla birbirini takip etti. Gırnata'nın (Granada) ele geçirilip, **yeniden fetih (reconquista)** sürecinin tamamlanmasına yakın, 1485 yılında Rûnde (Ronda), 1486'da Muklîn (Moclín), 1487 yılında Beleş Mâleka (Vélez Malaga) ve Mâleka (Málaga), 1489'da ise El-Meriyye (Almería) şehirleri teker teker kaybedilen topraklardan oluyordu.

Bu işgallerden sonra Müslümanlar'ın bir kısmı, henüz Hristiyanlar tarafından işgal edilmemiş Endülüs şehirlerine yerleşmeyi tercih etmişlerdi. Endülüs tamamen istilâ edilince de, Hristiyan hakimiyeti altında yaşamaktansa Kuzey Afrika'ya göç etmeyi seçtiler. Göç edenler, genelde şehrin ileri gelen ailelerine mensup ve ulemâ sınıfından olan insanlardı. Ancak göç edenlerin dışındaki büyük bir çoğunluk, kendi topraklarında kalmayı tercih etti. Hristiyanlar'ın hakimiyeti altında yaşamaya başlayan bu Müslümanlar'a **müdeccen (mudéjar)** ismi verilmiştir. Bu durumda, yapılan antlaşmalarda kendilerine verilen, canlarına, mallarına, dinlerine, örf ve adetlerine dokunulmayacağı teminatının etkisi çok büyüktür. Bu teminat daha önceki yıllarda da birçok Endülüs şehri işgal edilirken verilmiş ve Müslümanlar'a kendi topraklarında kalma hakkı tanınmıştı. Ancak antlaşmalarda zaman zaman ihlaller yapılmış ve Benî Ahmer (Nasrî Hanedanı) Emirliği'nin (1238-1492) başkenti olan Gırnata şehri teslim alınırken yapılan antlaşmanın hükümlerine de yalnız 1497 yılına kadar riayet edilmişti². Bu tarihten sonra bazı kısıtlamalarla başlayan süreç,

² Halbuki Isabel ve Fernando, Müslüman halkın kendilerine tanınan hakların geri alınacağından şüphe ettikleri zaman, 29 Kasım 1492'de Allah'a yemin ederek, bütün Müslümanlar'ın inanç, çalışma ve ticaret yapma serbestliğine sahip olduklarını söylemişlerdi. Müslümanlar'ın kraliyetin özgür unsurları olduğunu ve yine kendi dinlerini özgürce yaşayabileceğini belirtmişlerdi. Bunun için bkz. Michael Geddes, **The History of the Expulsion of the Moriscoes, or Mahometans of the Moorish Race, out of Spain, in the Reign of Philip III**, Londra, 1709, (Çevrimiçi) http://www.hailandfire.com/library_books_Geddes_MiscellaneousTracts1709.html, 7 Mart 2012, s. 5; Thomson, **Blood On The Cross : Islam In Spain In The Light Of Christian Persecution Through The Ages**, s. 252.

daha sonra zorla din deęiřtirme, zulüm, iřgence ve nihayetinde de ÷lkeden sür÷lmeye kadar gitti.

Yeniden fetih (reconquista) hareketinin, İber yarımadasında uzun zamandır özlem duyulan siyasî³, askerî ve dinî birliği sağlayacağına inanılıyordu. Aslında Kastilya prensesi Isabel (1474-1504) ve Aragon prensi Fernando'nun (1479-1516), 19 Ekim 1469 tarihinde evlenmeleri ile birleşik bir imparatorluğun temelleri atılmıştı. 1474 yılında Isabel'in ağabeyi IV. Enrique'nin (1454-1474) ölümü üzerine Kastilya kraliçesi olması, 1479 yılında da Fernando'nun babası II. Juan'ın ölümü üzerine Aragon kralı seçilmesi ile iki krallık birleşmişti. Ancak aynı yönetim altında birleşmelerine rağmen, tek bir devlet olmaya yanaşmamışlardır. Gerek Isabel, gerekse Fernando, dışarıda kendi planlarına göre hareket etti. Başka bir deyişle, tek bir kraliyet ailesinin var olduğu, farklı karakter ve bireyselliklere sahip iki devlet olarak kaldılar. Buna rağmen Isabel ve Fernando, paylaştıkları miras, kültür ve din çerçevesinde ortak bir genel siyaset izlemeyi tercih ettiler⁴.

Sadece siyasî ve askerî alandaki birlik, bu iki krallığın tek bir çatı altında toplanması için yeterli değildi. Aynı zamanda dinî anlamda da bütünlük sağlanmalıydı. Dinî birliğin tesis edilmesi için ise en uygun yol, İspanyol engizisyonuna başvurmaktan geçiyordu. Papa IV. Sixtus⁵ (1414-1484) 1478 yılında Roma engizisyonundan ayrılmış bir İspanyol engizisyonuna onay verdiği zaman, Gırnata'daki (Granada) Müslüman egemenliğine bir an önce son verme şartını öne sürmüştü. Katolik krallar bu şartı Gırnata'yı 2 Ocak 1492 tarihinde ele geçirerek yerine getirmiş oldular. Bundan sonraki adım ise, 31 Mart 1492 tarihinde vaftiz olup,

³ Her ne kadar **reconquista** sonucunda müşterek siyasî, askerî ve dinî kararlar alınması gerekiyorsa da, her iki hükümdarın kendi krallıklarında Müslümanlar'a karşı izledikleri siyaset farklılıklar gösteriyordu. Isabel daha katı bir tutum sergiler iken, Fernando iktisadî kaygıları ön planda tuttuğu için, daha ılımlı tavırları ile dikkat çekiyordu. Bu konu hakkında yazılmış ve daha geniş bilgi içeren eser için bkz. Mark D. Meyerson, **The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel: Between Coexistence and Crusade**, California, University of California Press, 1990.

⁴ Bkz. Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, Terc.: Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi, 2004, s. 57.

⁵ Asıl adı Francesco della Rovere olup, 9 Ağustos 1471- 12 Ağustos 1484 yılları arasında papalık görevini yerine getirmiştir.

Hristiyanlığı benimseyenler⁶ dışındaki Yahudiler'in ülkeden kovulacağını ilân edilmesi ile atılmış oldu. Bu ferman 29 Nisan 1492'de yürürlüğe konulup, tüm Yahudiler'e 31 Temmuz 1492 tarihine kadar vaftiz olmakla ülke dışına sürülmek arasında tercih yapmaları için süre tanındı. Böylece İber yarımadasında yüzyıllardır süregelen, Müslüman, Yahudi ve Hristiyan olan insanlar arasında karşılıklı hoşgörü ve anlayışa dayanan **convivencia**⁷ geleneği de bozulmuş oluyordu.

Müslümanlar'ın yaşadığı dram Yahudiler'in yaşadığından daha uzun süreli oldu. Katolik krallar döneminde 1497 yılında önce iknâ süreci ile başlayan acı, işkence ve kan dolu yıllar, V. Carlos, II. Felipe ve III. Felipe dönemlerinde daha da şiddetlenerek devam etmişti. Engizisyon mahkemelerinin faaliyetlerini genişletmesi ve meydanlarda herkese ibret olsun diye Müslümanlar'ı kazığa oturtup, diri diri yakması durumun vahametini gözler önüne seriyordu. Bütün bu işkencelere rağmen, Müslümanlar'ı Hristiyanlaştırma sürecinde tamamen muvaffak olamadılar. İspanya'nın dinî birliği için bir tehdit unsuru olarak gördükleri Müslümanlar'dan, 1609-1614 yılları arasındaki sürgün ile birlikte kurtulmuş oldular.

⁶ Bu insanlara, İspanyolca **dönmeler** anlamına gelen **conversos** denmektedir. Bazen de eski Hristiyanlar'dan ayrılımları için yeni Hristiyanlar anlamını taşıyan **cristianos nuevos** tabiri kullanılmaktadır.

⁷ İspanyolca bir kelime olup, **birlikte yaşam** anlamına gelmektedir. 711-1492 yılları arasında Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar'ın bir arada yaşadığı dönemi anlatmak için kullanılmaktadır. Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mark D. Meyerson, D. Edward (editörler), **Christians, Muslims, and Jews in Medieval and Early Modern Spain: Interaction and cultural change**, Notre Dame (Indiana), University of Notre Dame Press, 1999. **Convivencia** kelimesini ilk defa İspanyol kültür tarihçisi, filolog ve edebiyatçı Américo Castro y Quesada (1885-1972) kullanmıştır. Castro, **yeniden fetih (reconquista)** hareketinin, İspanya'ya yarardan çok zarar getirdiğini savunular arasında bulunmaktadır. **Convivencia** kelimesinin anlamı için bkz. Américo Castro, **España en su historia: cristianos, moros, y judíos**, Barcelona, 2. Baskı, Editorial Crítica, 1983, s. 200-209.

1.2. “MUDÉJAR” VE “MORISCO” KAVRAMLARI

Mudéjar kelimesi, Ortaçağ'da İspanyolca'ya girmiş ve Arapça مدجن (**müdeccen**)⁸ kelimesinin değişime uğramasıyla elde edilmiştir. Kelimenin etimolojisi incelendiğinde ise **ehlileştirilmiş** anlamına gelmektedir. Mehmet Özdemir'in Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan **Müdeccenler** maddesinde ise,

“Sözlükte “bir mekâna yerleşip kalmak, alışmak, uyum sağlamak” anlamına gelen **decn** kökünden türeyen **müdeccen** kelimesi “bulunduğu mekâna yerleşip kalmış, oraya uyum sağlamış” mânâsında...”⁹

şeklinde tarif edilmektedir. Bu kelime, İspanyollar'ın Müslümanlar'a ait toprakları ele geçirmelerinden sonra, Hristiyan hâkimiyeti altında yaşamaya başlayan tüm Müslümanlar için kullanılan bir tabir haline gelmiştir.

Osmanlı arşiv belgelerinde ise bu Müslümanlar için, **taife-i müdeccel**, ya da sadece **müdeccel** gibi kelimeler kullanılmıştır¹⁰.

Mudéjar (müdeccen)¹¹ kelimesinin yerine, İspanya'da değişik kavramlar

⁸ Arapça'da, “bir yerde kendi isteğiyle kaldı, ikamet etti” anlamına gelen “de-ce-ne” fiilinden türemiş olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Bkz. Anwar G. Chejne, **Islam And The West The Moriscos: A Cultural And Social History**, Albany State University of New York, 1983, s. 100-101; Özdemir, “İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I”, s. 248.

⁹ Özdemir, “Müdeccenler”, s. 465.

¹⁰ Andrew C. Hess, “The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain”, **The American Historical Review**, Vol.: 74, No: 1, Ekim 1968, s. 3, dn. 6; Özdemir, “İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I”, s. 248, dn. 21.

¹¹ Kelimenin anlamı hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. Hess, “The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain”, s. 3, dn. 6; Lea, **İspanya Müslümanları: Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri**, s. 14; Şeyban, **Mudejares, Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri**, s. 115-117. Ayrıca müdeccenlerin yaşam şartlarını anlatan eserler için bkz. John Boswell, **Royal Treasure: Muslim Communities Under the Crown of Aragon in the Fourteenth Century**, New Haven, Yale University Press, 1978; David Coleman, **Creating Christian Granada: Society and Religious Culture in an Old-World Frontier City, 1492-1600**, Ithaca, Cornell University Press, 2003; Hugh Kennedy, **Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus**, Londra, Longman, 1996; Meyerson, **The Muslims of Valencia In**

kullanılmıştır. Meselâ, Katalonya ve Belensiye’de sarazen (**sarraceno**)¹², Kastilya’da ise **moro**¹³ ifadeleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Portekiz’de **mouro forro** tabiri de kullanılmaktadır.

Müslümanlar, ilk defa **müdeccen (mudéjar)** statüsüne Kastilya ve Leon kralı VI. Alfonso’nun 29 Mayıs 1085 tarihinde Tuleytula (Toledo) şehrini işgal etmesiyle girmişlerdi. Kastilya sınırları dahilinde, 1236 yılında ele geçirilen Kurtuba’da (Córdoba), 1246’da ele geçirilen Ceyyân’da (Jaén), 1248 yılında ele geçirilen İşbiliye’de (Sevilla) ve 1304’te ele geçirilen Mürsiye (Murcia) şehrinde **müdeccen (mudéjar)** sayısı fazlaydı.

1118 yılında Sarakusta (Zaragoza), 1230 yılında Balear adalarından Mayorka, 1238 yılında Belensiye (Valencia), 1244’te Dâniye (Denia), 1246 yılında da Şâtıbe (Jativa) şehirleri Aragon topraklarına dahil olunca, Kastilya’ya oranla daha fazla **müdeccen (mudéjar)** nüfusla karşı karşıya kalındı. Bilhassa Belensiye ve çevresi tüm İspanya’da en fazla **müdeccenin (mudéjar)** yaşadığı bölge idi.

Katalonya’ya baktığımızda ise, 1148 yılında işgal edilen Turtuşa (Tortosa) ve Lâride (Lérida) şehirlerinde kalabalık bir **müdeccen (mudéjar)** nüfusunun olduğunu görmekteyiz.

12 Şubat 1502 tarihinde çıkan bir ferman ile âdeta Kastilya’daki Müslümanlar’ın ortadan kaldırılması istenmiştir. Bu tarihten itibaren Kastilya’daki tüm Müslümanlar Hıristiyan sayılmıştır. Zorunlu Hıristiyan olma durumu, terminolojide de değişiklik meydana getirmiştir. Önceleri **mudéjares** olarak

the Age of Fernando and Isabel: Between Coexistence and Crusade; Jan Read, **The Moors In Spain and Portugal**, Londra, Faber and Faber, 1974.

¹² Kelimenin etimolojik kökeni Sina’da yaşayan bir Arap kabilesine dayanır. Çölde yaşayanları kastetmektedir. Ortaçağ’da öncelikle Araplar’ı ve sonrasında da tüm Müslümanlar’ı tasvir ederken kullanılmıştır.

¹³ Mağripli anlamına gelmektedir.

adlandırılan Müslümanlar, şimdi ise **nuevos cristianos convertidos de moros**¹⁴ ya da daha kısa şekli ile **moriscos** olarak kabul görmüştür.

Moriscos¹⁵, kendi istekleriyle ya da kendi istekleri dışında Hristiyanlığa giren bütün Müslümanlar için kullanılmıştır. Ancak gerçekte bu Müslümanlar Hristiyan olmamış, ama Hristiyan gibi görünmüşlerdir. **Morisco**¹⁶ kelimesinin kökeni, Latince **Kuzey Afrikalı** anlamına gelen **mauri** kelimesinin değişime uğrayarak, İspanyolca'ya **moro** şeklini almasına dayanmaktadır. Önceleri sadece Müslüman anlamını taşıyan **moro** kelimesine, küçültme ve aşağılama anlamlarını da katmak için **-isco** eki getirilmiştir.

1492 yılı öncesinde, ister Yahudi ister Müslüman olsun, din değiştirip, Hristiyan olanlara İspanyolca **dönmeler** anlamına gelen **conversos** denilmekteydi. Ancak 1492 yılından sonra bu kelime sadece Yahudiler için kullanılmıştır. Hem Müslümanlar hem de Yahudiler için, eski Hristiyanlar'dan ayrılmaları bakımından **yeni Hristiyanlar** anlamına gelen **cristianos nuevos**¹⁷ tabiri kullanılmaktadır.

¹⁴ Peter Dressendörfer, **İslam Unter Der Inquisition: Die Morisco-Prozesse in Toledo: 1575-1610**, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1971, s. 20; Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 17; Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 2.

¹⁵ Moriscos olarak adlandırılan gizli-Müslümanlar'ın yaşam şartlarını anlatan eser için bkz. Antonio Domínguez Ortiz, Bernard Vincent, **Historia De Los Moriscos: Vida y Tragedia De Una Minoría**, Madrid, Biblioteca de la Revista de Occidente, 1978.

¹⁶ Kelimenin anlamı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cavid Baysun, "Moriskolar", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: VIII, İstanbul, M. E. B. Devlet Kitapları 3. Basım, 1979, s. 428-429; Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s. 39, dn. 105; Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 2-5; Hitti, **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, s. 880 dn. 264; Lea, **İspanya Müslümanları: Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri**, s. 58; Meyerson, **The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel**, s. 7; Özdemir, "Moriskolar", s. 288; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 117.

¹⁷ Dressendörfer, **İslam Unter Der Inquisition**, s. 20'de, Antonio Dominguez Ortiz'in "Los Cristianos Nuevos" makalesi s. 261'den naklen, **cristianos nuevos (yeni Hristiyanlar)** kelimesinin resmî hukukî yazışmalardaki tanımı olarak "Neophytus is propriè dicitur, qui ex Judaica lege aut Mahometica vel Ethnica nuper legem Christi professus fuerit." gösterdiğini belirtmektedir. Tercümesi ise şöyledir: "Neofit tam olarak Yahudi hukuku veya Müslüman ya da kısaca inançsız hukuku anlamına gelmektedir."

1.3. 1492 YILI SONRASI MÜSLÜMANLAR'IN YAŞAM ŞARTLARI

Müslümanlar'ın yaşam şartları 1492 yılı ile birlikte büyük bir değişime uğradı. Çünkü bu tarihten sonra, İber yarımadasının tamamında dinî bir azınlık grubu olarak kabul ediliyorlardı. 1491 yılındaki Gırnata (Granada) antlaşmasının da şartlarına, önceden yapılan antlaşmalarda olduğu gibi tam olarak riayet edilmedi¹⁸ ve yavaş yavaş günlük hayatı etkileyen kısıtlamalar yoğunlaşmaya başladı.

Gırnata antlaşmasının şartları her ne kadar Müslümanlar'ın lehineymiş gibi görünse de, buradaki Müslümanlar, İspanya'nın diğer bölgelerindekilerden daha önce kısıtlamalar ve zorunlu vaftizle yüz yüze gelmişlerdi. Belensiye (Valencia) ve Aragon bölgelerindeki **müdeccenler** (**mudéjares**), onlardan yaklaşık yirmi yıl sonra zorunlu vaftizle yüzleşmek durumunda kaldılar¹⁹. Meselâ Gırnata'da yaşayan Müslüman erkekler, 16. yüzyılın başından itibaren dinî inançlarının anlaşılması bakımından başlarına taktıkları şapkalarda mavi yarım ay şeklini taşımak zorundaydılar. Aksi halde cezaya çarptırılıyorlardı.

¹⁸ Hristiyan hükümdarlar yeniden fetih (reconquista) süreci boyunca da Müslümanlar'ın dinî birliklerini sağlamak adına, her türlü kanunî haklarını talep edeceklerini biliyorlardı. . Bu konu hakkında Mikel de Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 41'de şöyle görüş bildirmektedir: “Sobre el origen del Islam en Al-Andalus, los moriscos y los musulmanes en general consideraban que el establecimiento de su poder político en la península era perfectamente legítimo, al menos por tres grupos de razones. Primero, porque la voluntad divina era que todo el orbe terráqueo estuviera bajo el dominio del poder político islámico, representado por el Estado del Profeta Mahoma (Muhámmad) y de sus sucesores y de los delegados de estos últimos. Segundo, porque los ejércitos islámicos habían vencido en épica batalla al poder político visigótico, imperante en toda la península, logrando así el traspase del legítimo poder de aquella dinastía al del aún más legítimo de los califas omeyas de Damasco. Tercero y más democráticamente, porque la mayoría absoluta de los habitantes de la península –los antepasados de la mayoría de los moriscos – se habían convertidos al Islam y habían vivido durante siglos como musulmanes en los territorios peninsulares.” Tercümesi ise şöyledir: “İslâmiyet'in Endülüs'teki kökeni hakkında, Mağribiler ve Müslümanlar genellikle yarımada siyâsî iktidarın tesisinin tamamen meşru olduğunu, en azından üç sebepten ötürü, kabul ederler. Birincisi, çünkü, tüm dünyanın, Hz. Muhammed ve onun halefleri ve daha sonraki temsilcileri tarafından temsil edilen İslâmiyet'in siyâsî gücü altında olması Allah'ın isteğidir. İkincisi, çünkü, İslâm orduları Vizigotlar'ın siyasetine muktedir olmak için destansı şekilde savaşlarda galip gelerek bütün yarımada hâkim oldular ve Emevi hanedanının meşru gücünü kullanarak, Şam'daki Emevi halifelerinden daha meşru olmayı başardılar. Üçüncüsü ve en demokratik olanı ise, çünkü, yarımada yaşayanların büyük çoğunluğu- gizli-Müslümanlar'ın büyük çoğunluğunun ataları- Müslüman olmuştu ve yüzyıllardır yarımada topraklarında Müslümanlar olarak yaşamışlardı.”

¹⁹ Ayrıntılar için bkz. Dressendörfer, **Islam Unter Der Inquisition**, s. 23.

Müslümanlar ya da genel anlamda Hristiyanlar haricindeki dinlere mensup olanlara uygulanan kısıtlamalar, çok öncelere dayanıyordu. Meselâ, Leon kralı VI. Alfonso²⁰ (1065-1109) döneminde her türlü dinî özgürlük verilmesine rağmen, 1177 ile 1179 yılları arasında gerçekleştirilen III. Lateran Konsili'nde, hem dinî anlamda özgürlük hem de herkesin kendi istediği dilde konuşma özgürlüğü kısıtlanıyordu. Papa III. Innocent²¹ (1160-1216), 1215 yılında yapılan IV. Lateran Konsili'nde Yahudiler'in aleyhinde kararlar çıkarttırmıştı. Yine onun zamanında Yahudiler'in herkesten farklı kıyafetler giyip, Yahudi olduklarını gösteren bir işaret takmaları gündeme gelmişti. Kastilya kralı II. Juan (1406-1454) zamanında, bilhassa Yahudiler'in sosyal yaşamları kısıtlanmış ve dinlerini belirten kıyafetler giymeleri zorunlu hale getirilirken, devlet görevlerine getirilmeleri yasaklanmıştı. Ayrıca Müslümanlar için de kıyafet ve sosyal yaşam bakımından bazı kısıtlamalar getirilmişti.

Müslümanlar, Yahudiler ile kıyaslandığında daha az tehdit unsuru olarak görüldüklerinden, onlara karşı yapılan kısıtlamalar biraz daha müsamahakâr idi. Bunda, Yahudiler'in Müslümanlar'dan daha yüksek mevkilerde yer almalarının etkisi fazlaydı. Ayrıca, Müslümanlar tarım, hayvancılık, kasaplık, marangozluk, dokumacılık, boyacılık ve benzeri iş kollarında çalışan kalifiye işçilerden oluşuyordu. Bu sayılan iş kollarında, Hristiyanlar ile kıyaslandığında, daha üstün özellikleri vardı²². Zaten İspanyollar, 1609-1614 yılları arasındaki büyük sürgünden sonra, onların yaptığı katkının farkına varıp, eksikliğini fazlaca hissettiler²³.

Müslümanlar'ın 1492 yılından sonraki yaşam şartları, âdetleri, kıyafetleri hakkında bilgi sahibi olabilmemiz açısından iki seyahatname önem taşımaktadır.

²⁰ Kendisi, 1072 yılından itibaren Kastilya kralı da olmuş ve birleşik Kastilya-Leon kralı ünvanını almıştır.

²¹ Asıl ismi Lotario dei Conti di Segni olup, 8 Ocak 1198'den 16 Temmuz 1216 tarihine, yani ölümüne kadar papalık görevini yerine getirmiştir.

²² Bu konu üzerine Janer'in tespitleri için bkz. Janer, **Condición social de los Moriscos de España**, s. 47-50.

²³ Sürgünün İspanya'nın ekonomisine olan zararlarının bir değerlendirmesi için bkz. Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 362-366.

Bunlardan birincisi, Feldkirch’de (Avusturya) doğmuş, hem tıp hem de coğrafya eğitimi almış Hieronymus Münzer’in²⁴ (1458-1508) yazmış olduğu seyahatnamedir. Münzer, yolcuğuna Nürnberg’den (Almanya) 14 Ekim 1494 yılında başlamıştır. Sonra, Ulm, Bodensee, İsviçre ve Fransa’nın güneyinden İspanya’ya ulaşmıştır. 1494-1495 yılları arasında, İber yarımadasında Katalonya, Belensiye (Valencia), Gırnata (Granada), Portekiz, Cıllikiyye (Galicia), Kastilya-Leon ve Navar’ı (Navara) gezerek Nürnberg’e geri dönmüştür²⁵.

İkinci seyahatname ise, Arnold Ritter von Harff²⁶ (1471-1505) isminde bir asilzadenin hacı olmak maksadı ile çıkmış olduğu yolculuğun sonucunda yazılmış olandır. 25 yaşındaki von Harff, yolcuğuna ailesinin 13. yüzyıldan beri yaşamakta olduğu Köln (Almanya) şehrinden 7 Kasım 1496 tarihinde başlamıştır. Köln’den

²⁴ İsmi Jerónimo Münzer olarak da söylenmektedir. Seyahatnamesini Latince yazmıştır. Başlığını ise, **Itinerarium siue peregrinatio excellentissimi viri artium ac vtriusque medicine doctoris Hieronimi Monetarii de Feltkirchen ciuis Nurembergensis** olarak belirlemiştir. 1920 yılına kadar basılmamış olan bu seyahatname, ilk defa L. Pfändl tarafından **Revue Hispanique**’de “Itinerarium Hispanicum” başlığı ile yayınlanmıştır. Daha sonra kitap şeklinde muhtelif baskıları olmuştur. Meselâ bunlardan birisini, **Viaje por España y Portugal: Reino de Granada (1494-1495)** ismiyle Fermin Camacho Evangelista editörlüğünde 1987 yılında Ediciones TAT yayınlamıştır.

²⁵ Bu seyahatname hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. E. P. Goldschmidt, “Hieronymus Muenzer and Other Fifteenth Century Bibliophiles”, Londra, (Çevrimiçi) <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1911294>, 1 Mayıs 2012 ve Klaus Herbers, “So ziehen wir durch die welschen lant – Reisen und Grenzüberschreitungen im europäischen Mittelalter”, **Grenzen und Grenzüberschreitungen –Brücken von Region zu Region**, Editör: Roland Sturm, Erlangen, 2002, s. 37-38 (Çevrimiçi) <http://www.regionenforschung.uni-erlangen.de>, 1 Mayıs 2012. Klaus Herbers, Münzer’in seyahatnamesinde İber yarımadasında gördüklerini ne kadar ayrıntılı olarak anlattığından ve bölgesel farklılıklara yer verdiğiinden bahsetmektedir. Ayrıca Münzer, Müslümanlar’ın kültür ve mimarisine olan hayranlığını da dile getirmektedir. David Coleman ise, **Creating Christian Granada: Society and Religious Culture in an Old-World Frontier City, 1492-1600** isimli eserinin ilk sayfasında Münzer’in Gırnata (Granada) şehrinde iken yaklaşık 200 camiden aynı anda günde beş vakit okunan ezan sesinden etkilenmesini anlatan **Viaje por España y Portugal: Reino de Granada (1494-1495)**, s. 37’e atıfta bulunmaktadır.

²⁶ Arnold Ritter von Harff’in seyahatnamesi ilk kez 1860 yılında Eberhard von Groote tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Arnold Ritter von Harff, **Die pilgerfahrt des ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien: Wie er sie in den jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch zeichnungen erläutert hat**, ed.: Eberhard von Groote, H. Lempertz, 1860, (Çevrimiçi) <http://books.google.com>, 17 Nisan 2012. Daha sonra da isim değişikliği ve editörlerin farklılığı dolayısıyla çeşitli baskıları olmuştur. Meselâ bkz. Arnold Ritter von Harff, **Rom, Jerusalem, Santiago : das Pilgertagebuch des Ritters Arnold von Harff (1496-1498)**, ed.: Helmut Brall, Folker Reichert, Köln, Böhlau Verlag, 2007. (Çevrimiçi) <http://books.google.com>, 17 Nisan 2012. Ayrıca bkz. Klaus Herbers, “So ziehen wir durch die welschen lant – Reisen und Grenzüberschreitungen im europäischen Mittelalter”, s. 39-40.

sonra İtalya, Suriye, Mısır, Arabistan, Etyopya (Habeşistan), Filistin, Türkiye, Fransa ve en son olarak da İspanya'yı ziyaret etmiştir. Eve dönüşü ise 9 ya da 10 Kasım 1498 tarihinde olmuştur.

Arnold Ritter von Harff, Hieronymus Münzer ile kıyaslandığında daha fazla ülke gezdiği için, İspanya ile ilgili anlattıkları da daha sınırlıdır. Bunun yanında ikisinin de yola çıkış amaçları aynı olmadığından, dikkat ettikleri ya da değer verdikleri de farklılık göstermektedir. İkisi de Hristiyan olduğu için zaman zaman ön yargılı ifadelerine rastlansa da, **yeniden fetih (reconquista)** sonrasında Müslümanlar'ın yaşam şartlarını dışarıdan bir gözlemcinin izlenimlerine dayanarak okumak faydalı olacaktır.

Müslümanlar'ın 1502 yılından itibaren zorla Hristiyanlaştırılmalarından sonraki yaşam şartları, bölgesel olarak farklılıklar gösteriyordu. Meselâ Belensiye (Valencia) gibi bölgelerde daha yoğun gruplar halinde yaşarlarken, Kastilya'da ise dağınık halde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Müslümanlar **morería**²⁷ adı verilen yerleşim birimlerinde yaşıyorlardı. **Morería** bir şehrin Müslümanlar'a ait olan yerleşim yeri idi. Burada **aljama**²⁸ adı verilen, günümüzdeki şartlar için düşünüldüğünde, belediye gibi çalışan ve şehrin idaresini sağlayan bir kurum halka hizmet etmekte idi. **Aljamalar** Müslümanlar'ın dinlerini ve kültürlerini yaşayabildiği ve âdeta onlar için sığınak haline gelmiş olan birimlerdi.

Gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) ekonomik bakımdan durumları da bölgelere göre değişiyordu. Belensiye ve civarında yaşayanlar İspanya genelinde en yüksek ekonomik güce sahip olanlardı. Kastilya, Gırnata (Granada) ve Aragon Müslümanları

²⁷ Tanımı için bkz. Meyerson, **The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel**, s. 100.

²⁸ “Las aljamas o comunidades musulmanes tenían reconocimiento legal en los reinos hispánicos, a lo largo de toda la Edad Media, sobre todo a efectos fiscales y de organización interna de la comunidad y solución de sus problemas y conflictos.” Tercümesi ise şöyledir: “**Aljamalar** ya da Müslüman toplulukları, bütün Ortaçağ boyunca İspanyol krallıklarında, topluluğun ekonomik ve düzenin sağlanmasını gerektiren durumlarında, problemlerin ve ihtilafların çözümünde etkisi olan bir birim olarak meşru kabul edilmişlerdir.” Bkz. Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 101. Ayrıca tanımı için bkz. Meyerson, **The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel**, s. 101.

daha çok marangozluk, dokumacılık, boyacılık, nalbantlık, sepetçilik, katırcılık ve terzilik gibi iş kollarında çalışıyorlardı²⁹.

Müslümanlar'ın lisanları da zaman içinde değişime uğramıştı³⁰. Hem kendilerine yaşantıları, âdetleri, kıyafetleri, lisanları ile uyum sağlayan, Araplaşmış anlamında **musta'rabe (mozarabe)** olarak adlandırılan Hristiyanlar'ı etkilediler, hem de onlardan etkilendiler.

Kastilya ve Aragon bölgelerindeki birçok **morería**³¹ yaşayan gizli-Müslümanlar (moriscos), **aljamía** ya da **aljamiado (el-A'cemiyye)**³² denilen bir lisan geliştirmişlerdi. 1502 yılından sonra engizisyon tarafından kendi lisanlarını kullanmaları yasaklanıp sadece Kastilce'yi kullanmaları zorunlu hale gelince³³, onlar da bu yola başvurmuşlardı.

Leonard Patrick Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614** isimli eserinde, **aljamía (el-A'cemiyye)** kelimesinin İspanyol Kraliyet Akademik Sözlüğü'ne (Real Academia Española, Diccionario de la lengua española) göre iki oldukça farklı anlamı olduğundan bahseder. Bunları şöyle tarif eder:

“**Aljamía**: 1) Mağribîler'in Kastilce'ye verdikleri isimdir. 2) Günümüzde ise, özellikle kriptomüslümanlar'ın (moriscos), bizim lisanımızı Arapça harfler ile yazmaları için kullanılmaktadır.”³⁴

²⁹ Helen Rawlings, **The Spanish Inquisition**, Malden, Blackwell Publishing, 2006, s. 73; Janer, **Condición social de los Moriscos de España**, s. 47-50.

³⁰ Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 51.

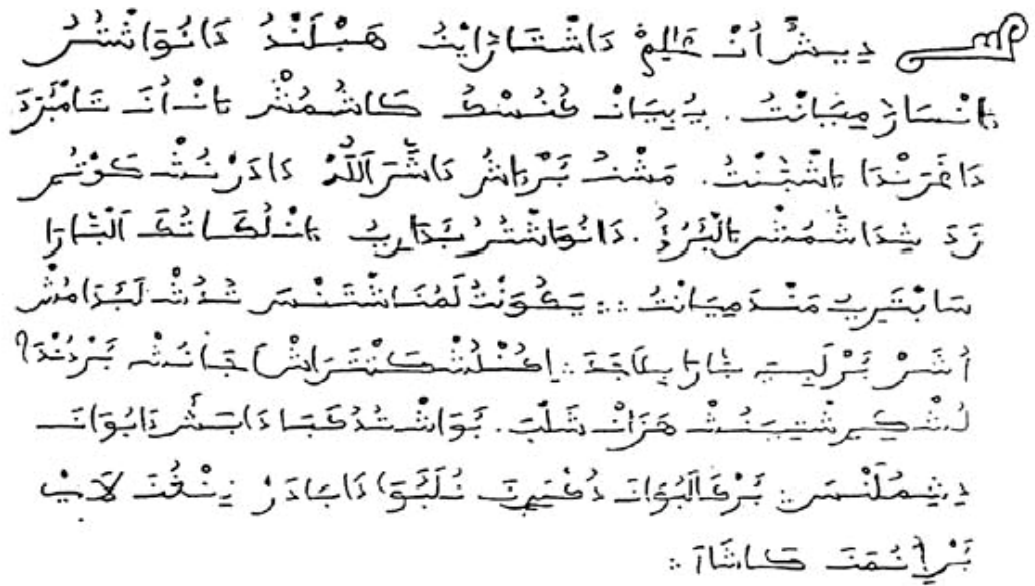
³¹ Aljama ve morería hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. John Boswell, **Royal Treasure: Muslim Communities Under the Crown of Aragon in the Fourteenth Century**, New Haven, Yale University Press, 1978, Chapter II: The Aljama and the Morería: the Internal Organization of the Mudéjar Community.

³² **Aljamiado** terimi, Arapça **el-A'cemiyye** kelimesinin İspanyolca'ya uyarlanmış şeklidir. Bilindiği gibi Arapça'da, Arap olmayanlar için **el-'Acem**, konuştukları diller için de yabancı lisan anlamına gelen **el-A'cemiyye** denmektedir. Bundan dolayı gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) Arapça harfleriyle yazdıkları İspanyolca için de aynı terim kullanılmıştır. Bkz. Özdemir, **Endülü Müslümanları : İlim ve Kültür Tarihi**, s. 143.

³³ Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 115.

³⁴ İspanyolcası şöyledir: “Nombre que daban los moros a la lengua castellana. Hoy se aplica especialmente a los escritos de los moriscos en nuestra lengua con caracteres arábigos.” Bkz. Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 129.

Mikel de Epalza ise **Los moriscos antes y después de la expulsión** isimli eserinde, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos), **aljamía** ya da **aljamiado** lisanını geliştirme amaçlarını, Osmanlılar'dan etkilenmelerine bağlamaktadır. Ona göre, İstanbul'un fethiyle beraber, Endülüs Müslümanları'nın Türkler'e olan ilgisi artmıştır. Türkler, Arap harflerini kullanarak nasıl yeni bir lisan geliştirmişler ise, onlar da yine Arapça harfler vasıtası ile yeni bir lisan meydana getirmek için uğraşmışlardır³⁵.



Resim 4 : 16. yüzyılda Mancebo de Arévalo tarafından aljamiado yazılmış bir eser örneği³⁶.

Özellikle Gırnata'da (Granada) çok sayıda gizli-Müslüman (morisco) yaşamakta idi. Arapça yasaklanıp sadece Kastilce'yi kullanmaları zorunlu hale gelince, bilhassa kırsal bölgelerde yaşayanlar buna isyan etmiştir. Çünkü

³⁵ Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 280.

³⁶ Kaynak: (Çevrimiçi) <http://commons.wikimedia.org>, 19 Ocak 2012.

geçmişlerini unutmamak ve ibadetlerine devam etmelerini sağlamak bakımından Arapça'nın önemi çok büyüktür³⁷.

Belensiye (Valencia) ve Katalonya bölgelerindeki birçok **morería**da yaşayan gizli-Müslümanlar (moriscos) ise, diğer bölgelerden biraz daha farklı olarak Arapça-Katalanca karışımı ve bunun Belensiye aksanına uygulanışı sonucunda bir lisan teşekkül ettirmişlerdir³⁸.

Müslümanlar'ın çoğunun, 1609-1614 yılları arasındaki büyük sürgüne gelindiğinde zorunlu hale getirilmiş olan Kastilce'yi öğrendikleri hesaba katılırsa, en azından bu konuda asimile olduklarından bahsetmemiz mümkündür³⁹.

1.4. ENGİZİSYONUN OLUŞUMU VE İSPANYOL ENGİZİSYONU

Kelime anlamı olarak **engizisyon**, bezdirici, baskıcı soruşturma ve sorgulama demektir. Engizisyon, Avrupa'da 13. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış ve özellikle Hristiyanlık'tan uzaklaşan ve dinî esaslara uymayanları cezalandırmak ya da ortadan kaldırmak için kurulmuştur. Sorgulama ve cezalandırma işini Katolik kilisesi mahkemeleri yerine getirmiştir.

Avrupa'da Hristiyan inançlarına aykırı kişilere karşı resmî kilise sorgulamaları 13. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış olsa da, aşırı sayılan gruplara yönelik adli takibat ve baskılar, Konstantin'in Hristiyanlığı tanınması ve

³⁷ Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 40.

³⁸ Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 115.

³⁹ Bu konuda bkz. Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 117. "En el momento de la expulsión, resumiendo, se puede decir que un gran parte de los moriscos eran bilingües, especialmente los de origen granadino, valenciano, andaluz en general, aragonés, murciano y catalán, y que eran muy pocos los monolingües." Tercümesi ise şöyledir: " Sürgün sırasında, gizli-Müslümanlar'ın büyük çoğunluğu, ki özellikle Gırnata, Belensiye ve Endülüs kökenli olanları, iki lisani da konuşuyordu. Aragon, Mürsiye, ve Katalan kökenli olanların çok azı bir lisani konuşabiliyordu."

kurumlaştırmasından hemen sonra başlamıştır. Roma İmparatoru I. Theodosios, 382 yılında Hristiyanlık'tan ayrılan veya ona karşı gelenin ölüm cezasına çarptırılması gerektiğini ilk defa ilân eden kişi olmuştur. Ancak bu yıldan sonra sorgulama görevini yürüten ve **engizitör** olarak adlandırılan resmî görevlilerin varlığı biliniyorsa da bu kişiler, kiliseyle alâkası olmayan adliye memurlarıydı⁴⁰.

Papa III. Alexander⁴¹ (1105-1181) zamanında, 1179 yılının Mart ayında karara varılan III. Lateran Konsili'nde, engizitörler Hristiyanlar'ı aşırı dinî gruplardan korumak için, dinden uzaklaşanları tutuklama, gerekirse aforoz etme ve mallarını ellerinden alma yetkisine sahip oluyorlardı.

Papa III. Lucius'un⁴² (1100-1185), Kutsal Roma imparatoru I. Frederick Barbarossa ile olan uyuşmazlığı sonucunda sapkınlarla uğraşma meselesi, politik bir problem halini de almıştı. Papa III. Lucius, bunun üzerine 1184 yılının Kasım ayında Verona'da **Ad abolendam** (kaldırılmasına ilişkin) ismini taşıyan bir kararname yayınlamıştı. Bu kararnameye göre, bütün kontları, baronları, papazları ve şehirlerdeki konsül üyelerini sapkın Hristiyan mezhepleri ile mücadeleyle davet ediyordu. Bu mücadeleye katılmayanların ise kilise tarafından aforoz edileceğini belirtiyordu.

13. yüzyılda Papa III. Innocent'in (1160-1216) döneminde, Toulouse kontu Raymond'ın nüfuz sahasında bulunan Fransa'nın Provence ve Narbonne bölgelerindeki Albililer tarikatının üyeleri, kilise ve devleti zor duruma düşürmüştür. Onlarla mücadele etmek için bu bölgeleri kapsayan genel bir engizisyon oluşturulmuştur. Engizitör olarak da, koyu dindarlıkları ile bilinen Dominiken rahiplerinden olan kişiler belirlenmiştir.

⁴⁰ Kürşat Demirci, "Engizisyon", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995, s. 238.

⁴¹ Asıl ismi Rolando ya da Orlando olup, Siena'da doğmuştur. 7 Eylül 1159'dan 30 Ağustos 1181'e kadar papalık yapmıştır.

⁴² İsmi Ubaldo'dur. Lucca'da doğmuş, 1 Eylül 1181 tarihinden 25 Kasım 1185 tarihine kadar papalık görevini yerine getirmiştir.

Dominiken, Fransisken, Sistersiyen ve bunun gibi tarikat ve dinî zümrelerin elçilikle görevlendirilmeleri sonucu, Papa IX. Gregory⁴³ (1170-1241) zamanında engizisyon kurulmuştur. 1227 yılında, ilk iş olarak Floransa'da Dominiken başkeşişini bir grubun soruşturması için görevlendirmiştir. Ruhban zümresinden olmayanların da ajan olarak kullanılmasına devam edilmiştir. Aynı yıl gerçekleştirilen Toulouse Konsili'nde, suçluları araştırıp piskoposa haber vermek üzere rahipler ve rahip olmayanlardan oluşan ekiplerin kurulması kararlaştırılmıştır⁴⁴. Papa IX. Gregory zamanında, eskiden olan müsamakâr davranışlar, yerini daha sert tutumlara bırakmıştır.

Papa IV. Innocent⁴⁵ (1195-1254), göreve geldiği zaman, 13. yüzyılda krallar tarafından takip edilmekte olan adlî ve cezaî kuralları, engizisyon mahkemeleri için de kullanmıştır. Papa IX. Gregory ile aynı düşüncede olan IV. Innocent, papalığı zamanında Languedoc'lu iki engizitöre ilk engizisyon talimat kitabını yazdırmıştır⁴⁶. Onun zamanında 1245 yılında gerçekleştirilen I. Lyon Konsili'ne önceki konsillere göre çok az kişi katılmıştır.

Engizisyon, Fransa ve İtalya'dan sonra Almanya'ya, oradan Bohemya, Macaristan ve İskandinav ülkelerine kadar yayılmıştır. İspanya'da engizisyon, Katolik kilisesinin karakterine ve dinî olduğu kadar sosyal problemlere göre de şekillenmiştir. Portekiz, 1532 yılından sonra engizisyona dahil olmuştur. Yani Avrupa'da, İngiltere engizisyonun dışında kalmış ve Katolik ülkeleri kapsamıştır.

Her ne kadar engizitörlerin uygulamaları ülkelere ve şartlara göre değişse de, engizisyon kuralları, Papa IX. Gregory (1170-1241) zamanında engizisyonun kuruluşundan itibaren, engizitör olan Bernard Gui'ye (1261-1331) kadar ilerleme

⁴³ Asıl ismi Ugolino di Conti'dir. Anagni şehrinde dünyaya gelmiştir. 19 Mart 1227'den 22 Ağustos 1241'e kadar papalık yapmıştır.

⁴⁴ Demirci, "Engizisyon", s. 239.

⁴⁵ Asıl ismi Sinibaldo Fieschi olup, Cenova'da doğmuştur. 25 Haziran 1243 tarihinden 7 Aralık 1254'e kadar papalık görevini yerine getirmiştir.

⁴⁶ Demirci, "Engizisyon", s. 239.

kaydetmiştir. Bernard Gui⁴⁷, 14. yüzyılın başlarında, engizitörlere sorgulamalar ve uygulamalar hakkında tavsiyeler veren en kapsamlı engizisyon kitabı olarak kabul edilen, **Practica Inquisitionis Heretice Pravitatis**⁴⁸ isimli eserini yazmıştır.

Kürşat Demirci, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan **Engizisyon** maddesinde, **Practica Inquisitionis Heretice Pravitatis** gibi kitaplara göre engizisyon mahkemelerinin çalışma prensipleri hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir.

“ Bu tür kitaplardaki bilgilere göre engizisyon mahkemeleri şu şekilde çalışmaktaydı: Engizitörler dinden uzaklaşmakla suçlanan kişilerin bulunduktan yerlere giderlerdi. Buralarda mahallî ruhban zümresinden veya güvenilir halktan ihbarcılarca suçlanan kimseler davet edilir, kendilerine otuz günlük bir “inayete erişme” süresi tanınır, gelmeyenler aforoz edilip bir papaz ve şahitlerle birlikte resmî makamlarca celbedilerek hapse konulurdu. Bu süre içinde samimi olarak itirafta bulunanlar ağır cezalardan kurtulur, lutuf zamanlarından faydalanırdı. Engizitör önce vaaz eder, onları yanlış görülen inançlarından döndürmeye çalışır, sonuç alamazsa kendisinin ya da vekilinin başkanlık ettiği iki şahit, bir noter veya kâtipten oluşan mahkemesini kurar, soruşturmayı başlatırdı. Önce sanığa bildiklerini açıklayacağına dair yemin ettirilir, söyledikleri Latince kaydedilirdi. Sanıklara, isimleri saklı tutulan ihbarcılann bildirdikleri hususlar okunurdu. En az iki suçlamacı gerekliydi. Sanık kendisini bir defa savunabilirdi ve ihbarcılann adlarını söylediği takdirde serbest bırakılırdı. Söyleyemezse suçu ya kabul veya reddederdi. Kabul ederse durumuna uygun bir ceza verilirdi; eğer reddederse hapse gönderilip beklenirdi, itiraf etmezse işkenceye başvurulurdu (XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren). Engizitör bütün suçluları sorguladıktan ve bulunamayanları aforoz ettikten sonra en hafif cezalardan (âyin esnasında kırbaçlanma, kiliseleri ziyaret, hac, fakirlere yardım, sarı haç taşıma gibi) ölüme kadar değişen mahkûmiyetleri ilân ederdi. Mahkeme kararları sivil ve dinî otorite huzurunda okunurdu. Yanlış inanç ve kanaatlerinde direnenler diri diri yakılmak üzere sivil otoriteye teslim edilir, ağır cezalara çarptırılanların malları müsâdere edildiği gibi mirasçıları kamu işlerinden men edilirdi. Öldükten sonra suçlu olduğu anlaşılan kişinin naaşı mezardan çıkarılarak yakılırdı. Ölüme mahkûm edilen suçlu pişman olduğunu belirtir ve samimiyetle tövbe ederse cezası ömür boyu hapse çevrilirdi.”⁴⁹

⁴⁷ Bernardo Gui ya da Bernardus Guidonis olarak da bilinmektedir. Ortaçağın sonlarına doğru Dominiken engizitörü olarak görev almıştır. V. Clement'in papalığı (1307-1323) zamanında, Lodève (Fransa) başpiskoposu olduğu sırada, Toulouse'daki Albililer tarikatının üyelerine karşı yürüttüğü mücadelesi ile tanınmıştır.

⁴⁸ Bu kitapta sorgulama esnasında sorulacaklara dair örnekler de verilmiştir. Bazıları için bkz. http://www.cathar.info/121207_guiwaldensians.htm. Ayrıca Gui'nin bu kitabı yeniden gözden geçirilerek Janet Shirley'nin editörlüğünde, **The Inquisitor's Guide: A Medieval Manual on Heretics** ismiyle 2006 yılında Ravenhall Books tarafından İngiltere'de basılmıştır.

⁴⁹ Demirci, “Engizisyon”, s. 239-240.

İspanya'da ise 1391 yılındaki katliamlardan⁵⁰ sonra, Hristiyanlar'ın Yahudiler'e ve anne babaları Yahudi olan **dönmelere (conversos)** karşı olan tavırları daha da sertleşti. Birçok Hristiyan, **dönmelerin (conversos)** bulundukları yüksek makamları kıskanır hale gelmişti. Bunların sonucunda, 1412 yılında Belensiye'de (Valencia) Yahudiler'in aleyhine olan yasalar yürürlüğe konuldu. 1449 yılında da Tuleytula'da (Toledo) **dönmelerin (conversos)** kamu hizmetinden men edilmelerini öngören yasa ilân edildi. Bu yasa, **Sentencia-Estatuto (mahkûmiyet yasası)** ismini taşımakta idi. Aynı zamanda da, daha sonraki yıllarda yürürlüğe konulacak olan konulacak olan **limpieza de sangre**⁵¹ (kan saflığı) yasalarının ilkiydi.

Fransisken rahip Alphonso de Spina⁵² ise, 1471 yılında ilân ettiği **Fortalitium fidei contra judeos, sarracenos aliosque christianae fidei inimicos** (Yahudiler, Müslümanlar ve Hristiyan inancının diğer düşmanlarına karşı kuvvetli inanç ile) başlığını taşıyan yerme yazısı ile İspanyol engizisyonunun kurulmasını hazırlayan kişiler arasında idi.

1478 yılında İşbiliye'deki (Sevilla) San Pablo Dominiken manastırının keşişlerinden Alonso de Ojeda, safkan Katolik bir muhbirden kendisine gelen uyarı üzerine, **dönmelerin (conversos)** yaşadığı mahalleye inceleme yapmaya gitti. Sonrasında ise, Kurtuba'daki (Córdoba) kraliyet mahkemesine gidip, İşbiliye'deki (Sevilla) **dönmelerin (conversos)** ve Yahudiler'in, tam da kutsal saydıkları paskalya haftasında, inançlarına nasıl hakarete bulunduklarına şahit olduğunu dile getirdi. Fernando ve Isabel, keşişin anlattıklarından haberdar olunca, dehşete kapıldılar. Ülkelerinde Hristiyan inancı hakkında kötü hisler besleyen insanların yaşamasına da çok üzüldüler. Bunun üzerine, Roma'daki İspanyol elçisine Papa ile görüşüp, İspanya için ayrı bir engizisyon kurulmasına izin vermesi için aracılık etmesini

⁵⁰ 1391 yılında meydana gelen olayların ayrıntılı bir şekilde anlatımı için bkz. John Edward Longhurst, **The Age of Torquemada**, 2. Baskı, Lawrence, Kansas, Coronado Press, 1964, s. 34-52.

⁵¹ Hristiyanlar'ın geliştirdiği ve soylarına hiçbir şekilde Yahudi ya da Müslüman kanı karışmadığını belli etmek amacı ile kullandıkları bir kavramdır.

⁵² Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paschal Robinson, "Alphonso de Spina", **The Catholic Encyclopedia**, Vol. 14, New York, Robert Appleton Company, 1912, (Çevrimiçi) <http://www.newadvent.org/cathen/14216a.htm>, 1 Nisan 2012.

istediler. Papa IV. Sixtus (1414-1484) da 1 Kasım 1478 tarihinde, sözü edilen sahte Hristiyanlar'ın varlığından dolayı bir ferman yayınladı⁵³ ve Roma engizisyonundan ayrılmış bir İspanyol engizisyonuna onay verdi⁵⁴.

Isabel ve Fernando, ilk **engizisyon mahkemesini (tribunal)**, 27 Eylül 1480 tarihinde İşbiliye'de (Sevilla) kurup, uzun bir bildiri⁵⁵ yayınladılar. Engizisyon mahkemesinin merkezi olarak İşbiliye'deki San Pablo Dominiken manastırı seçildi. Engizitör olarak ise, yine bu manastırın keşişlerinden Miguel de Morillo ve Juan de San Martin görevlendirildi. İlk **auto da fé**⁵⁶ törenini yönetip, öğüt vermesi için Alonso de Ojeda seçildi.

1483 yılında İspanyol engizisyonu, **Consejo Suprema de la Inquisición**⁵⁷, üç kilise mensubu ve bir de başkanın görevlendirilmesi ile bürokratik şekline kavuşmuştu. Ortaçağ'daki **engizisyon mahkemelerinin (tribunal)** aksine, engizisyonun yönetici kadrosu, Isabel ve Fernando tarafından belirlenmişti⁵⁸.

⁵³ Bu ferman, **Exigit sinceræ devotionis affectus (Sadık hizmetçileri gerektirir)** başlığını taşıyordu.

⁵⁴ Janet Gordon, **The Spanish Inquisition: It's Heroes and Martyrs**, HAIL & FIRE REPRINTS, 2008, (Çevrimiçi) http://www.hailandfire.com/library_books_Gordon_TheSpanish-Inquisition.html, 8 Şubat 2012, s. 2 ve Longhurst, **The Age of Torquemada**, s. 79.

⁵⁵ Özet olarak bkz. "In our kingdoms (they declared) there are some bad Christians, both men and women, who are apostates and heretics. Although they have been baptised in the True Faith, they bear only the name and appearance of Christians, for they daily return to the superstitions and perfidious sect of the Jews. Scornful of the Holy Mother church. They have allowed themselves to incur the sentence of censure and excommunication, together with other penalties established by the Apostolic laws and constitutions. Not only have they persisted in their blind and obstinate heresy, but their children and descendants do likewise, and those who treat with them also are stained by that same infidelity and heresy." Tercümesi ise şöyledir: "Bizim krallıklarımızda (onlar beyan ettiler) mürted ve kâfir olan, hem erkekler hem de kadınlar olarak, bazı kötü Hristiyanlar vardır. Onlar Gerçek İnanç üzere vaftiz olmalarına rağmen, sadece Hristiyanlar'ın isim ve görünüşünü taşırlar, günlük olarak Yahudiler'in batıl ve hain mezhebine geri dönerler. Kutsal Anne kilisesini küçümserler. Kendileri, Apostolik yasalar ve anayasalar tarafından verilen cezalarla birlikte, kınama ve aforoz cezalarına da maruz kalıp yakalanmayı göz önüne almışlardır. Sadece onlar değil, onların çocukları ve torunları da aynı şekilde kör ve inatçı sapkınlıkta ısrar ederler, ve onlarla görüşenler de aynı aldatma ve sapkınlıkla lekelenirler." Longhurst, **The Age of Torquemada**, s. 80.

⁵⁶ Latince **actus fidei**dir. İspanyol ve Portekiz engizisyonunda sapkın olduğuna hükmedilen kişilerin kamuya açık alanda, cezalandırılması törenine verilen isimdir. Sonradan ise genellikle cezalar, kazığa bağlı olarak yakılmak suretiyle verildiğinden, anlamı da değişiklik göstermiştir

⁵⁷ Engizisyon başkanı ile beraber çalışan ve üyelerini kraliyetin belirlediği altı kişilik kurulun ismidir.

⁵⁸ Andrew C. Hess, **The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier**, Chicago, The University of Chicago Press, 1978, s. 130.

Isabel ve Fernando 1483’de ilk Kastilya genel engizitörü olarak Dominiken rahibi Tomás de Torquemada’yı⁵⁹, tayin ettiler. 1485 yılında ise İspanya’nın ilk genel engizitörü yine Torquemada ilân edildi.

Papa IV. Sixtus’un 1 Kasım 1478’de, Roma engizisyonundan ayrılmış bir İspanyol engizisyonuna onay verdiği zaman resmî olarak kurulmuş olan engizisyon, 27 Eylül 1480 tarihinde İşbiliye’de (Sevilla) faaliyete geçti. İşbiliye’de (Sevilla) kurulan ilk **engizisyon mahkemesinden (tribunal)**⁶⁰ sonra, 1482’de Kurtuba’da (Córdoba), 1483 yılında Ceyyân’da (Jaén) ve 1485’de Tuleytula’da (Toledo), Beledü’l-Velid (Valladolid) şehrinde ve daha birçok şehirde **engizisyon mahkemeleri** kurulmaya devam etti.



Resim 5 : Engizitörler tarafından yakalanan şüpheli şahıs⁶¹.

⁵⁹ Tomás de Torquemada 1420 yılında Beledü’l-Velid’de (Valladolid) doğmuş, 16 Eylül 1498’de Âbile’de (Ávila) ölmüştür. Dominiken rahip ve ilk genel engizitör olmasının yanında, aynı zamanda Kastilya kraliçesi I. Isabel’in günah çıkartıcısıdır. Tomás de Torquemada hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Longhurst, **The Age of Torquemada**, s. 86-97.

⁶⁰ İspanyol engizisyon mahkemelerinin çalışma prensipleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gordon, **The Spanish Inquisition: It's Heroes and Martyrs**, s. 2-6.

⁶¹ Kaynak: Gordon, **The Spanish Inquisition: It's Heroes and Martyrs**, s. 9.

Önceleri görevleri sadece suçlu gördükleri kişileri sorguya çekip resmî makamlara teslim etmek olan engizitörler, sonradan hem sorguya çekme hem de cezalandırma görevini yerine getirdiler. Engizitörler, suçladıkları kişileri itiraf ettirmek için üç işkence yöntemi uyguluyorlardı. Bunlardan birincisi, **garrucha** (**makara**) yöntemi idi. Bu yöntemde, sanığın kolları arkadan bağlandıktan sonra ayaklarına ağır taşlar, odunlar ya da demirler asılırdı. Sonrasında ise vücudu bir makara yardımıyla havaya kaldırılır ve böylece organları gerilirdi. Sanık bir süre asılı durumda bırakılır, yere az bir mesafe kaldığında da makara aniden salınır ve bu işlem eklemleri yerinden çıkıncaya kadar tekrar edilirdi. Bu işlem on bir ya da daha fazla kez uygulanırdı. İşkence yöntemlerinden ikincisi, **toca** (**su işkencesi**) idi. Mahkûm ağzını açmaya zorlanır, sonra yüzü bir ıslak bezle örtülürdü. Dibinde bir delik olan bir toprak kaptan, ağzına ve burun deliklerine sürekli olarak, bir saatten fazlaca bir süre su dökülürdü. Suyun ağzına ve burun deliklerine sabit akışı yüzünden boğulmamak için ile sürekli bir mücadele verirdi. Bu eziyet sonucunda, akciğerlerdeki damarlarda yırtılmalar olurdu. Üçüncüsü ise, **potro** (**işkence sehпасı**) yöntemi idi. Bu yöntemde mahkûm, kıvrılmış halatlar ile işkence sehпасına bağlanırdı. Halatlar zamanla daha da fazla çekilir ve vücudu gerginleştirilirdi. Gece itiraflarda bulunursa, bunları ertesi gün de onaylaması sağlanırdı⁶². Mahkûmlardan suçlarını itiraf edenler hapis cezasına çarptırılırdı. İtirafıta bulunmayanlar ise, **auto da fé** denilen törenler ile kamuya açık alanda, kazığa bağlı olarak yakılmak⁶³ suretiyle cezalandırılırdı. Bütün bu işkenceler sonucunda, beraat edenler olduğu takdirde ise onların da bütün mallarına el konulurdu.

İspanyol engizisyonunu gözlemlemek için papalık tarafından görevlendirilen Loreto, 1481-1517 yılları arasında 13.000'den fazla kişinin diri diri yakılma cezasına ve yaklaşık 200.000 kişinin de daha değişik cezalara mahkûm edildiğini bildirmiştir. Ceza alanların çoğunluğunu Hristiyanlık'tan sapanlar oluşturmaktaydı.

⁶² İspanyol engizitörlerin işkence yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gordon, **The Spanish Inquisition: It's Heroes and Martyrs**, s. 6-8.

⁶³ İspanya'da engizisyon tarafından 1808 yılına kadar 31.912 kişi diri diri yakılmıştır. 17.659 kişinin ise maketi yakılmış ve 291.450 kişiye de muhtelif cezalar verilmiştir. Bkz. Cecil Roth, "Inquisition", **Encyclopedia Judaica**, Cilt: VIII, 1971, s. 1390.

Daha sonra zorla Hıristiyanlaştırılmış, ancak eski dinlerine dönme eğiliminde olan Yahudiler ve üçüncü olarak da İspanya'nın güneyinde bulunan Müslümanlar geliyordu⁶⁴.

1.4.1. İSPANYOL ENGİZİSYONU VE GİZLİ-MÜSLÜMANLAR

Mikel de Epalza'nın da belirttiği üzere, Endülüs Müslümanlarının gerçekten din değiştirip, hakikî birer Hıristiyan olduklarına inanılmadığı için, İspanyol engizisyonu tarafından kontrol edilmeleri gerekiyordu⁶⁵.

Müslümanlar da tıpkı Yahudiler gibi İspanya'nın dinî birliği için bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlandılar. Zorunlu ve toplu vaftizler ilk olarak 16. yüzyılın başlarında Gırnata (Granada) şehrinde görüldü. Ancak ülkedeki Müslümanlar'ın tamamı 1501-1502 yıllarında vaftiz olmakla ülke dışına sürülmek arasında tercih yapmak zorunda bırakılmadı. Bu durum kademe kademe gerçekleştirildi. Zorunlu vaftizler, Gırnata'dan (Granada) sonra Kastilya'ya da sıçradı. Belensiye'de (Valencia) ise 1519-1522 yılları arasında patlak veren **Germanías**⁶⁶ (**Kardeşlik**) isyanlarından sonra, Müslümanlar'ın hayatı zorlaştı. Aragon ve Katalonya'da da V. Carlos'un imparatorluğu sırasında, 1525-1526 yılları arasında zorunlu vaftizler başladı.

Engizisyon, Müslümanlar'ın zorla vaftiz edilerek Hıristiyan yapılmaları neticesinde, gerçekten Hıristiyan inancına geçiş yapıp yapmadıklarını araştırmak için çeşitli yollara başvurdu. Yani Müslümanlar'ın gizliden gizliye önceki inançlarına devam edip etmediklerinden emin olmak için **indicios exteriores de apostasía**

⁶⁴ Demirci, "Engizisyon", s. 240.

⁶⁵ Bkz. Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 92.

⁶⁶ **Germanías (Kardeşlik)** (1519-1522) isyanı, Belensiye krallığında bulunan zanaatkar birliklerinin, asilzadelerin kendilerine daha fazla hak ve daha iyi ücret vermelerini sağlamak amacıyla başlattıkları bir isyandır.

(**dinden dönme kanıtları**) aramaya başladı. Yeni Hıristiyanlar'ın (cristianos nuevos), gizli-Müslüman (morisco) olduklarını açığa çıkarmak için birçok kanıt vardı. Meselâ, namaz kılma, abdest alma, oruç tutma, zekât verme, hacca gitme, Cuma namazı ve dinî bayramlar, şarap ve domuz etinden kaçınma, sünnet ve isim konulması, defin törenleri, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) saygı duyulması bunlar arasında önemli olanları idi.



Resim 6: Gırnata'da (Granada) Müslümanlar'ın zorunlu vaftiz töreni⁶⁷.

⁶⁷ Kaynak: (Çevrimiçi) <http://brunoalcaraz.blogspot.com>, 19 Ocak 2012.

15. yüzyıl sonunda hemen hemen bütün camiler kapatıldığı halde Müslümanlar'ın namaz kılmalarına ve bir araya gelmelerine, bazı gizli camiler olduğundan dolayı engel olunamamıştır. Zaten bu ibadeti evlerde de yerine getirebildiklerinden dolayı, engizisyonun kısıtlamaları çözüm olmamıştır⁶⁸. Abdest alma da, günde beş kez kılınan namaz öncesi bir şart olduğu için, bir gizli-Müslümanı (morisco) en kolay ele verebilecek durumlardandı⁶⁹.

Peter Dressendörfer, engizisyonun, Müslümanlar'ın oruç ibadetini hem Hristiyan orucuna karşı tehlikeli bir rakip, hem de imanın kayması ve kilisenin kuralları ile alay etmek olarak nitelendirdiğinden bahseder⁷⁰. Engizisyonun, zekât verildiğinin tespit edilmesi ya da bu durumun ihbarının yapılması gibi bir kaydına rastlanmamıştır⁷¹.

Gizli-Müslümanlar (moriscos) için gerçekleştirilmesi en az mümkün olan ibadet Cuma namazını kılmaktır. Ayrıca dinî bayramların kutlanması da ancak gizliden gizliye yapılabilirdi. Çünkü Hristiyanlar'ın kutsal saydığı günleri kutlamak ve Pazar günleri kiliseye gitmek zorundalardı.

İslâmiyet'in yasakladığı yiyeceklerden kaçınmaları ve bilhassa şarap içmeyip, domuz etini yememeleri, gizli-Müslümanlar'ı (moriscos) ele verip, **secta de Mahoma (Hz. Muhammed'in müridi)** olarak nitelendirilmelerine sebep olan bir durum teşkil ediyordu⁷². Ayrıca kıyafetleri ve Arapça konuşmaya devam etmeleri de, engizisyon tarafından en belirgin **indicios exteriores de apostasía (dinden dönme kanıtları)** olarak kabul ediliyordu.

⁶⁸ Ayrıntılar için bkz. Dressendörfer, **Islam Unter Der Inquisition**, s. 76-77.

⁶⁹ Dressendörfer, **Islam Unter Der Inquisition**, s. 77.

⁷⁰ Almancası için bkz. "Was die Inquisition angeht, so steht zu vermuten, daß sie Fasten aus muslimischer Intention als echte, gefährliche Konkurrenz zum christlichen Fastengebot und damit nicht nur als "indicio exterior" abweichenden Glaubens, sondern als Verspottung und Verdrehung katholischer Kirchengesetze empfand." Dressendörfer, **Islam Unter Der Inquisition**, s. 80. Ayrıca aynı sayfada dn. 35'te Boronat'tan yaptığı engizisyon kayıtlarına dayanan alıntıda, bir gizli-Müslüman'ın (morisco) başka bir gizli-Müslüman'ı (morisco) tam da Hristiyanlar'ın yortu arifesinde et yemek için ayarttığından bahseder. Doğal olarak bu durum engizitörleri hayal kırıklığına uğratmıştır.

⁷¹ Dressendörfer, **Islam Unter Der Inquisition**, s. 82.

⁷² Dressendörfer, **Islam Unter Der Inquisition**, s. 84.



Resim 7: Máleka'daki (Málaga) engizisyon işkence yöntemleri⁷³.

Engizisyonun devreye girmesi için bir ya da birden fazla muhbirin⁷⁴ gizli-Müslümanlar'ı (moriscos) ifşa etmesi gerekiyordu. Bu muhbirler, komşular ya da en yakın insanlar bile olabilirdi. İlk başlarda suçlu delil yetersizliğinden beraat edebiliyor ya da süreci askıya alınabiliyordu. **Reprehendido** (azarlama) ve **amonestado** (öğüt verme), Hristiyanlık için çok da önemli olmayan suçlar işlendiğinde uygulanıyordu. **Abjuración de levi** adı verilen ve şüphelinin şikâyetten

⁷³ Kaynak: (Çevrimiçi) <http://commons.wikimedia.org>, 19 Ocak 2012.

⁷⁴ İyi bir muhbirin özellikleri için bkz. Gordon, **The Spanish Inquisition: It's Heroes and Martyrs**, s. 3.

yemin ve tövbe ederek kurtulduğu bir durum vardı. Yine buna benzer bir ceza olan **abjuración de vehementi** söz konusu idi. Her ikisi de korkunç bir törenle olurdu. Ancak **abjuración de vehementi** suçların tekerrür etmesi sonucunda gerçekleştirildiği için, ilâveten kazık cezası da verilirdi. Bunların yanında kelime olarak müebbet hapis anlamına gelen **cárcel perpetua** cezası ise, durumun ciddiyetine göre, bazen üç yıl bazen de sekiz yıl boyunca uygulanırdı.

Sanbenito⁷⁵ ismi verilen ayıp giysi ya da alçaklık giysisi, her yerde giyilerek cezaî işlem gerçekleştirilirdi. İspanyol filosunda kürek mahkûmiyeti, kırbaçlanma, sürgün veya kovulma ve çeşitli manevi cezalar verilmekte idi⁷⁶. Tabii ki en ağır ceza, engizisyonun tövbe etmeyen kâfirler olarak gördüğü insanlara verdiği, **quemaderodur**. Bu ceza, mahkûmun önce boğulup daha sonrasında ise kazığa oturtularak yakılmasıdır.

1.5. İSPANYOL YÖNETİMİ VE GİZLİ-MÜSLÜMANLAR

1.5.1. KATOLİK KRALLAR DÖNEMİ

Katolik kralların Gırnata'yı (Granada) işgal etmelerinden önce gerçekleşen 25 Kasım 1491 tarihindeki Gırnata antlaşmasının şartları, Müslümanlar'ın lehine görünüyordu. Ancak İspanyol yönetimi, Müslümanlar'ın haklarını garanti altına alan hükümlere sadece yedi yıl riayet edebildi. Katolik krallar, 1499 yılından sonra, Hristiyanlık çatısı altında toplanacak bir İspanya oluşturulması için hemen kolları sıvadılar. Bu idare, Kastilya'nın ileri gelenlerinin arasında yer alan Hernando de Zafra, López de Mendoza ve Hernando de Talavera'nın ellerine teslim edilmişti.

⁷⁵ Kelimenin aslı **saco bendito** olup, mübarek çanta anlamına gelmektedir.

⁷⁶ Cezaların ayrıntıları için bkz. Dressendörfer, **Islam Unter Der Inquisition**, s. 32-35.

Bunlardan Hernando de Zafra, aslında âlim bir kişi olup, bürokraside gösterdiği başarılar sayesinde, kendine saray nezdinde itibarlı bir mevki elde etmeyi başarmıştı. Aynı zamanda kraliyet kâtipliği yapan Hernando de Zafra, taşra idaresinden sorumlu kişi olarak kendini, İspanya'yı Müslüman soylulardan temizleyip, Gırnata'yı (Granada) gerçek Hristiyanlar ile doldurup, Afrika'daki haclı seferlerine devam etme fikrini canlı tutmaya adanmıştı⁷⁷.

López de Mendoza ise, Tendilla kontu olup, Gırnata'nın güvenliğinden sorumlu idi. Mendoza aynı zamanda Müslüman rençberler tarafından işlenen geniş arazilerin de sahibiydi⁷⁸.

Hernando de Talavera⁷⁹ (1428-1507) ilk Gırnata başpiskoposu idi. Kastilya kraliçesi I. Isabel (1474-1504) günâhlarını ona çıkarttırırdı. İlmli bir kişiliğe sahip olduğu için Müslümanlar'ın yavaş yavaş ve iknâ edilerek Hristiyan olmalarından yana tavır sergiliyordu. Hernando de Talavera'nın amacı⁸⁰ Gırnata'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunarak, halkın kendiliğinden Hristiyan olmasını sağlayabilmektir. Bunun için din adamlarını Arapça öğrenmeleri hususunda teşvik ediyordu. Çünkü Andrew C. Hess'in de Mármol'un Rebelión (1858) adlı çalışmasına atıfta bulunarak vurguladığına göre⁸¹, Hernando de Talavera, bir converso (dönme) rahip olması itibarıyla, Hz. İsa'nın yoluna davet etmekle görevlendirildiği Müslüman cemaat içindeki kültürel çatlağın ne kadar derin olduğunu en yakından bilen insanların başında geliyordu.

Ancak Hernando de Talavera'nın iknâ ederek Hristiyanlaştırma yöntemi din adamları tarafından çok yavaş bulunmuştu. Bunun üzerine 1499 yılında Gırnata şehrinde engizisyon mahkemesi kurulup, bu mahkeme de Kurtuba (Córdoba) genel

⁷⁷ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 134.

⁷⁸ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 134.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hess, a.g.e., s. 134; Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 38; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I", s. 267.

⁸⁰ 1528-1542 yılları arasında Gırnata başpiskoposu olan Gaspar de Ávalos ve 1546-1576 yılları arasında Gırnata başpiskoposu olan Pedro Guerrero da tıpkı Hernando de Talavera gibi misyonerlik faaliyetleri yardımıyla, Gırnata'da yerli din adamları yetiştirmenin peşindeydiler.

⁸¹ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 134.

engizisyon mahkemesinin bölgesine dahil edildi. 7 Eylül 1499'da Diego Rodriguez Lucero⁸², Kurtuba (Córdoba) engizisyon başkanı olarak göreve başladı. Ayrıca ilk Tuleytula başpiskoposu, kardinal Francisco Jiménez de Cisneros'un (1436-1517) da aynı yıl Hernando de Talavera'ya yardımcı olmak üzere görevlendirilmesi, Müslümanlar'ı çok daha zor günlerin beklediğinin habercisi idi. Çünkü kardinal Cisneros⁸³, Hernando de Talavera'nın aksine, gaddar ve zorla Hristiyanlaştırma yanlısı idi. Göreve geldikten sonra, kendisini bütün gayretiyle işine adadı. Hatta 18 Aralık 1499 tarihinde, yani tek bir günde, üç bin kişiyi vaftiz etti ve Elbeyyâzin (Albaicín) semtindeki aynı adla anılan camiyi, San Salvador adını vererek kiliseye dönüştürdü⁸⁴.

Kardinal Francisco Jiménez de Cisneros'un bu katı faaliyetleri Müslümanlar arasında tam bir huzursuzluk havası estiriyordu. Karşı gelenleri de ya hapis cezası ya da işkence yöntemleri ile cezalandırılmak bekliyordu⁸⁵. Cisneros'un bu katı tutumu, Müslümanlar'ın dinî bilgilere ulaşmalarını engellemede kendini gösterdi. Halkın ve özellikle de fakihlerin elinde bulunan çok sayıda dinî kitap toplatılarak meydanlarda yakıldı⁸⁶. Cisneros, birkaç tane tıp kitabını da Alcalá'da bulunan kütüphanesi için ayırdı⁸⁷.

Bu yaşananların üzerine Elbeyyâzin'de (Albaicín) Müslüman bir genç kızın, Hristiyan askerler tarafından engizisyon mahkemesinde yargılanmak üzere

⁸² Kötü davranışları ve gaddarlığı ile nam salmış olan Lucero, Müslümanlar'ın mallarını müsâdere ederken gösterdiği acımasızlığı sayesinde kral II. Fernando'nun güvenini kazanmıştır. Ancak onun bu tutumları ve yolsuzlukları 1506'da Kurtuba'da (Córdoba) çıkan ayaklanmaya sebebiyet verir ve görevinden alınır. Bkz. Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 41.

⁸³ Kendisi hakkında ayrıntılar için bkz. Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 135; Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 42; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I", s. 268, dn. 89.

⁸⁴ Özdemir, a.g.e., s. 268; Lea, a.g.e., s. 42; Thomson, **Blood On The Cross**, s. 252.

⁸⁵ Bu durum için verilebilecek önemli bir örnek ise, soylu bir şahsiyet olan Zegri'nin zincire vurulup, Hristiyan olmayı kabul edene kadar da hapiste kalmasıdır. Ayrıntılar için bkz. Chejne, **İslam And The West The Moriscos**, s. 6; Geddes, **The History of the Expulsion of the Moriscoes**, s. 10; Thomas Ballantine Irving, **Dates, Names And Places: The End of Islamic Spain**, Iowa, The Mother Mosque Foundation, 1990, s. 3; Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 42.

⁸⁶ Chejne, **İslam And The West The Moriscos**, s. 6; Geddes, **The History of the Expulsion of the Moriscoes**, s. 11; Janer, **Condición social de los Moriscos de España**, s. 22; Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 43.

⁸⁷ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 44.

götürüldüğü sırada, antlaşmalara aykırı bir şekilde zorla vaftiz edildiğini söylemesi⁸⁸, âdeta isyanın fitilini ateşledi⁸⁹. İsyanın sona ermesi ise, daha ılımlı olan Hernando de Talavera'nın antlaşmalara uyulacağı yönündeki telkinleri ile gerçekleşti. Ancak kardinal Cisneros, Elbeyyâzin'de (Albaicín) Hristiyan olma ile sürgüne razı olma arasında bir tercih yapılması hususunda ısrarcı tavrını sürdürdü. Birçok Müslüman, gönülsüz de olsa vaftiz olmayı kabul etti. Bu durumdan çok memnun olan Papa VI. Alexander, Francisco Jiménez de Cisneros'a 27 Mart 1500 tarihinde bir tebrik mektubu göndermiştir. Bu mektupta, vaftiz olanların sayısı 60.000 olarak ifade edilmiştir⁹⁰.

Kendilerinin de Elbeyyâzin'de yaşayanların akıbetine uğramasından korkan el-Beşerât'daki (Alpujarras) Müslümanlar isyan ettiler. Böylece ilk **el-Beşerât (Alpujarras) isyanı** (1499-1500) gerçekleşti. Katolik krallar, bu isyan karşısında kardinal Francisco Jiménez de Cisneros'tan açıklama yapmasını beklediler. Cisneros, bu isyanın 25 Kasım 1491 tarihindeki Gırnata (Granada) kapitülasyonlarının ihlâli anlamını taşıdığını ve onların vaftiz olmak ya da sürgün edilmeyi kabul etmekten birini tercih etmeye zorlanması gerektiğini beyan etti. Elbeyyâzin'deki Müslümanlar'ın zorla Hristiyanlaştırıldıkları haberini alınca bu sefer de 1501 yılında, Rûnde (Ronda) şehrinde bir isyan çıktı.

Bu isyanlardan rahatsız olan Fernando, 30 Temmuz 1500 ve 30 Eylül 1500 tarihlerinde iki ferman çıkardı. Bu fermanlarda, Hristiyanlığa girecek olanların vaftizden önce işledikleri bütün suçların affedileceğini, Müslümanlar'ın ödedikleri vergilerden muaf tutulacaklarını, eski Hristiyanlar ile aralarında hiçbir fark gözetilmeyeceğini taahhüt ediyordu. Bu fermanlardan sonra daha da kapsamlı olan, 26 Şubat 1501 tarihli bir ferman daha yayınladı. Fernando, bu fermanda kimsenin

⁸⁸ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 135; Lea, a.g.e., s. 44; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I", s. 269; Thomson, **Blood On The Cross**, s. 253.

⁸⁹ 1499 yılının Aralık ayında Elbeyyâzin semtinde, Jiménez de Cisneros, Hernando de Talavera, López de Mendoza ve Gırnata'nın ilk belediye başkanı üç gün boyunca isyanı bastırmak için uğraştılar. Bkz. Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 30-31.

⁹⁰ Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 31.

zorla vaftiz edilmeyeceğini yeniden taahhüt ediyor ve Müslümanlar için bağışlayıcı hükümlere yer veriyordu⁹¹.



Resim 8: Gırnata'da (Granada) Müslümanlar'ın 1499 yılında gerçekleşen zorunlu vaftiz töreni⁹².

Bu fermanlara inanmayan veya kabul etmeyen Müslümanlar yer yer isyan çıkardılar. Bunun üzerine kraliyet, İspanyol toplumunun geleceğini tepeden tırnağa şekillendiren bir karar almıştır. 1502 yılının Şubat ayında Katolik krallar, Kastilya sınırları içinde bulunan bütün Müslümanlar'ın, 1502 yılının Nisan ayına kadar ya

⁹¹ Bu affın içinde yer alan hükümler için bkz. Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 46-47. Ayrıca tamamı için bkz. Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 388-389, Ek:II.

⁹² Gırnata'da (Granada) bulunan Capilla Real'in sunağından bir detay. Kaynak: Richard Fletcher, **Moorish Spain**, California, University of California Press, 1993, s. 80.

Hristiyanlığa geçmelerini ya da sürgün edilmeyi kabul etmelerini talep ettiler⁹³. Aileler, eğer ülkeden ayrılmaya karar verirler ise, on dört yaşın altındaki erkek ve on iki yaşın altındaki kız çocuklarını yanlarında götürüyorlardı.

12 Şubat 1502 tarihinde çıkarılan bu ferman ile, Kastilya'daki tüm Müslümanlar Hristiyan sayılmıştır. Önceden **mudéjares** (müdeccenler) olarak adlandırılan Müslümanlar, şimdi ise **nuevos cristianos convertidos de moros** ya da daha kısa şekli olan **moriscos (gizli-Müslümanlar)** olarak kabul görmüştür.

1512 yılına kadar çıkarılan fermanlar ile, **moriscos** ya da **cristianos nuevos** (yeni Hristiyanlar) olarak adlandırılan Kastilya Krallığı'nın sınırları dahilinde yaşayan Müslümanlar, engizisyon tarafından resmen abluka altına alınmışlardır. Ancak Aragon Krallığı'nın sınırları dahilinde yaşayanlara ise daha müsamahakâr davranılmıştır. Bu durumda, **müdeccenlerin (mudéjares)** asilzadelerin arazilerini işleyip, onlara ve dolayısıyla kraliyete ödeyecekleri verginin yüksek olmasının⁹⁴ katkısı bir hayli fazladır. Çünkü **müdeccenler (mudéjares)** Hristiyan olurlar ise, ödeyecekleri verginin miktarının azalacak olması, asilzadelerin de gelir kaybına yol açacaktır. Hatta bilhassa Belensiye (Valencia) bölgesinde bu durum hakkında söylenen **Quien tiene Moro, tiene oro** (Elinde Mağribî olanın, altını da vardır), ya da **Mientras mas Moros, mas ganancia** (Ne kadar çok Mağribî, o kadar çok kazanç) ata sözleri mevcuttur.

Asilzadeler, kral II. Fernando'ya, kendisine bağlı olan topraklarda yaşayan **müdeccenlere (mudéjares)** zorla din değiştirilmemesi ya da onların yine zorla sürgün edilmemeleri yönünde telkinlerde bulundular ve kraldan bu yönde taahhüt aldılar.

⁹³ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 136.

⁹⁴ Bu konuya örnek teşkil etmesi bakımından bkz. Meyerson, **The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel**, s. 144-184.

Bunun tam tersi olaylar gelişince de Henry Charles Lea'nın Simancas Arşivi, Engizisyon, Kitap 926, s.76'dan naklettiği üzere Fernando, engizisyonculara hitaben, 5 Ekim 1508 tarihinde yazılan emirnamede,

“...Sonuç olarak sizleri görevlendiriyoruz ve emrediyoruz ki, şu andan itibaren bu vilayetteki hiçbir Mağribîyi gönül rızası olmaksızın zorla Hristiyanlığa döndürmeyin veya vaftiz etmeyin ve böyle yapılmasına da göz yummayın. Eğer şu anda elinizde, yalnızca diğerlerine “Hristiyanlığa dönmeyin” dedikleri için tutuklanmış Mağribî varsa onları serbest bırakın...”⁹⁵

diyerek ikazlarda bulunmuştur.

Bu emirnameden iki sonuç çıkarmamız mümkündür. Birincisi, Fernando'nun tıpkı Hernando de Talavera gibi iknâ ederek Hristiyanlaştırma yöntemini benimsemesi, ikincisi ise kraliyet kasasının dolmasına Hristiyanlaştırma faaliyetinden daha fazla önem vermesidir.

1.5.2. V. CARLOS DÖNEMİ

Kastilya kraliçesi I. Isabel 26 Kasım 1504 tarihinde öldü. Fernando'nun da 23 Ocak 1516'da ölmesinden sonra torunu Carlos, I. Carlos (23 Ocak 1516 -16 Ocak 1556) olarak İspanya kralı oldu. Kutsal Roma Germen imparatoru I. Maximilian'ın 12 Ocak 1519'da ölmesinden sonra ise, Carlos ile Fransa kralı I. François arasında imparator seçilebilmek için rekabet başladı⁹⁶. Carlos, 1519 yılında dedesinden sonra Kutsal Roma Germen imparatoru seçilip, V. Carlos (28 Haziran 1519- 27 Ağustos 1556) ünvanını aldı. Böylece büyük bir coğrafyaya hükmetme imkânını yakalamış oldu.

⁹⁵ Bu emirnamenin tamamı için bkz. Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 390, Ek:III.

⁹⁶ Halil İnalcık, **Makaleler I**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 4. Baskı, 2009a, s. 246.

V. Carlos'un imparator olduktan sonra karşılaştığı ilk zor durum, 1519'da patlak veren **Germanías**⁹⁷(**Kardeşlik**) (1519-1522) isyanı oldu. Belensiye (Valencia) krallığında bulunan zanaatkâr birliklerinin, asilzadelerin kendilerine daha fazla hak ve daha iyi ücret vermelerini sağlamak amacıyla başlattıkları bu isyan, giderek şekil değiştirdi. Asilzadelerin, **müdeccenleri (mudéjares)** âdeta **altın yumurtlayan tavuk** olarak görüp, kendilerinden daha fazla değer vermesi münasebeti ile de, Müslümanlar hedef haline geldiler. **Müdeccenler (mudéjares)**, sürgün ile vaftiz arasında tercih yapmak zorunda bırakıldı. Birçok Müslüman acımasızca katledildi ve bir sürü cami de kiliseye çevrildi. Bunun akabinde Kastilya'da başlatılan Comuneros (1520-1522) isyanı ile de ülke neredeyse bir iç savaşa sürüklendi. İsyancılar sonucunda **müdeccenler (mudéjares)** vaftiz olmak mecburiyetinde kaldılar ve bunun da engizisyonun Müslümanlar'ı Hristiyanlaştırma faaliyetlerine büyük katkısı oldu.

Bu isyanlar neticesinde V. Carlos, 13 Eylül 1525 tarihinde Aragon'daki asilzadelere hitaben çıkardığı ferman ile, İspanya'dan köleler haricindeki bütün Müslümanlar'ın çıkarılmasını ve geri kalan Müslümanlar'ın ise derhal Hristiyanlaştırılmasının sağlanmasını emretti. 25 Kasım 1525 tarihinde ise, Belensiye'deki vaftiz edilmemiş Müslümanlar'ın 31 Aralık 1525'e, Aragon ve Katalonya'dakilerin ise 31 Ocak 1526'ya kadar sürülmelerini emreden bir ferman çıkardı⁹⁸. Böylece, Katolik krallar tarafından 1497 yılında dinî birliğin tesis edilmesi için başlatılan Hristiyanlaştırma faaliyetleri 1526'da tamamlanmıştı.

V. Carlos, 7 Aralık 1526 tarihinde **Gırnata Fermanı**nı ilân etti. Bu fermanda pek çok sınırlama mevcut idi ve oluşabilecek tepkileri azaltmak için Ceyyân (Jaén) Engizisyon Mahkemesi, Gırnata'ya (Granada) nakledildi. Bu ferman, Arapça'nın kullanılmasını ve Mağribî kıyafetlerinin giyilmesini men ediyordu; terziler bu şekilde giysi dikmeyecek ve gümüşçüler onların âdetlerine uygun mücevher üretmeyecekti.

⁹⁷ Bu isyan hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Coleman, **Creating Christian Granada**, s. 93; Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 92-94; Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 139-140; Thomson, **Blood On The Cross**, s. 261-264.

⁹⁸ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 140; Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I", s. 282.

Hamamları kapatılıyordu, bütün doğumlar herhangi bir Mağribî merasiminin yapılmaması için Hristiyan ebeler tarafından izlenecekti. Ruhsatlarının sıkı denetimiyle silâhsızlandırma yürürlüğe konacaktı. Mağribî merasimlerinin terk edilip Hristiyan ayinlerinin ikame edildiğini gözleyebilmek için bayram, Cuma, Cumartesi ve düğün günleri boyunca evlerin kapıları açık tutulacaktı. Kastilya'daki çocukların eğitimi için kurulan okullar Gırnata (Granada), Vâdî Âş (Guadix) ve El-Meriyye'de (Almería) açılacaktı. Hiçbir Mağribî ismi kullanılmayacaktı ve hiçbir vaftizsiz Mağribîyi köle olsun hür olsun ellerinde tutmayacaklardı⁹⁹.

Gizli-Müslümanlar (moriscos), ferman ilân edildikten sonra, yürürlüğe konulmaması için V. Carlos'a ödedikleri vergilere ilâve olarak 80.000 duka altın vermeyi teklif etmişlerdir. Bunun sonucunda fermanın yürürlüğe konulması durdurulmuştur. Ayrıca, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) şehirlerde sadece kılıç ve hançer, köylerde ise mızrak taşımalarına müsaade edilmiştir¹⁰⁰.

V. Carlos, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) Kuzey Afrika ile irtibat kurmalarını engellemek için 1537 yılında bir ferman daha çıkartıp, Müslümanlar'ın yerlerini terk etmelerini ve sahile yakın şehirlere gitmelerini yasaklamıştır. 1541 yılında çıkartılan bir diğer fermana göre ise, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) Gırnata'dan Belensiye'ye (Valencia) geçişleri de yasaklanmıştır.

V. Carlos dönemi (1516-1556), Katolik krallar olarak adlandırılan Kastilya kraliçesi I. Isabel ve Aragon kralı II. Fernando tarafından başlatılan Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma sürecinin tamamlandığı ve ülkede yaşayan herkesin resmî olarak Hristiyan kabul edildiği bir evre olmuştur. Ancak, bu dönemde çıkarılan fermanlardaki bazı kısıtlamalar, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) ödedikleri vergilere ilâve olarak altın vermeleri üzerine ya ertelenmiş ya da hiç uygulanmamıştır. Böylece gizli-Müslümanlar (moriscos), Hristiyan gibi görünüp, gizlice dinî vecibelerini yerine getirebilmişlerdir.

⁹⁹ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 212-213.

¹⁰⁰ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 214.

V. Carlos, 1556 yılında topraklarını oğlu ve kardeşi arasında paylaştırarak tahttan feragat etti. İspanya tahtını, Hollanda ve İtalya'yı oğlu Felipe'ye, Avusturya, Macaristan, Bohemya ve Hırvatistan'daki toprakları ise kardeşi Ferdinand'a bıraktı.

1.5.3. II. FELİPE DÖNEMİ

Felipe (16 Ocak 1556- 13 Eylül 1598), babası I. Carlos'un İspanya tahtından feragat etmesinden sonra, 16 Ocak 1556 tarihinde İspanya kralı II. Felipe¹⁰¹ ünvanını aldı. Braudel'e göre¹⁰², II. Felipe'nin İmparatorluğu'nun esas karakteri İspanyolluğu ya da aslında Kastilyalılığı'dır. Gizli-Müslümanlar (moriscos) açısından II. Felipe dönemi, üzerlerindeki dinî baskıların mütemadiyen arttığı ve her daim engizisyonun takibinde oldukları bir süreçtir.

1546-1576 yılları arasında Gırnata (Granada) başpiskoposluğu yapan Pedro Guerrero, 1563'de İtalya'da gerçekleşen Trento Konsili'ne katıldıktan sonra, Papa IV. Pius'a (1499-1565), gizli-Müslüman (morisco) topluluğunun sadece ismen Hristiyan olduğu konusunda ağlayıp, sızlandı. Papalık tarafından başpiskopos Pedro Guerrero'ya, II. Felipe'ye **bu sorunu çözüp, bu insanların ruhlarını kurtarmasını** söylemesi emredildi¹⁰³. Bu talep üzerine II. Felipe, yeni fermanlar çıkartarak gizli-Müslümanlar'ı (moriscos) sıkıntıya sokacak kısıtlamalar getirmiştir. Meselâ 1563 yılında hazırlanan fermana, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) izinsiz silah taşımaları yasaklanmış ve bütün silah ruhsatlarının yenilenmesi talep edilmiştir.

¹⁰¹ II. Felipe dönemini daha ayrıntılı bir biçimde incelemek için bkz. Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Terc.: Mehmet Ali Kılıçbay, Cilt: II, İstanbul, Eren Yayınevi, 1990.

¹⁰² Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, s. 13.

¹⁰³ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 222.

Başpiskopos Pedro Guerrero Gırnata'ya (Granada) döndükten sonra, 1565 yılında taşra konsilini toplamıştır. Bu konsilde, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) durumu hususunda bazı tespitler yapılmış ve onların gerçek Hristiyanlar olmaları için alınması gereken tedbirler görüşülmüştür. Çıkan sonuca göre ise, gizli-Müslümanlar (moriscos), Mağribîler'in kıyafetlerini, dillerini ve âdetlerini terk etmeliydiler¹⁰⁴. Ayrıca, 1526 yılında V. Carlos zamanında hazırlanan, fakat gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) çabalarıyla yürürlüğe girmesine mâni olunan ferman yeniden gündeme getirilip, yürürlüğe sokulmalıydı.



Resim 9: İspanya Krallığı ve Komşuları (1560) ¹⁰⁵.

II. Felipe, bu konuları değerlendirmek üzere Alcalá'da ilâhiyat profesörü olan ve sonrasında da Âbile (Ávila) piskoposluğuna tayin edilen Dr. Otadui ile görüşmüştür¹⁰⁶. Bu görüşme sonrasında ise, 1566 yılında gizli-Müslümanlar'ın

¹⁰⁴ Lea, a.g.e., s. 223.

¹⁰⁵ Kaynak: Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 432.

¹⁰⁶ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 223.

(moriscos) üzerindeki baskıları artıracak bir ferman hazırlayıp, Fernando ve Isabel'in Gırnata (Granada) şehrini işgal etmelerinin yıldönümü olan 1 Ocak 1567 tarihinde ilân etmiştir¹⁰⁷. Hazırlanan bu yeni fermana göre; gizli-Müslümanlar (moriscos), üç yıl içinde Kastilya dilini öğrenmekle mükelleftiler; bundan sonra da kimse alenen veya gizlice Arapça konuşmayacak ve yazmayacaktı. Ayrıca bu dilde yapılmış bütün mukaveleler geçersiz sayılacaktı. Otuz gün içinde bütün kitaplar Gırnata şansölyeliğinin başkanlığına getirilen Pedro de Deza'ya teslim edilecekti; içinde suç unsuru olmayan kitaplar üç yıllığına sahibine iade edilecek, fakat üç yıl sonra bunlar da imha edileceklerdi. Bundan böyle hiçbir kıyafet Mağribî âdetlerine göre dikilmeyecek, tamamen veya kısmen ipekten olanlar bir yıllığına, bezden olanlar iki yıllığına giyildikten sonra ortadan kaldırılacaktı. Kadınlar yüzlerini örtmeyecekti. Nişan, düğün merasimleri ve bayramlarda kilise âdetlerine uyulacaktı. Bu tür kutlamalar ile Cuma günü öğle vakti süresince evlerin kapıları açık tutulacaktı. **Zambra** ve **leilalar** (şarkı ve oyunlarla şenlik) Hristiyanlığa aykırı olmamasına rağmen Cuma ve bayram günlerinde yasaklanıyordu. Mağribî isim ve soy isimleri terk edilecekti, kına yakmak men edilmişti. Şahsî veya topluma ait bütün hamamlar yıkılacak ve gelecekte de hiç kimse onları kullanmayacaktı. Hiçbir gizli-Müslüman (morisco), ruhsatı olsa dahi Mağribî köle edinemeyecekti. Siyahî köle ruhsatlarının tamamı Pedro de Deza'nın tasdikinden geçecekti¹⁰⁸. Ayrıca bu fermandaki kuralların benimsenip uygulanması için gizli-Müslümanlar'a (moriscos), 1 Ocak 1568 tarihine kadar süre veriliyordu¹⁰⁹.

Fermanın ilânının üzerinden bir yıl geçtiğinde, başpiskopos Pedro Guerrero bütün rahiplere, kilisede yapılacak yeni yıl merasimlerinde gizli-Müslümanlar'ı (moriscos), ikaz etme talimatı vermiştir. Bunun yanında Pedro de Deza da üç ile on beş yaş arası bütün gizli-Müslüman (morisco) çocuklarının alınıp, Hristiyan akâidini ve Kastil dilini öğrenmek üzere okullara yerleştirilmesini emretmiştir¹¹⁰. Bu gelişmeler üzerine gizli-Müslümanlar (moriscos), isyan etme ile bu kurallara uyma

¹⁰⁷ Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 211; Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 224.

¹⁰⁸ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 224-226.

¹⁰⁹ Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 214.

¹¹⁰ Lea, a.g.e., s. 227-228.

arasında seçim yapmak zorunda kalmışlar ve 24 Eylül 1568 tarihinde¹¹¹ **II. el-Beşerât (Alpujarras) isyanını**¹¹² (1568-1570) başlatmışlardır.

İsyan boyunca çok sayıda can kaybı olmuştur. Don Juan de Austria komutasındaki birlikler isyanı bastırmaya çalışırken, II. Felipe, 19 Ekim 1569 tarihinde gizli-Müslümanlar'dan (moriscos) her türlü ganimetin alınabileceğini ilân ederek, disiplinsizliğin artmasına sebep oldu. Ayrıca II. Felipe, 1 Kasım 1570'te Gırnata'da (Granada) hayatta kalmayı başaran gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) da sürülmesini emretti¹¹³. II. el-Beşerât (Alpujarras) isyanını müteakiben tüm Gırnata'yı gizli-Müslümanlar'dan (moriscos) temizleyip, onları Kurtuba (Córdoba), İşbiliye (Sevilla) ve Tuleytula (Toledo) gibi Kastilya topraklarına yaymak ve yerlerini Hristiyanlar ile doldurmak için çalışmalar başlatıldı.

Bir yandan engizisyon görevlileri ve diğer yandan da kilise, Gırnata'dan kovulan gizli-Müslümanlar'ı (moriscos) iyi birer Hristiyan olarak eğitmek için çaba sarfediyorlardı. Bu konuda öne çıkan isim olan Kurtuba piskoposu¹¹⁴ Bernardo de Fresneda, 15 Ocak 1573 tarihinde II. Felipe'ye, kendi bölgesinde bulunan gizli-Müslümanlar'ı (moriscos) eğitmek için alınması gereken tedbirlerin ayrıntılı bir programını¹¹⁵ yolladı.

II. Felipe, ömrünün son yıllarında Papa VIII. Clement'e rica ederek, gizli-Müslümanlar (moriscos) için irtidatı da içine alana bir Lütuf Fermanı çıkarılmasını

¹¹¹ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 145.

¹¹² Bu isyanın öncesinde gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) içinde bulundukları durumu anlatan ve isyanın liderlerinden birisi olan Muhammed bin Muhammed ibni Davud'un kaleme aldığı Mağribî halk türküsü için bkz. Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 418-421, Ek:XII. Ayrıca İkinci Gırnata Savaşı olarak da bilinen bu isyanın ayrıntıları ve 1576-1571 yılları arasında gelişen olayları daha iyi anlayabilmek için bkz. Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 204-237.

¹¹³ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 146.

¹¹⁴ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 150'de bu programı yollayanı önce ismini vermeden Kurtuba (Córdoba) başpiskoposu olarak zikretmiş, ancak aynı sayfanın son satırlarında ise Kurtuba piskoposu olarak bahsetmiştir. Esas itibarıyla Kurtuba, İşbiliye (Sevilla) başpiskoposu Cristobal Rojas Sandoval'a bağlı olan bir piskoposluktur.

¹¹⁵ Programın ayrıntıları için bkz. Hess, a.g.e., s. 150-151.

sağlamıştır. Bu fermanla, gizli-Müslümanlar'ı (moriscos) kazanmanın yolları aranmıştır¹¹⁶.

1.5.4. III. FELİPE DÖNEMİ

III. Felipe (13 Eylül 1598- 31 Mart 1621), babası II. Felipe'nin ölümünden sonra tahta çıkmıştır. Onun döneminde gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) durumu daha da kötüleşmiştir.

III. Felipe döneminin önemli şahsiyetlerinden birisi Juan de Ribera (20 Mart 1532-6 Ocak 1611) idi. Hem Belensiye (Valencia) başpiskoposu hem de genel valisi olarak hizmet etmiştir. İspanya'yı gizli-Müslümanlar'dan (moriscos) tamamen arındırma fikri, bağnaz görüşleri ile III. Felipe üzerinde tesiri olan Juan de Ribera tarafından ortaya atılmıştır.

Bunun yanında Lerma Dükü ve aynı zamanda Dâniye (Denia) Markizi olan yakın arkadaşı Francisco Gómez de Sandoval y Rojas (1552-1625) da III. Felipe'yi etkisi altına alan bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Gizli-Müslümanlar'a (moriscos) karşı büyük öfke duyan Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, 2 Şubat 1599 tarihinde fikirlerini yazıya dökmüştür. Buna göre; 15-60 yaş arasındaki bütün gizli-Müslüman (morisco) erkekleri Müslüman olmaları münasebeti ile ölümü hakkettikleri için köleleştirilip, küreğe gönderilmeliydiler. Kadınlar ile 60 yaşın üstündeki erkekler gemilere bindirilip, Berberistan'a gönderilmeli ve çocukları da papaz okullarında eğitilmeli idi¹¹⁷.

Belensiye başpiskoposu Juan de Ribera, 1601 yılının sonlarına doğru III. Felipe'ye, Papa VIII. Clement'in gizli-Müslümanlar (moriscos) için çıkarılmasını

¹¹⁶ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 295.

¹¹⁷ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 297; Thomson, **Blood On The Cross**, s. 308-309.

sağladığı **Lütuf Fermanı** ile kendi bölgesinde başarılı bir sonuç elde edilemediğini belirten bir tezkere yolladı. Bu tezkerenin içeriğine göre, din, İspanya krallıklarının temeli idi ve donanmanın başarısızlığını kastederek, bunun kendi ülkesini saflaştırmak dururken, başka ülkelerdeki sapkınlar ile uğraşmasının neticesinde Allah'ın bir ikazı olduğunu söylemişti¹¹⁸.

30 Ocak 1608 tarihinde ise, kilise konseyi toplanıp, gizli-Müslümanlar (moriscos) ile ilgili etraflıca bir toplantı yaptı. Eski olan belgelerin de incelenmesi ile konu bir kez daha masaya yatırıldı. Herkesin kendi fikrini beyan etmesi ile genel bir karar olan, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürülmesi fikri ortaya çıktı¹¹⁹.

4 Nisan 1609'da III. Felipe'nin isteği ile toplanan Kraliyet Konseyi ise hiç de şaşırmayacak bir karara varıp, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürülmesi tavsiyesinde bulundu¹²⁰.

Bu ihraç tavsiyesine ilişkin nihaî karar, 9 Nisan 1609'da kral tarafından onaylanıp¹²¹, ilk olarak Belensiye'de (Valencia) uygulanmaya başladı¹²². Bu bölge de, Aragon'daki gibi gizli-Müslüman (morisco) nüfusunun yoğun olduğu bir yer olması itibari ile uygulamaların zor olduğu bir alandı.

İhraç sürecini daha iyi yönetebilmek için ülkede bulunan bölgelere göre değişik kararlar alınıp, gerçekleştirildi. Aragon'daki ihraç çalışmalarına ilişkin kararname 17 Nisan 1610'da onaylandı.

Kastilya'yı ilgilendiren iki sürgün kararnamesi söz konusu idi. Bunlardan Beledü'l-Velid'deki (Valladolid) 5 Ocak 1610 tarihinde, Aranda'daki ise 10 Haziran 1610'da yürürlüğe girdi.

¹¹⁸ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 298.

¹¹⁹ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 303-304.

¹²⁰ Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 308; Lea, a.g.e., s. 305.

¹²¹ Hess, **The Forgotten Frontier**, s. 154 ; Harvey, a.g.e., s. 308.

¹²² Belensiye'deki uygulama maddeleri için bkz. Harvey, a.g.e., s. 310-311.

Gırnata (Granada), Mürsiye (Murcia) ve Endülüs'te (Andalucía) 12 Ocak 1610 tarihinde sürgün faaliyetlerinin başlamasına karar verildi.

Katalonya'da ihraç süreci 1614 yılında başladı. Bunun gecikmesinde etkili olan kişi Turtuşa (Tortosa) piskoposu Alfonso Márquez de Prado idi. Kendisi III. Felipe'yi önceden Hıristiyan olan gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) ülkede kalması hususunda ikna etmiştir. Böylece 1609 yılında başlayan **Büyük Sürgün** 1614 yılına kadar kademeli olarak gerçekleşmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR VE ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI

2.1. OSMANLILAR'IN AKDENİZ SİYASETİ

İstanbul'un 29 Mayıs 1453 tarihinde fethiyle beraber, Osmanlılar'ın deniz politikaları daha uzak denizlere yönelmiş ve iç denizlerdeki mücadele, açık denizlere taşınmaya başlamıştır. Bu münasebet ile de Fatih Sultan Mehmed, **sultan-ı berr u bahr (kara ve denizlerin sultanı)** olarak zikredilmeye başlamıştır¹. 1453 yılında Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı üzerinde kurulan hâkimiyet, Osmanlılar'a Karadeniz ve Doğu Avrupa ülkelerinin ticareti üzerinde kontrol yetkisi vererek, önemli bir stratejik konum kazandırmıştır².

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devri, Osmanlılar'ın Karadeniz ve Doğu Akdeniz (Levant) politikalarının başarılı bir şekilde meydana getirildiği bir dönem olmuştur. Doğu Akdeniz politikasının bir gereği olarak Fatih Sultan Mehmed, Türk sahillerine en yakın adalardan başlayarak Ege içlerine doğru ilerlemeyi uygun görmüştür. Anadolu sahillerine yakın olan adaların bir kısmı doğrudan hâkimiyet altına alınmış, bir kısmı da haraca bağlanarak Rodos'a kadar inilmiştir. Enez, Gökçeada (İmroz), Semadirek, Limni ve Midilli adaları ele geçirilmiş ve hem Türk sahillerine yapılacak korsanlık faaliyetleri engellenmiş hem de bu alandaki her türlü ticaret de Osmanlı Devleti'ne kazandırılmıştır³.

¹ İdris Bostan, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 18.

² İnalcık, **Makaleler I**, s. 225.

³ Bkz. Selahattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri** kitabı s. 232'den naklen Ersin Gülsoy, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti", **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 589.

Onun devrinde, 1463-1479 yılları arasında Osmanlılar ile Venedikliler arasında denizlerde ve Venedik'in idaresi altında bulunan sahil şehirlerinde savaşlar yapılmıştır. 1479 yılında yapılan antlaşma ile bu savaşlar sona erip, Osmanlılar'ın denizlerdeki ilerlemesi de ivme kazanmıştır. Böylece Osmanlılar'ın Batı Akdeniz'e yönelmesi mümkün hale gelmiştir. Meselâ 1480 yılında hem İtalya'ya hem de Rodos'a seferler gerçekleştirilmiştir. İtalya seferi başarılı olup, Otranto ve civarı fethedilmiş, ancak Rodos kuşatmasından istenilen sonuç alınamamıştır. Yine de o yıllarda iki ayrı deniz seferinin aynı yıl içerisinde gerçekleştirilebilmesi, Osmanlılar'ın deniz gücünün geldiği seviye açısından ümit vericidir.

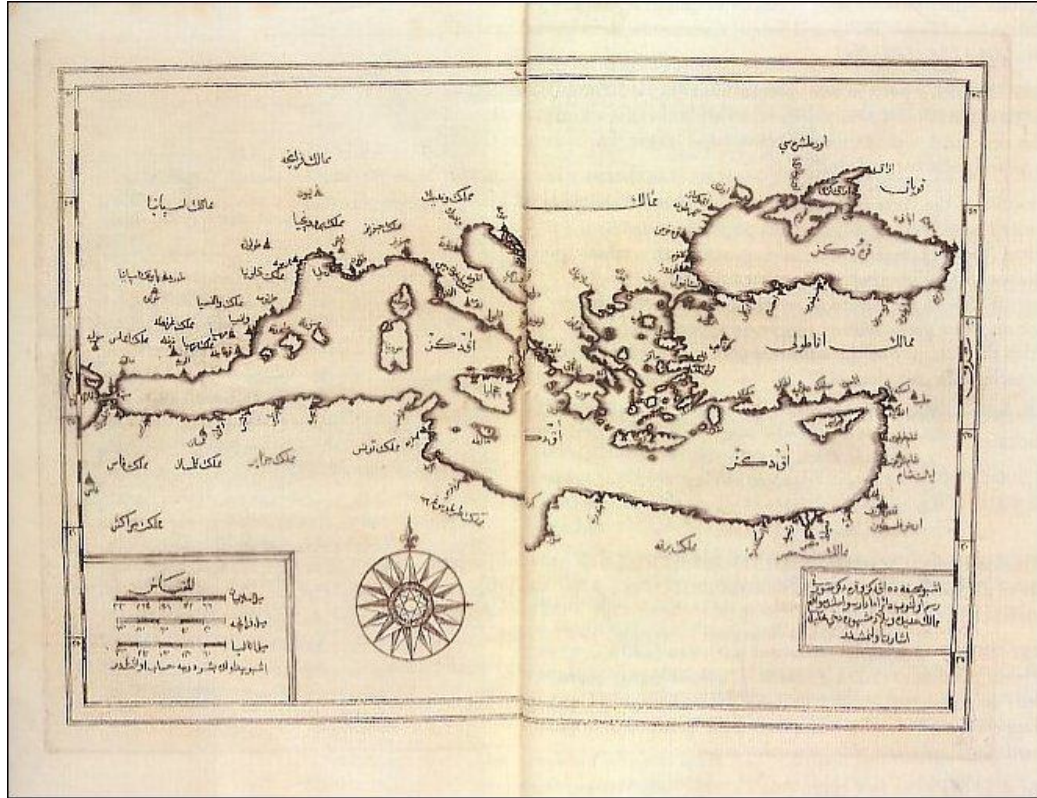
II. Bayezid (1481-1512) devrinde Osmanlı denizciliği⁴, Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devrinde geliştirilmiş olan Osmanlı deniz politikalarının devamı niteliğini taşımaktadır. 1484 yılında Karadeniz'in en önemli ticaret limanlarından olan Kili ve Akkırman alınmış ve güney-kuzey ticaretinin bütün çıkış noktaları Osmanlılar'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Karadeniz'de hâkimiyet elde edildikten sonra, tekrar Akdeniz'e yönelen Osmanlı deniz politikası sayesinde, hem tersanelerin geliştirilmesine hem de gemi yapımına hız verilmiştir. Bu faaliyetlerin sonucunda ise, 1499 yılında İnebahtı, 1500 yılında Moton, Koron ve Navarin ele geçirilmiştir⁵.

II. Bayezid (1481-1512) devrinde, hem Akdeniz'de hem de Kızıldeniz'de verilen mücadeleler önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, İspanya'da zorla Hristiyanlaştırma ile karşı karşıya kalan Endülüs Müslümanlarının yardım çağrılarına cevap vermek için Kemal Reis gibi denizcilerin Akdeniz'de verdikleri mücadeledir. İkincisi ise, Portekizliler'in tehdidine maruz kalan Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerin savunulması için Memlûklar'ın istekleri üzerine Kızıldeniz'de verdikleri mücadeledir.

⁴ II. Bayezid devrindeki Osmanlı deniz politikaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. H. J. Kissling, "İkinci Sultan Bayezid'in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)", **Türk Kültürü**, VII/84, İstanbul, 1968, s. 894-906.

⁵ İdris Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, İstanbul, Bilge Yayınevi, 2005a, s. 34; İdris Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, İstanbul, Küre Yayınları, 2007a, s. 8 ve Bostan, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, s. 22.

15. yüzyılın sonlarında Osmanlı denizciliğinde korsanlık⁶ öne çıkmıştır. Osmanlı deniz korsanlarına **levend** ya da **gönüllü levend** isimleri verilmiştir. Bu yüzyılın sonlarında bir kısmı müstakil, bir kısmı da Osmanlılar'a bağlı olarak faaliyet gösteren gazâ, cihat ve ganimet peşinde koşan Türk deniz akıncıları, Osmanlı deniz gücünün etkili bir hale gelmesinde rol oynamıştır⁷. Bilhassa Endülüs Müslümanlarına yardım hususunda Kemal Reis ve Hızır Reis gibi deniz gazilerinden faydalanılmıştır.



Resim 10 : Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ adlı eserinden Akdeniz ve çevresini gösteren harita.

⁶ Korsanlığın tanımı ve hukukî statüsü için bkz. İdris Bostan, **Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar ve Venedikliler 1575-1620**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 17-23.

⁷ Feridun M. Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 509.

Osmanlılar, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde, Suriye ve Mısır limanlarını ele geçirdiler. Böylece Doğu Akdeniz’de (Levant) üstünlük elde ettiler. Bu dönemin önemli olaylarından bir tanesi de donanmanın geliştirilmesini⁸ sağlamak ve yeni deniz seferlerine çıkmak için tersane yapımına hız verilmesidir. Fatih Sultan Mehmed devrinde (1451-1481) Kasımpaşa deresinin Hasköy tarafında inşa edilip, daha sonra II. Bayezid devrinde (1481-1512) biraz daha eklemeler yapılan tersane, Yavuz Sultan Selim’in talimatıyla Galata’dan Kâğıthane’ye kadar genişletilmiştir. Böylece 1515 yılında Tersâne-i Âmire kurulmuş ve bu tersane ile birlikte, Osmanlı donanmasının merkezi de Gelibolu’dan Haliç’e nakledilmiştir.

Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) denizciliğe verdiği önem sayesinde Osmanlı denizciliği epeyce yol katetmiş ve güçlenmiştir. Bu gelişmelerden sonra Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Rodos adasını fethetmek üzere hazırlıklar başlattıysa da, ömrü buna yetmedi. Rodos’un fethi 1522 yılında oğlu Kanunî Sultan Süleyman’a kısmet oldu.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde Osmanlılar, Akdeniz’deki faaliyetlerine yoğunluk verdiler. Bu faaliyetler sayesinde, Osmanlı Devleti Orta Akdeniz’deki hâkimiyetini sağlamlaştırıp, Batı Akdeniz’de de kendisini hissettirmeye başladı. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), henüz saltanatının ikinci yılında Rodos’u ve ona bağlı adaları ele geçirdi. Böylece, Suriye ve Mısır sahilleri ile Anadolu arasındaki deniz ulaşımı da emniyet altına alınmış ve Anadolu sahillerine çok yakın olan bir düşman uzaklaştırılmıştı. Bu fetihle beraber, Doğu Akdeniz’deki Osmanlı üstünlüğü perçinlenmiş ve bu alandaki mücadele Orta ve Batı Akdeniz’e doğru yön değiştirmiştir⁹.

⁸ Osmanlılar’ın denizlerdeki gelişimi hususunda güzel bir makale için bkz. Andrew C. Hess, “The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453- 1525”, **The American Historical Review**, Vol.: 75, No: 7, Aralık 1970, s. 1892-1919.

⁹ Gülsoy, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz’de Osmanlı Hakimiyeti”, s. 589.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde donanma, dev bir güç haline gelmiştir. Osmanlı donanmasının gelişmesi ve Akdeniz’de kazandığı başarılarda Cezayir sultanı olan ve daha sonra Osmanlı Kaptan-ı Deryâsı tayin edilen Hayreddin Paşa’nın¹⁰ katkıları çok büyüktür.

2.1.1. HAYREDDİN REİS’İN OSMANLI HİZMETİNE GİRMESİ

Ağabeyi Oruç Reis’in 1518 yılında vefat etmesinden sonra Cezayir sultanı olan Hayreddin Reis, Hacı Hüseyin Ağa liderliğinde bir heyeti Cezayir halkının **Ekim 1519 tarihli arîzası**¹¹ ile İstanbul’a göndererek, ülkesi Cezayir’i Osmanlı Devleti’ne bağlama isteğini bildirdi. Yalı Köşkü’nde Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafından kabul edilen heyet memnuniyetle karşılandı. Böylece bir Osmanlı toprağı olarak yapılanmaya başlayan Cezayir’de sikkeler Osmanlı padişahı adına basılmaya, hutbeler de Osmanlı padişahı adına okutulmaya başlandı.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde de, V. Carlos (1516-1556) yönetimindeki İspanya üzerine birçok sefer gerçekleştirmiş ve İspanya sahilleri vurularak bol miktarda ganimet ve esir ele geçirilmiştir. Ayrıca Endülüslüler’e

¹⁰ Büyük Türk denizcisi ve Kaptan-ı Deryâsı Hızır Hayreddin Paşa Midilli Adası’nda doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1478 yılı civarında olduğu kabul edilmektedir. Asıl adı Hızır olduğu halde, Avrupalılar ağabeyi Oruç’a (ö.1518) verdikleri **Kızıl Sakallı** manasına gelen **Barbarossa** adını onun için de kullanmışlardır. **Hayreddin** ise lâkabıdır. Babası, Midilli’nin Osmanlılarca 1462’deki fethinden sonra, kale muhafızı olarak buraya gelmiş bulunan, aslen Selânik yakınlarındaki Vardar Yenicesi’nden Yâkub Ağa, annesi ise Midillili gayrimüslim bir kadındı. İshak ve Oruç adlarında iki ağabeyi ve İlyas adında da bir kardeşi vardı. Ağabeyi Oruç Reis (ö.1518) ile birlikte İspanyollar’ın korkunç işkencelerle öldürdükleri Gırnata’da (Granada) bulunan Endülüslüler’i kurtarmak için denize açılıp, kıyılardan topladıkları binlerce insanı gemilerle Tunus ve Cezayir’e taşımışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, **Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa’nın Hatıraları**, 3.Baskı, İstanbul, Işık Yayınları, 2004; Faruk Sümer, “Barbaros Hayreddin Paşa”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 21, İstanbul, 1988, s. 3-7; Şerafettin Turan, “Barbaros Hayreddin Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, s. 65-68.

¹¹ Turan, “Barbaros Hayreddin Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: IV, s. 66. Türkçe tercümesi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde bulunan bu arîza, Abdülcélil Temîmî tarafından yayınlanmıştır.

destek için birçok sefer yapan Hayreddin Reis, onları İspanyol zulmünden kurtarıp, Kuzey Afrika'ya taşımıştır.

Bu başarıları üzerine Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) da kendisini Osmanlı donanma komutanlığına getirmek için İstanbul'a çağırmıştır. Cezayir'i Hasan Ağa'nın idaresine bırakan Hayreddin Reis, yirmi gemi ile hareket edip, 27 Aralık 1533 günü İstanbul'a ulaşmıştır. Ertesi gün padişah tarafından kabul edilmiş ve Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) isteğiyle, Irakeyn Seferi'nde bulunan Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın (ö.1536) yanına Halep'e gitmiştir.



Resim 11: Hayreddin Paşa'nın Kanunî Sultan Süleyman tarafından kabulü¹².

¹² Kaynak: Ârifi, Süleymannâme, vr. 360a.

Hayreddin Paşa, 6 Nisan 1534 tarihinde, **Mîrmîrn-ı Cezâyir şüd der deryâyı sefid (Akdeniz'deki adaların beylerbeyliği)** pâyesiyle Lütî Bey'in yerine Kaptan-ı Deryâlığı tayin edildi¹³. Böylece o zamana kadar Gelibolu sancak beyliği pâyesiyle verilen kaptan-ı deryâlık beylerbeylik derecesine yükseltilmiş oldu¹⁴.

2.1.2. KAPTAN-I DERYÂ HAYREDDİN PAŞA VE SEFERLERİ

Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin Kaptan-ı Deryâsı olması, tüm Avrupa'da ve özellikle en büyük Hristiyan devleti olan İspanya'da büyük bir dehşetle karşılandı¹⁵. Hayreddin Paşa'nın 1534 yılının Ağustos ayında sekiz bin levend ve seksen parça gemiden oluşan Osmanlı donanmasıyla Akdeniz'e açıldığı haberleri İspanya yakasına ulaşınca korkular da başladı.

Osmanlı donanması Capri, Piciota ve Procida şehirlerini yerle bir etti. Napoli körfezini bombardıman edip, Villa Santa Lucia, Sant'Isidoro, Sperlonga, Terracina ve Ostia şehirlerine çıkarma yapan Hayreddin Paşa ve levendleri neredeyse tüm İtalyan şehirlerini yerle bir ederek binlerce esir aldı. Toplamda on sekiz kaleyi fetheden Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, kale anahtarlarıyla birlikte ele geçirdiği esirleri ve ganimet eşyasını İstanbul'a yollayıp, güney İtalya'ya yönelerek Ponza, Sicilya ve Sardinya'yı bombardıman etti.

Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, ağabeyi Oruç Reis (ö.1518) ile korsanlığa ilk başladığı yer olan Tunus'a yöneldi. Asi Tunus Beyi Mevlây Hasan (1526-1542) tahtını bırakıp çöllere kaçtı ve Hayreddin Paşa da 22 Eylül 1534 tarihinde Halkü'l-Vâd (La Goletta) kalesi de dahil olmak üzere tüm ülkeyi ele geçirdi. Ancak Tunus

¹³ Bostan, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, s. 50; Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", s. 9.

¹⁴ Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", s. 66.

¹⁵ Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, s. 66; Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 18.

Beyi Mevlây Hasan (1526-1542) ve İspanya kralı, Tunus'u Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa'dan geri alabilmek için saldırı hazırlığına başladılar¹⁶.

Ertesi yıl İspanya kralı V. Carlos (1516-1556), bizzat başında bulunduğu Haçlı donanmasıyla Tunus'a geldi. Savaş, Haçlılar'ın çıkarma yaptıkları Halkü'l-Vâd (La Goletta) kalesinde başladı. Bir haftalık bir gecikmeyle Tunus Beyi Mevlây Hasan da (1526-1542) altmış bin atıyla Haçlılar'a katıldı. Tunus'un gönüllü yerli askerleri de Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa'ya ihanet edip, kendisinden ayrıldılar. Yapılan savaşta onbinlerce düşman askeri öldürüldüğü gibi, on beş binden fazla levend de şehit oldu. Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, 21 Temmuz 1535'te şehirden çekildi¹⁷.

Tunus'u terk eden Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa ve levendleri Unnâb'a geldiler. Kışı orada geçirdikten sonra baharda Sebte boğazından okyanusa açıldılar. Bir müddet sonra yine denizlere açılan Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa Minorka ve Mayorka'yı basıp Palma kalesi ve şehrini yağmaladı. Sonra da Tunus'un işgalinde görev almış ve içinde İspanyollar'a esir düşmüş yedi yüz levendi de taşıyan on iki İspanyol gemisini Porto Magon limanında ele geçirdi. Hayreddin Paşa seferlerinde ele geçirdiği yaklaşık beş bin beş yüz esirle birlikte Cezayir'e döndü¹⁸.

Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) kendisini İstanbul'a çağıran emri Cezayir'e ulaştıktan on dokuz gün sonra Hayreddin Paşa, padişahın huzuruna çıktı. Yapacaklarını padişahla görüştüktan sonra Tersâne-i Âmire işlerine nizam vermeye başladı. Bahar gelince 1534'te Osmanlılar'nın karadan başlattığı Avlonya seferinde orduya denizden destek vermek için padişahın emriyle Adriyatik Denizi'ne girdi. Neticede Osmanlı donanması otuz gemilik Venedik donanmasından ondördünü batırıp onaltısını da ele geçirerek İstanbul'a döndü. Arnavutlar da cizye vermeyi ve reâyâ olmayı kabul ettiler¹⁹.

Bu olaylardan sonra Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından tekrar

¹⁶ Düздаğ, **Kaptan- ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları**, s. 368.

¹⁷ Düздаğ, **Kaptan- ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları**, s. 369-372.

¹⁸ Düздаğ, **Kaptan- ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları**, s. 380.

¹⁹ Düздаğ, **Kaptan- ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları**, s. 399.

İstanbul'a çağrılan Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, 1536 yılında Napoli üzerine yürüyecek olan Fransızlar'a denizden yardım etmek ve harekâtı idare etmekle vazifelendirildi. Osmanlı donanması Otranto yakınlarında karaya çıkarma yaparak, Kastro kalesini zapt etti. Fakat kuzeyden Napoli üzerine gelecek olan Fransız kuvvetleri görünmediğinden geri döndü²⁰.

1537 yılındaki Korfu kuşatmasından²¹ sonra, Venedikliler'e ait Eğriboz'un güneyindeki Skyros, Loura, Paros, Antiparos, Pathmos, Nio, Stampalie, Egin (Ekin), Tine adaları da dahil olmak üzere toplamda yirmi sekiz ada ve yedi kale fethederek Osmanlı Devleti'ne bağlayan Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, Naxos (Nakşe) adasındaki dukalığı da vergiye bağladı. Çerigo (Çuha) adası ile Girit adasındaki bazı kalelerle birlikte Scarpanthos (Kerpe) ve Kasos (Kaşot) adasını da fethederek harekâtlarında ele geçirdiği esirleri İstanbul'a gönderdi. Böylece Venedik'in Ege (Adalar) Denizi ile alâkası tamamıyla kesilmişti.

2.1.2.1. PREVEZE DENİZ ZAFERİ (1538)

Bu dönemde Avrupa devletlerinin hiçbiri tek başına Osmanlı donanmasına karşı koyabilecek durumda değildir. Venedik'in öncülüğünde Roma'da imzalanan bir antlaşma ile Avrupa'da ittifak gerçekleştirilir²². Papalık, İspanya, Portekiz, Venedik, Ceneviz ve Malta gemilerinden oluşan **Müttefik Avrupa Donanması**'na Ceneviz asıllı ve İspanya hizmetindeki Andrea Doria (ö.1560) komuta eder. **Müttefik Avrupa Donanması** yaklaşık üç yüz gemiyle 22 Eylül'de Korfu adasında toplanır. Bütün Avrupa donanmalarının Andrea Doria'nın (ö.1560) idaresinde toplandığını haber alan

²⁰ Düzdağ, **Kaptan- ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları**, s. 465.

²¹ Osmanlılar'ın Korfu adasında karaya çıkarma yapması, Hristiyan dünyasında çok fazla korku uyandırdı. Bağımsızlığına düşkün olan Venedik, Osmanlı donanması ile karşılaşmak, Adriyatik ve Ege denizlerindeki birkaç adasını kurtarmak için Kutsal ittifakın bir kolunu oluşturmayı kabul etti. Bu ittifak, Katolikler içerisinde kaçınılmaz olarak çatışmalara ve gerilimlere neden olan iki geleneksel düşman, Venedik ve Cenova'nın ortak bir dava için yan yana savaşmasını mümkün hale getirdi. Bkz. Miguel A. De Bunes Ibarra, "Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Deniz Savaşları", Terc.: Ramazan Gözen, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 602-603.

²² Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, s. 67; Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 20.

Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, yirmi kadirayla Turgut Reis'i (ö.1565) keşfe göndermesine rağmen onu beklemeyerek Mora'nın güneyinden dolaşp Moton'a gider ve durumu bizzat görerek Narta körfezine girer. Bu büyük deniz savaşı, Andrea Doria (ö.1560) komutasındaki **Müttefik Avrupa Donanması**'nın harekete geçerek Osmanlılar'ın elindeki Preveze kalesini kuşatmasıyla başlamıştır. Kale, Narta körfezinin girişine hâkim ve kuzeybatı ucunda bulunmaktadır²³.

Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa, merkezinde bulunduğu donanmasını hilâl şeklinde dizdirerek savaş düzenine geçirdi. Orta kanatta Sinan Reis, sağ kanatta Salih Reis, sol kanatta da Seydi Ali Reis (ö.1563) bulunuyordu. Arka tarafında bulunan filoya da Turgut Reis (ö.1565) komuta ediyordu. Osmanlı gemileri hilâl şeklinde tek hat halinde dizilirken, müttefik gemileri arka arkaya üç hat halinde dizilmişlerdi. Öndeki kalyonlardan kurulu büyük filo bir çeşit siper görevi görüyor ve Andrea Doria (ö.1560) savaşı ikinci safta yönetiyordu. Haçlı donanmasına Andrea Doria'nın (ö.1560) yanısıra, Alessandro Condalmiero, Vincenzo Capello, Marco Grimani ve General Fernando Gonzaga da komuta ediyordu²⁴.

Yoğun geçen çatışmaların ardından Hayreddin Paşa, Turgut Reis'e (ö.1565) düşmanın arkasını çevirme emrini verdi. İki ateş arasında kalan Andrea Doria (ö.1560), çareyi kaçmakta buldu. İki taraftan toplam yüz yirmi bin kişinin katıldığı savaş sonunda, otuz bin mürettebatı ölen düşman gemilerinden yüz yirmi sekiz tanesi batırılırken, yirmi dokuzu da yaklaşık iki bin yedi yüz yetmiş beş askeriyle birlikte esir edildi. Osmanlı donanması ise hiçbir gemisini kaybetmemiş, dört yüz şehid vermiş ve sekiz yüz yaralı askeriyle bu savaştan çıkmıştı²⁵. Bu mücadele kanlı bir savaştan çok bir taktik muharebesi şeklinde cereyan etti. Osmanlı donanmasının ustaca manevrası, Andrea Doria'nın savaş meydanından çekilmesiyle sonuçlandı²⁶.

²³ Fahrettin Öztoprak, "Barbaros Hayreddin Paşa II", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 169, İstanbul 2001, s. 25.

²⁴ Öztoprak, "Barbaros Hayreddin Paşa II", s. 25.

²⁵ Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l-Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan)**, Açıklamalarla Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Devlet Kitapları, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1973, s. 80.

²⁶ Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", s. 509-510.

Preveze Zaferi (1538) ile Doğu Akdeniz'den sonra, Orta Akdeniz'de de Türk üstünlüğü sağlanmış oldu. O zamana kadar bir kara imparatorluğu görünümünde olan Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bir deniz imparatorluğuna dönüştüğü görülmektedir²⁷. Bu zaferden bir yıl sonra, Hasan Reis ile Turgut Reis (ö.1565), Adriyatik kıyısındaki Nova kalesini 10 Ağustos 1539 tarihinde alarak, Venedik'i barış yapmaya zorladılar. Venedik birçok adasını ve kalesini Osmanlı'ya bırakmasının yanında, ayrıca üç yüz bin altınlık da tazminat ödemek zorunda kaldı. Böylece Akdeniz'deki Osmanlı hâkimiyeti tamamlanmış oldu²⁸.

2.1.2.2. FRANSA(NICE) HAREKÂTI (1543)

Hayreddin Paşa'nın bir başka önemli seferi ise, Nice seferidir. Padişah tarafından görevlendirilen Hayreddin Paşa, Fransız elçisi Paulin'i de yanına alarak 28 Mayıs 1543'te İstanbul'dan toplam mürettebatı otuz bini bulan yüz elli gemilik bir filo ile hareket edip, 20 Temmuz 1543'de Fransa'nın Marsilya limanına girdi. Limanda hazır bulunan devlet erkânı ve binlerce Fransız yardıma gelen Osmanlı filosunu törenlerle karşıladılar. Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa 20 Ağustos 1543 tarihinde Nice şehrini zaptetti²⁹. Fakat Fransızlar'dan beklenildiği kadar yardım görülemeyince, Osmanlı Filosu kışı Toulon'da geçirmek üzere çekildi. Bu süre zarfında Salih Reis ve Hasan Reis komutasındaki filoların yaptığı seferlerde İspanya ve İtalya kıyıları vurulurken üç yıldır Cenevizliler'in elinde esir olan Turgut Reis (ö.1565) de üç bin altın karşılığında kurtarıldı. Osmanlı donanması görevini başarıyla tamamlayarak törenlerle Toulon şehrinden ayrıldı.

²⁷ Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, s. 69; Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 21. Halil İncelik da Preveze Zaferini Akdeniz'de Osmanlı egemenliğinin başlangıcı olarak zikretmektedir. Bkz. Halil İncelik, **Makaleler II**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 244.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 6. Baskı, Cilt: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 379.

²⁹ Türk-Fransız kuşatması altındaki Nice için, işbirliği sayesinde elde edilen bir başarı demek çok güç olur. Bkz. De Lamar Jensen, "XVI. Yüzyıl Fransız Diplomasisinde Osmanlı Türkleri", Terc.: Ayşe Kılıç, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 2011, 2010/1, Sayı: 51, s. 175.

Nice seferi, Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa'nın son seferi oldu. Son iki yılını İstanbul'da geçirdi ve 4 Temmuz 1546 tarihinde Beşiktaş'taki konağında vefat etti³⁰. Hayreddin Paşa'nın vefatı, Osmanlı ve Akdeniz dünyasında bir süre şaşkınlık meydana getirmiştir. **Mâte reisü'l-bahr (953) (Denizlerin reisi öldü)** ifadesi ise, vefatı için tarih düşürülmüştür³¹.

2.1.3. CERBE SEFERİ (1560)

Turgut Reis (ö.1565), Trablusgarb Beylerbeyi olduktan sonra, Cerbe'yi hükmü altına alıp, buraya hâkim olan Arap şeyhini haraca bağlamıştı. Bu durum, Avrupa sahillerini sürekli bir tehlike ile karşı karşıya getirmişti. Hem Malta'daki St. Jean Şövalyeleri hem de İspanya krallığı, kendilerini tehdit altında hisseder olmuşlardı.

V. Carlos'un (1516-1556) yerine 1556 yılında İspanya tahtına geçen oğlu II. Felipe (1556-1598), Fransızlar ile barış yapmış ve yüzünü Akdeniz'e çevirmişti. O da, sahillerinin muhafazası için, Trablusgarb'ın elinde olmasını istiyordu. Bu şartlarda Akdeniz'de yeniden bir Hristiyan ittifakı kuruldu. Bu ittifaka, Papalık, İspanya, Ceneviz, İtalya ve St. Jean Şövalyeleri katıldı. Bu donanma Andrea Doria'nın (ö.1560) komutasında Trablus'a doğru yelken açtı³².

Kaptan Piyale Paşa, 4 Nisan 1560'da 120 parça kadirga ile denize çıkmıştı. Koyun adasına ulaştığında, Trablusgarb Beylerbeyi Turgut Paşa'dan haberci bir firkate geldi ve Hristiyan donanmasının, Cerbe adası yakınında bulunup, Trablus'a saldırmak için fırsat kolladığını öğrendi³³.

³⁰ Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", s. 68.

³¹ İdris Bostan, "Kanunî, Barbaros ve Akdeniz'de Değişen Güç Dengeleri", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 34, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005b, s. 180.

³² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 387-388; Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", s. 510.

³³ Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l- Bihar**, s. 108.

Hristiyan donanması, Trablusgarb'ın üzerine gitmeye cesaret edemediğinden, Cerbe üzerine hareket etti. Kalede bulunan az sayıdaki kuvvetler, düşmana karşı koymaya çalıştıysa da, birkaç gün süren çatışmalar sonunda, kendilerinden çok daha fazla sayıda olan düşmana kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar. Ancak Piyale Paşa'nın gelmesiyle, iki taraf arasında yaşanan çok şiddetli çarpışmaların neticesinde, Piyale Paşa komutasındaki donanma galip geldi³⁴.

2.1.4. MALTA SEFERİ (1565)

Kanunî Sultan Süleyman, 1522 yılında, Akdeniz hâkimiyeti için çok önemli bir yer olan Rodos adasını fethetmişti. Bunun üzerine Rodos adasından çıkarılan St. Jean Şövalyeleri'ni V. Carlos (1516-1556) kendi hâkimiyetinde bulunan Malta adasına yerleştirmişti³⁵. Osmanlılar, Malta Şövalyeleri'nin Akdeniz'deki Müslüman hacılara, ticaret gemilerine ve yolculara çeşitli sıkıntılar vermesi sebebiyle, bu ada üzerine sefer yapılmasına karar verdiler³⁶.

Bu sefer için donanma komutanlığına, Piyale Paşa getirildi. Vezir Mustafa serdar olarak atanmış ve Trablusgarb Beylerbeyi Turgut Paşa, Cezayirigarp Beylerbeyi Hasan Paşa da görevlendirilmişti. İstanbul'dan yola çıkan donanma, Malta adasının batısında demirleyip, Marsa Şuluk limanına girdi. Karaya asker çıkarılınca, iki taraf arasında bir süre şiddetli çarpışmalar oldu. Turgut Paşa beklenmeksizin ikinci dereceden bir istihkâm olan St. Elmo kalesi muhasara edildi. Turgut Paşa, donanmaya yetişince, işi yarım bırakmayıp, St. Elmo kalesinin fethinin gerçekleşmesine yardımcı oldu³⁷. Ancak Turgut Paşa, kaleden atılan bir top mermisinin serpintisinin başına isabet etmesi ile, dördüncü gün kalenin fethiyle beraber şehid oldu.

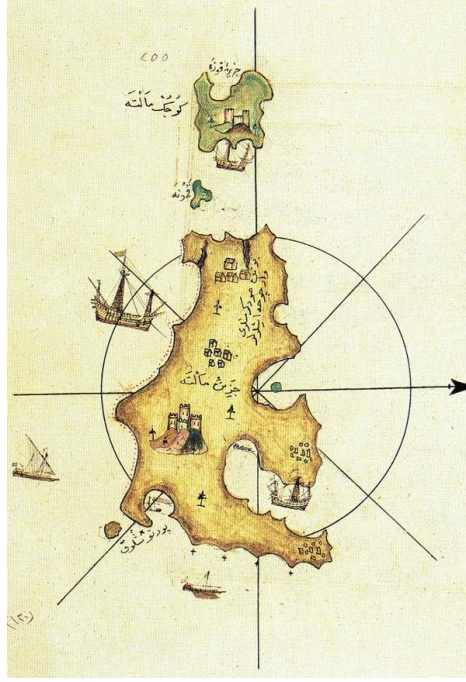
³⁴ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l-Bihar*, s. 109-110.

³⁵ Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, s. 77; Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 21; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 388.

³⁶ Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, s. 77; Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 22.

³⁷ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l-Bihar*, s. 115-116.

Malta Şövalyeleri diğer Haçlılar'ın yardımları sonucunda direnişlerini devam ettirince, Malta kalesinin kuşatması 8 Eylül 1565'de kaldırılmıştır. Bu sefer sırasında yaklaşık 20.000 asker şehid olmuş ve bu sonuçtan sorumlu tutulan Vezir Mustafa Paşa görevinden azledilmiştir³⁸.



Resim 12: Malta adası³⁹.

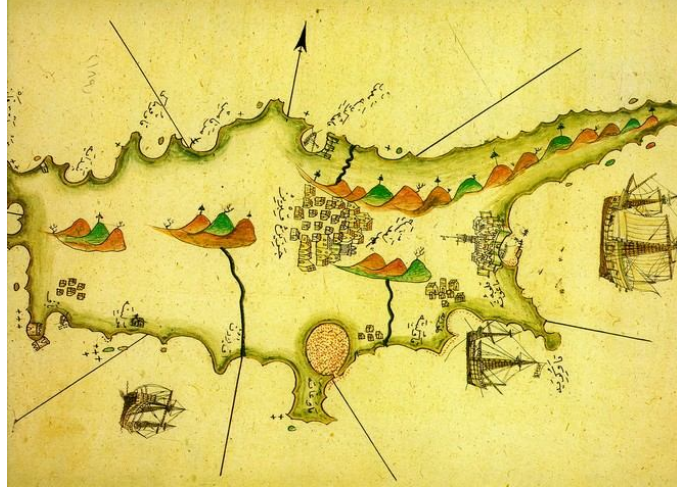
2.1.5. KIBRIS SEFERİ (1570-1571)

Venedik idaresinde bulunan Kıbrıs adası, ekonomik, stratejik ve coğrafi yönden çok önemli bir konuma sahipti. Bunun yanında, Akdeniz'deki Hristiyan devletlerin korsan yatağı haline gelmişti. Bu korsanlar hem Mısır'a giden deniz yolu üzerinde ticaret gemilerine sıkıntılar veriyor, hem de hac yollarının güvenliğini tehdit ediyorlardı. Ayrıca o sıralarda Mısır'a giden Mısır defterdarının gemisine de el

³⁸ Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, s.82; Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 22.

³⁹ Kaynak: Piri Reis, **Kitâb-ı Bahriye**, Köprülü Ktp., II/171, vr. 256a.

konulup, malları yağma edilince, II. Selim (1566-1574), şehzadeliginden beri adayı fethetme düşüncesini gerçekleştirmeye karar verdi⁴⁰.



Resim 13: Kıbrıs adası ⁴¹.

Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın itirazlarına rağmen, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'den alınan fetva ile sefer hazırlıklarına başlandı. Donanma bu sefer⁴² için İstanbul'dan üç grup halinde 15 Mayıs 1570 tarihinde yola çıkmıştır. Birinci filonun başında Murad Reis, ikinci filonun başında donanma serdarı Piyale Paşa ve üçüncü filonun başında ise, Kaptan-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa ve Lala Mustafa Paşa vardı.

Donanma Yedikule'den çıkıp, Tavşan adası, Gelibolu, Boğazhisarı, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sığacık, Sisam Boğazı, İstanköy, Rodos, Meis, Finike'yi takip edip, Kıbrıs'a ulaşmış⁴³ ve 1 Temmuz 1570 günü ise adaya asker çıkarmaya

⁴⁰ Bostan, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, s. 87.

⁴¹ Kaynak: Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Kitaplığı, 2612, vr. 388b.

⁴² Ayrıntıları için bkz. Bostan, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, s. 87-110.

⁴³ Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 25.

başlamıştır. 22 Temmuz 1570’de Lefkoşa kuşatılmaya başlanmış ve 9 Eylül 1570 tarihinde ise fethedilmiştir. Girne ve Baf kaleleri de savaşımadan teslim olmuşlar ve Magosa ise 18 Eylül 1570 tarihinde kuşatılmış, ancak kış mevsiminin yaklaşması münasebetiyle, ablukaya alınıp, 4 Ağustos 1571’de fethedilmiştir⁴⁴.

2.1.6. İNEBAHTI DENİZ MUHAREBESİ (1571)

İnebahtı Deniz Muharebesi, **Sıngın** muharebesi olarak da bilinmektedir. Osmanlı Deniz Tarihi’nde yenilgi ile sonuçlanıp, donanmanın kaybedildiği ilk büyük savaş olarak kabul edilmektedir⁴⁵.

Kıbrıs’ın fethedilmesi üzerine, 15 Mayıs 1571’de Papalık, İspanya, Venedik Osmanlılar’a karşı birleşip, Kutsal İttifak oluşturdular. Papalık donanmasının başında Marcantonio Colonna, İspanya donanmasının başında Don Juan de Austria, Venedik donanmasının başında ise Sebastiano Veniero bulunmakta idi. Osmanlı donanmasında ise, donanma serdarı Pertev Paşa, Kaptan-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa, Cezayirigarp Beylerbeyi Uluç Ali Paşa, Trablusgarp Beylerbeyi Cafer Paşa, Hayreddinpaşazâde Hasan Paşa ve tecrübeli denizciler vardı.

İki donanma, 7 Ekim 1571’de, tarihin en büyük deniz muharebelerinden birine başladı. Osmanlı donanmasında 230 gemi ile 25.000 asker, müttefik donanmasında 243 gemi ve 37.000 asker bulunuyordu⁴⁶. Osmanlı donanmasında, 190 gemi yok olmuş, 20.000 asker şehid olurken, 3.000 asker de esir düşmüştür. Sadece Uluç Ali Paşa’nın kumandasındaki otuz gemilik Osmanlı filosu, müttefik düşman donanmasına zarar verdikten sonra, savaş alanından ayrıldı. Düşman donanmasında ise, 15 kadirga batıp, birçoğu da tahrip oldu ve 8000 asker ölürken, 21.000 asker de yaralandı⁴⁷.

⁴⁴ Halil İnalcık’a göre Akdeniz’de İspanyol monarşisine karşı üstünlük savaşının ikinci dönüm noktası Kıbrıs’ın fethiyle başlamaktadır. Bkz. İnalcık, **Makaleler II**, s. 244.

⁴⁵ Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, s.86; Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 25.

⁴⁶ Mücteba İlgürel, “Zirveden Dönüş: II. Selim’den III. Mehmed’e”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 646.

⁴⁷ Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, s. 86; Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 26; İlgürel, “Zirveden Dönüş: II. Selim’den III. Mehmed’e”, s. 646.

İnebahtı Deniz Muharebesi'nin⁴⁸ sonuçlarına bakıldığında, her iki taraf için de olumsuz neticelenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı donanması büyük kayıplar vermiş olsa da, müttefik Haçlı donanması da Osmanlılar'dan geri almak istediği Kıbrıs'ı ele geçirememiştir. Ayrıca bu muharebe ile, Avrupa'da var olan Osmanlılar'ın yenilmezliği düşüncesi de yok olmuştur⁴⁹. Fernand Braudel'e göre ise, Akdeniz'in dar alanında birbirleriyle mücadele etmek istemeyen Osmanlılar ve Habsburglar, barış yapınca, İnebahtı'nın gerçekleştiremediğini barış dönemi gerçekleştirmiş ve hareketsizlikten ötürü Osmanlı denizciliği gerilemeye başlamıştır⁵⁰.

2.2. ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARINA OSMANLI YARDIMI

Osmanlı-Endülüs ilişkilerinin başlangıcı olarak rastlanan ilk hadise, Benî Ahmer Sultanı Ebu Abdullah'ın (XI. Muhammed), içinde bulundukları zor durum dolayısıyla elçisini 1486⁵¹ yılında İstanbul'a yollayıp, II. Bayezid'den (1481-1512) yardım talep etmesidir. Bu elçinin yanında Endülüslüler'in yaşadığı vahim durumu anlatan ve meşhur şair Ebu'l-Bekâ Sâlih bin Şerîf er-Rundi'nin 16 Temmuz 1212 tarihinde meydana gelen **İkab (Las Navas de Tolosa) Muharebesi**'nde Hristiyanlar'ın galibiyeti sonucunda kaybedilen Endülüs şehirleri için kaleme aldığı bir **feryadnâme** de bulunmaktadır. Bu **feryadnâme** aşağıda verilmiştir.

⁴⁸ İnebahtı Deniz Muharebesi'nin Akdeniz tarihindeki önemi için bkz. Andrew C. Hess, "The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History", **The Past and Present Society**, No: 57, Kasım 1972, s. 53-73.

⁴⁹ Bostan, **Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri**, s. 92; Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 27.

⁵⁰ Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Cilt:II, s. 328.

⁵¹ Bu konuda yararlandığım eserlerden yalnızca bir tanesinde, 1482 tarihinin verildiğini gördüm. Bkz. Muzaffer Arıkan "XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış"**AÜDTCF Dergisi**, Ankara, Cilt: XXIII, 1965, s. 245.

“Çıkan iner, kalkan düşer, her yükselişin var bir sonu
Niçin bunca gurur maldan, mülkten, adtan sandan insanoğlu.

Oluşt ne var ki olduğu gibi dursun, hiç değişmesin.
Sen de gök gibisin, bir gün masmavi güneşlik, bir gün bulutlu.

Bu dünya kime kalmış, yaramış ki kalsın yarasın sana da.
Yok hiçbir çizgisinde bu yeryüzünün ölmezlik rengi ve ölmezlik kokusu

Zaman değişmek bilmez kesin ölçülü ve hükümlüdür:
Geri döner, paralar sahibinin zırhını, kılıçlar ve kargılar ileri doğru işlemez oldu mu.

Zaman bu, ona ne kılınc kını dayanır, ne meşhur kaleleri sultanların.

Kınlar eskir, kaleler çürür, o kaleler dünyanın en sarp yurdu

Gımdan olsa da; Gımdan, şahin bakışlı ve kartal duruşlu.

Nerede, de bana, o taçlı hükümdarları Yemen’in?
De bana, onların taçlar içinde bile taç olan taçları ne oldu?

Şeddad’ın cennet diyerek kurduğu saraylar ülkesi İrem,
Sâsaniler’in ebedî sanılan devleti ne oldu?

Altınları yığdı yığdı da bir dağ yaptı Kârun, hani o dağ?
Hani Âd, hani Adnan, hani Kahtan, dünya nimetlerinin köpüren yurdu?

Reddi mümkün olmayan bir hâle uğradılar.
Bir masal oldu onlar, bir varmış bir yokmuş, bir toz toprak bulutu

O taçlar, o devletler, o mülkler saltanatlar, bir rüyadır artık
Her biri, hayalden geçen gölge gibi, zamandan geçip durdu.

Gün oldu, zaman denen yaman er, sağa döndü Dara’yı uçurdu bir vuruşt;
Sola döndü Kısra’yı. Kısra’yı ne takı, ne sarayı kurtarabildi, korudu.

Saltanatının yeller esti yerinde yellere hükmeden Süleyman’ın;
Şiddetinden ötürü Sâb denen Münzirse, don vurmuş ağaçların kurudu

Zamanın fâciaları çeşit çeşit türlü türölür: O ne zengin fâcia bezirgânı!
İki burçlu bir kaleyse o, sevinç bir burcu, hüznün bir burcu.

Her fâciayı unutmak mümkün, olup biten bütün bunları unutmak olabilir
Ama İslâm’ın başına geleni avutacak ne bir neşe olabilir, ne unutturacak bir korku.

Endülüs’e öyle bir felâket çöktü ki, yok bir eşi.
Dehşetinden Medine’de Uhud, Necid’deki Şehlan dağları yerinden oynadı,
Bir deprem ki, yer yarıldı arz boyu.

Ah! Yarımada İslâm’a göz değdi, yağdı belâ yağmur gibi.
Şimdi o canım Endülüs şehirlerinde, İslâm’ın ne namı var ne nişanı;
Sanki hiç olmamıştı, sanki baştanberi yoktu.
Belensiye’ye bir sor, Mürsiye’nin hali nicedir?
Şâtibe’nin başına gelenler? Ceyyan ne oldu?

Toprağı buram buram bilgi tüten Kurtuba.

Bilginlerinin adı ta uzaklarda çınlayan Kurtuba'ya ne oldu?

Nerede Hıms'ın o ışıklı, o aydınlık bahçeleri, güneşi tazeleyen bahçeleri.
Tükendi mi çılgın çılgın akan şeker gibi tatlı nehirlerinin suyu?

Endülüs binasının temelinde birer köşe taşıydı bunlar
Bu güzelim vatan köşeleri kül haline geldikten sonra yaşamak boşun boşu,
İnsan yaşamaya ne borçlu?

Yüce İslam, yârinden ayrılmış bir genç gibi.
Güçlü bir genç gibi, sessiz fakat gözünde gözyaşı dolu.

İslâm'dan boşalıp inkâr karanlığıyla dolan
Endülüs için, ulu İslam, karalar bağladı, gece gündüz yas tuttu.

Cami kilisedir artık, hilâl yerine haç asılı
Nur yüzlü ezan yerine, bitmeyen bir çan sesi, bir baykuş uğultusu...

Mihraplar ki taşandır, minberler ki ağaçtan,
Canlı cansız ne varsa bu hâle inledi durdu.

Ey ibret dolu geçmişten ibret alacak yerde, günübürlük işlere dedikodulara batmış kişi!
Sen uyu bakalım; ama zaman için ne demek dinlenmek, ne demek uyku!

Ey göğsünü gererek “benim ülkem, saltanatım” diyen, kurumundan geçilmeyenler!
Siz Hıms'ı gördünüz mü? Hıms'tan sonra hangi vatan verir insana vatan fikrini, duygusunu?

Endülüs'ün başına gelen felâket tarihin bütün felâketlerini unutturdu;
Ama dünya durdukça unutulmayacak, yâd edilecek bir felâkettir bu!

Ve siz ey yarış yerlerinde şahin gibi uçan,
Yay gibi gergin Arap atlarının üstüne kurulu
Süvariler! Ve siz savaşın karanlığı toz dumanı içinde
Pırıl pırıl kılıçlarını savuran kahramanlar ordusu!

Ve hele siz denizaşırı ülkelerde, bin nimet içinde,
Saltanat içinde muhteşem bir hayat sürenler; bir hayat kesiksiz bir ömür boyu!

Endülüs'ten, Endülüs'ün zavallı halkından var mı haberiniz?
Her yer, onların felâketini duydu, sizin kulağınız sağır, gözünüz kör, kalpleriniz mefluç mu?

Ölen asker, esir kadın, ufuklara bakıp bizden
İmdat ummuş beklemişti, son ana dek. Hiç düşündünüz mü bunu?

Onların sesi, insan olanın yüreğini eritirken,
Siz Müslümanlar, onların kardeşi, kayıtsız, halinden memnun ve haz maymunu!

Yürekli, utanan, alçalmaktan korkan, kardeş için can veren kimse kalmadı mı yeryüzünde?
Hakkın yardımcısı, hak peşinden giden, kendini hakka adanmış tek kişi yok mu?

Dünyanın efendisiydi bu millet, şimdi dünyanın kölesi.
Neler çekiyorlar? Yüzleri bile tanınmaz hâle geldi. Yarabbi ne kaderdir bu!

Kendi yurtlarında bey idiler, şimdi küfr ülkesinde uşak.
Ululuğun doruğundan eziliş uçurumuna yuvarlanan bu halka acıyan yok mu?

Alçalışın örtüsü kalın bir gece gibi sarmış dört yanlarını.
Başsız, şaşkın, olup bitene hayrette, gözleri büyümüş, bakışları korkulu.

Sen de şahit olsaydın benim gibi onların
Yurtlarından koparılıp satılışlarına pazarda, ey Tanrı kulu.

O hıçkırıklar senin de aklını komazdı yerinde benim gibi.
Canı vücuttan çeker gibi ayırdılar anadan yavrusunu.

Ya o kızlar ki, yakuttan ve mercandan dökülmüşlerdi sanki.
Ve sabah bir dağ ucundan yeni çıkan bir güneşin masumluğu

İçindeki o Meryem yüzlü kızları da saçlarından sürükleyip götürdüler.
Kirli yataklarına. Haykırışları yırttı gökleri. Yürekləri parça parça, babalarsa kan kustu.

Daha ne anlatayım, yüreklerin erimesi için bir tanesi yeter anlattıklarımın:
Eğer o yüreklerde İslâm'dan ve imandan bir eser varsa elbet ey Tanrı dostu!"⁵²

Ancak, Osmanlı deniz kuvvetlerinin o esnada uzak denizlerde doğrudan bir müdahale için yetersiz kalması, Cem Sultan meselesi ve güneyde Osmanlı-Memlûk ihtilâf ve çatışmasından dolayı II. Bayezid, Endülüslüler'in bu yardım talebine somut bir karşılık verememiştir⁵³. Fakat bundan II. Bayezid'in Endülüs Müslümanlarına yardım için hiçbir teşebbüste bulunmadığı sonucunu çıkaramayız. Muzaffer Arıkan'ın da "XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış" makalesinde belirttiğine göre Osmanlılar dolaylı yoldan askerî yardımda bulunmuşlardır.

"Cem tehlikesi sebebiyle arzu edildiği şekilde yardım yapılamamasına rağmen, Osmanlılar tarafından, deniz kuvvetine sahip bir gazi devlet sıfatıyla, Kemal Reis kumandasında bir donanma İspanyollar'a karşı Batı Akdeniz'e sevk edilmiştir. İspanyol vesikalarından, bu deniz harekâtının tesirleri gayet güzel tespit olunmaktadır. İspanya, Naoli, Sicilya ve Papalığı telâşa düşüren ve geniş savunma tedbirleri almalarına sebep olan bu harekât, 1488 ilkbaharında vuku bulmuştur. Baskınların Malta, Gozzo ve Pantelleria'ya yapılması ve mukabilinde alınan müdafaa tedbirleri, bu harekâtın ufak çapta bir korsan harekâtı dışında bir mana ifade ettiğini göstermektedir ki, bu da herhalde bir gazâ harekâtı olarak isimlendirilebilir. Bu tarihten itibaren Türkler ile İspanyollar arasındaki roller değişmiş, V. Alfonso'nun Türkler üzerine vasıtalı olarak yapmakta olduğu baskıların yerini, Türkler tarafından

⁵² Tercümesi Sezai Karakoç tarafından yapılmıştır. 1985 yılında Diriliş Yayınları tarafından yayınlanan **İslam'ın Şiir Anıtlarından** isimli kitapta bulunmaktadır. Bkz. Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 232-236.

⁵³ Arıkan ve Toledo, **XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri**, s. 30; Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 11; Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s. 42; Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 394-395; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 231; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 200.

İspanya'ya yapılan fiili baskılar almıştır. Başka bir deyişle, Türkler Batı Akdeniz'de taarruzlara, İspanyollar da bu tehdit karşısında tedbirler düşünmeye başlamışlardır.”⁵⁴

Ayrıca bir sonraki Endülüs elçisinin beraberinde getirdiği ağıttan da anlaşılacağı üzere, II. Bayezid, Isabel ve Fernando'ya bir mektup yollayarak, onlara Endülüs Müslümanlarına yönelik işgal ve baskı politikalarından vazgeçmeleri ricasında bulunmuştur. Fakat yine bu ağıtta da belirtildiği üzere, bu ricaya pek itibar edilmemiştir⁵⁵.

Endülüs Müslümanları, 1501-1502 yıllarında bir kez daha bir elçi vasıtasıyla II. Bayezid'den yardım talep ettiler. Yine bu elçi de yanında Endülüslüler'in yaşadığı dramı tasvir eden bir ağıt ve bir mektup getirmişti. Bu ağıt aşağıda verilmiştir.

“Efendimiz Halifemize dâim kerîm selam olsun !
Kâfırları alaşağı eden şerefli yüce efendimize selam olsun !
Her yerde Allah'ın yardımıyla zaferler ve mülkler kazanana selam olsun !
Şehirlerin en kıymetlisi İstanbul'a yerleşen efendimize selam olsun !
Allah'ın ordu ve Türkler'le süslediği ülkenize selam olsun !
Allah sizi bütün milletlere hâkim ve şerefli kıldı, size selam olsun !
Kadıya ve onun gibi değerli âlimlere selam olsun !
Din ve takvâ ehline ve meşverette söz sahibi olanlara selam olsun !

Batıda, Endülüs'te- dâru'l-gurbet'te kalan kölelerden size selam olsun !
Karanlık ve büyük Rum denizinin ortasında kalanlardan selam olsun !
Büyük bir musibete uğrayan kölelerden size selam olsun !
Şerefli bir hayattan sonra sakalları yolunan dedelerden size selam olsun !
Sokaklarda örtüleri çekilip yüzleri açılan kadınlardan size selam olsun !
Zorbalıkla sürüklenip götürülen, tecavüz edilen tazelerden size selam olsun !
Domuz eti ve murdar et yemeye zorlanan ninelerden size selam olsun !

Cümlemiz eşiğinizi öper, her zaman size hayır dualar ederiz.
Allah size musibetlere karşı âfiyet versin, ömrünüz uzun devletiniz dâim olsun !
Kıymetli ülkenizde Allah hâkimiyet ve saltanatınızı dâim kılsın !

⁵⁴ Muzaffer Arıkan, “XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış” **AÜDTCF Dergisi**, Cilt: XXIII, Ankara, 1965, s. 245- 246.

⁵⁵ Özdemir, “Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı”, s. 395.

Başımıza gelen büyük felaket ve hâl-i perişânımızı efendimize arz ederiz !
Zulme ve nice çirkinliklere maruz bırakıldık, Hristiyanlaştırıldık, dinimiz değiştirildi !
Nerde o Muhammed'in dini uğrunda haçlılara karşı cihad ettiğimiz günler !
Onca yıl ölüm, esaret, açlık ve kıtlıkla cihad ettik...
Fakat Hristiyanlar her gün taştan bir sel gibi üstümüze geldiler.
Güçlü ordularıyla bir çekirge sürüsü gibi hırsla üstümüze abandılar.
Uzun yıllar boyu onlara karşı koyduk, bölük bölük askerlerini yendik.
Fakat onların süvarileri gitgide artıyor, bizimkiler ise azalıyordu.
Ne zaman ki biz zayıf duruma düştük, onlar da şehirlerimizi bir bir zaptettiler...
Şehirlerimizin kalın surlarını yıkan ağır toplarıyla geldiler.
Günlerce ve aylarca bizi kuşatma altına aldılar.
Kardeşlerimizden yardım gelmeyince atlarımız ve adamlarımız yorgun düştü.
Erzak ve cephaneye de tükendi, daha büyük felaketlerden korktuk, çaresiz teslim olduk !
Çocuklarımız, kızlarımız esir edilir, işkenceyle öldürülürler diye korktuk !

Şu şartla ki, düşen önceki Endülüs şehirlerinde Müdeccen kalan atalarımız gibi,
Ezanımız ve namazımıza sahip oluruz ve şeriatın hiçbir emrini terk etmeyiz.
İstedığımız kadar malı da alarak denizden Mağrib'e göç edebilmeliyiz.
Tam ellibeş şart ve daha nice vaatler...
Onların kralları ve önderleri bize dediler ki, "Her türlü şartınızı fazlasıyla kabul ediyoruz !
Hiçbir baskı olmadan eskisi gibi mallarınıza ve beldelerinize sahip olacaksınız !"

Ancak, onların eline düştükten sonra, antlaşmanın bütün şartları unutuldu ve zulüm dönemi başladı !
Verdikleri sözden döndüler ve bizi zorla hristiyanlaştırdılar !
Kur'an-ı Kerim'leri yaktılar, çöpe ve pisliğe karıştırdılar !
Dinimizle ilgili bütün kitapları alaycılıkla ve hakaretle ateşe attılar !
Müslümanlara okuyup avunacak bir kitap, bir Mushaf bile bırakmadılar !
Oruç tutup namaz kılan bir müslümanı yakaladıklarında hemen ateşe atıyorlar !
Kendilerinin küfür mekânı tapınakları kiliseye gitmeyenleri feci şekilde cezalandırıyorlar !
Suratlarını tokatlıyor, mallarına el koyup en berbat zindanlara atıyorlar !
Ramazan ayında hergün zorla yedirip içirerek orucumuzu bozuyorlar !
Peygamber Efendimize küfretmeye zorluyorlar ! Düğünde ve matemde O'nun adını bile anamıyoruz !
İlahi söyleyerek Muhammed adını ananları yakalayıp işkence ediyorlar !
İdareciler, bu insanları dövüyor, ağır vergiler alıyor, zindanlara atıyorlar !

Müslüman âdetlerine göre ölülerimizi defnedemiyoruz !
Ölülerimizin naaşlarını bir hayvan leşi gibi çöplüğe atıyorlar !
Daha nice namussuz ve alçakça davranışlara maruz kalıyoruz !
Bize sorulmadan baskıyla isimlerimiz değiştirildi !
Ne kötü ki Muhammed'in dini yeryüzünün en kötüsü Hristiyan köpeklerin diniyle değiştirildi !
Ne kötü ki isimlerimiz aptal Hristiyan adlarıyla değiştirildi !
Ne kötü ki oğullarımız ve kızlarımız her sabah zorla kiliseye götürülüyorlar !
Ne kötü ki masum çocuklarımıza kiliselerde küfür, yalan, günah öğretiyorlar !
Ne kötü ki tertemiz camilerimiz kâfirlerin elinde çöplük haline geldi !
Ne kötü ki minarelerimiz çanlar asıldı, artık ezan yerine çanlar çalınıyor !
Ne kötü ki o güzel şehirlerimiz kâfirler yüzünden derin karanlıklara gömüldü !
Müslüman saldırsına karşı onları birer haçlı kalesi haline getirdiler !
Hristiyanlar bizi köleleştiriyorlar ! Kelime-i şehadet bile getiremiyoruz !

Ne hale düştüğümüzü görseniz gözlerinizden sel akarcasına ağlardınız !
Aah ah, ne aşağılık durumlara düştük ! Başımıza ne felâketler geldi !
Rabbimiz Allah ve yaratılmışların en hayırlısı Mustafa adına siz efendimizden yardım diliyoruz.
O'nun amcası Abbas adına ve şerefli beyaz sakalı hürmetine

Ve bütün ulemâ adına, salih ve şerefli kişiler adına !
Eğer bize yardımcı olursanız umulur ki Allah bize merhamet eder.
Eğer bir emriniz olursa süratle yerine getirilecektir !
Hristiyanlığın merkezi sizin hâkimiyetinizdedir ve dünyaya o merkezden yayılmıştır !
Allah adına efendimiz bize bir kelim edin, bir yol gösterin !
Şerefli faziletli yüce efendimiz, siz Allah'ın mazlum ve mağdur kullarına yardım edersiniz.

Roma'da oturan Papa'ya sorun, bize verilen sözlerden ve tanınan haklardan nasıl caydılar ?
Bize yapılan bu zulme sebep ne ? Ne kötülük etmiş ne günah işlemişiz ?
İslâm hükümdarları hiçbir zaman Hristiyanlara verdikleri sözlerden ve tanıdıkları haklardan dönmediler.
Hiç kimseyi dininden ve yurdundan çıkarıp zulmetmediler, kimsenin namusuna dokunmadılar.
Söz verip de ahde vefasızlık etmek her millete suçtur, yasaktır !
Bir de bu çirkin suç krallar işliyorsay hiçbir zaman affedilmez !
Mektubunuz onlara ulaştı ama bir kelimesine bile itibar etmediler !
Aksine, bize yapılan baskı ve işkenceyi daha da artırdılar !
Onlara Mısır'dan da elçiler ulaştı ama ne fayda !
Elçilere Hristiyanlığı zorlama olmadan kabul ettiğimizi söylediler !
Onlara itaat ettiğimize dair sahte vesikalar gösterdiler ! Ama vallahi biz bunu kabul etmiyoruz !
Bu söz ve davranışlarıyla hakkımızda büyük yalan söylediler !
Öldürülme ve yakılma korkusuyla onların söylediklerini yapmak zorunda kaldık !
Oysa biz herşeye rağmen Peygamber Efendimizin dini ve Allah'ın tevhidi üzere yaşıyoruz !
Vallahi asla dinimizin değişmesine razı olmayız, Hristiyanlığı asla kabul etmeyiz !
Hatta hiç baskı yapmadan Hristiyanlığı kabul ettiğimizi söyleseler bile !
Huejar halkına sorun nasıl vahşice katledilip köleleştirildiler !
Belfika halkına da sorun, işkenceden sonra nasıl kılıçla parçalandılar !
Munyafa'dakilere ve Büşşerât'takilere bakın, nasıl kılıçtan geçirildiler !
Ve Endereş halkı nasıl camilerinde yakılarak kömüre çevrildiler !
Ah efendimiz, işte durumumuz ve şikayetimiz ! Hristiyanların elinde gördüğümüz işte budur !

Biz istiyoruz ki, anlaşmayı bozmadan önce söz verdikleri gibi dinimize ve namazımıza dokunmasınlar !
Bu da olmazsa, artık bu topraklardan Mağrip'teki sevdiklerimizin yanına göçmemize izin versinler !
Hicret etmemiz, burada kimliksiz kâfir olarak kalmamızdan daha iyidir !

İşte şerefli makamınızdan ümidimiz budur, dertlerimize siz çare olabilirsiniz !
Diliyoruz, derdimize deva olun ki çilemiz sona ersin !
Allah'a şükür ki, siz bizim için en hayırlı padişahsınız. Sizin güç ve şerefimiz herkesten üstündür.
Allah'a dua ederiz ki âfiyet içinde saltanatınızla şerefinizle hayatınız dâim olsun !
Ülkenizde dirlik düzenlik dâim, askeriniz ve malınız bol olsun. Allah sizi düşmanlara karşı muzaffer eylesin !
Son sözde Allah'ın selamı ve rahmeti her zaman üzerinize olsun.⁵⁶

⁵⁶ Bu ağıtın Arapça aslı, el-Mekkari'nin **Ezhâru'r-riyâz** isimli eserinde s. 108-115 arasında yer almaktadır. Tercümesi ise Lütfi Şeyban tarafından yapılmıştır. Bkz. Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 237-244.

II. Bayezid, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da eserinde belirttiği üzere⁵⁷, ikinci elçinin getirdiği bu mektup⁵⁸ üzerine müdahale kararı almış ve Kemal Reis'i 1505 yılında bir donanmayla İspanya sahillerini vurmak üzere yollamıştır. Kemal Reis yanında ilk Müslüman ve Yahudi kafilesini Osmanlı topraklarına taşımıştır.

1514 ile 1519 yılları arasında, Hızır Hayreddin Reis ve ağabeyi Oruç Reis birlikte üs edindikleri Tunus'ta bulunan Halkü'l-Vâd'den (La Goletta) hareket edip, Akdeniz'de korsanlığa başladıklarında, zaman zaman Endülüs Müslümanlarına yardım için İspanya kıyılarına akınlar düzenleyip, onları Kuzey Afrika kıyılarına taşımışlardı. 1515 yılında ise, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) de desteği ile, sonraki yıllarda Osmanlılar'ın Endülüs Müslümanlarına yardım amacıyla kullanacağı Cezayir'i İspanyol işgalinden kurtarmak için harekete geçtiler.

Hızır Hayreddin Reis, ağabeyi Oruç Reis'in vefatından sonra, Osmanlılar'ın himayesini talep edip, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) desteğini alınca⁵⁹, Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından İstanbul'a çağrılacağı vakte kadar, Endülüs Müslümanlarını kurtarmak için İspanya kıyılarına seferler düzenlemiş ve onları Kuzey Afrika'ya taşımaya devam etmiştir. Meselâ 1529 yılında İspanya kıyılarına gönderdiği 36 gemilik bir filo, yedi sefer yapıp 80.000 dolayında Endülüs Müslümanının Cezayir'e naklini gerçekleştirmiştir⁶⁰.

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, Endülüs Müslümanları Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa'nın Cezayir'e geri gönderilmesini isteyerek,

⁵⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 200.

⁵⁸ Mektubun tamamı için bkz. Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s. 178-185.

⁵⁹ Arıkan ve Toledo, **XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri**, s. 185; Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", s. 8; Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 396-397; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 251.

⁶⁰ Düздаğ, **Kaptan- ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları**, s. 365.

kendisine 1541 yılında bir **feryadnâme** göndermişlerdir⁶¹. Bu **feryadnâmenin** tam metni aşağıda verilmiştir.

“Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Salât ve selâm Kerîm Nebî Muhammed ve O’nun Âli ve ayakları öpülesice Ashâbına olsun. O’nu hatırlayan gözler ağlar. O’nun verdiği almak için bütün eller açılır. O nereye uğrarsa bereket gelir. O’nun davasının özü, hayır yolunda Allah’a yaklaşmak ve iyilikleri hakim kılmak için çalışmaktır. Allah O’nun davasını devamlı ve üstün kılsın, inkârcılar guruhunu bu dava ile yok etsin; onu her zaman zaferle-fetihle yaşatsın ve iyi insanları kuşatan bir örtü, ancak kendisiyle saltanatın efendisi olunabilen bir kutup, ebediyen izzet ve mülk derecelerinde kalıcı, Allah’ın eliyle korunan kılsın... Bu Allah için zor değildir. Peygamber Efendimizin rikâbı-davası, cömertlik ve şeref evi, şefkat ve merhamet kaynağıdır. O, nasihat etti ki, Allah adaleti ve ihsanı emreder.

Hükümdarların gururu; incisi ve büyüğü; güvenlik ve huzurun kaynağı; tutunulacak sağlam bir kulp; âlim ve dindarların faziletli, asil ve şerefli bildiği; Yüce Hilâfet’in sahibi; üç kutsal mescidin hizmetkârı; Mısır, Şam ve şerefli Hicaz’ın sahibi; dünyanın şefkati zâtında toplanmış ve herkes şevkle ona yönelmiştir. Dinin ve dünyanın bütün güzellikleri kendi zâtında toplanmış olan büyük, şerefli, bilgili, güzel ahlaklı, merhametli, ince yürekli, cömert, hoşgörülü; inkârcıların, âsilerin, müfsitlerin ve kötülerin korkulu rüyası; hac ve umre yolunun sahibi; Allah yolunda cihatla ve Mescid-i Harâm’ı mamur edip hacıları sulamakla, yeryüzünü fesattan temizlemekle, ülkesindeki insanlara şefkat ve merhamet göstermekle din ve dünya şerefini kazanmış; hükümdar, sultan, İslâm’ın ve Müslümanların Sultanı, din ve dünyanın şerefi, efendimiz Halîfemizi Allah korusun.

Sultan oğlu Sultan oğlu Sultan, Mehmed Hân oğlu Sultan Bayezid oğlu Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman, Allah onu nimet ve ikramıyla şen, dâim yıldızını parlatsın, muhâliflerini hakîr eylesin, kıymetli dostlarını dünyanın her yerinde bölünmekten korusun. O, örnek bir lider, cesur bir arslandır. Allah onun devletini bütün ülkelere yaymış, tebeasını onun yurdunda ve arkasında huzur ve güvende kılmış, onunla fesat yuvalarını dağıtmış, âsilerin yolunu onun kılıcı-kalemi ve lisânıyla kesmiş, devletiyle İslâm’-ı Allah’ın dinini şerefli kılmış, azgınlık ateşini onunla söndürmüş, insanların güven ve huzurunu onun güzel siyasetiyle takdir etmiştir. Allah padişah efendimizin zafer ve idaresini devamlı, din ve dünya işlerinde başarılı kılsın. Sözümüz o ki:

Endülüs’te kalmış olan 364 bin ümitsiz, çaresiz ve fakir Müslüman kullarınız, siz efendimizden din düşmanlarına, müşrik eşkiyalara ve onların sayısız entrika ve baskılarına karşı, ağlayarak yardım istiyorlar. O kâfirler ki, bizleri gece-gündüz bunalıyorlar, ateşte yakıyorlar ! Bize verdikleri zarar ve ettikleri kötülüklerle o kadar köpekleştiler ki ! Bizi her yandan sardılar, haç okunu bize atıyorlar ! Artık günler bize o kadar uzun geliyor ki, aşağılanmanın acısı içimizi yakıyor ! Mağrib’deki Müslüman kardeşlerimiz ve komşularımıza da rezil olduk !

Kıymetli vezir, Allah yolunda mücâhit, dinin yardımcısı, kâfirler üzerinde Allah’ın kılıcı Hayreddin bize geldi. Durumumuzu gördü ve başımıza gelenlerin biz ne hale düşürdüğünü anladı. O, Cezayir’de Ehl-i İslâm’ı itaat altına almış, kendisini sevdirmiş, orada adaleti, şeriatı ve güvenliği tesis etmiş. Biz de ondan bize yardım etmesini istedik, o da derhal kabul etti ve pek çok Endülüslü Müslüman kardeşlerimizin kâfirlerin elinden kurtulmasına sebep oldu. Onları Berşek, Şerşel ve Tilemsen gibi Mağrib şehirlerine nakletti. Mel’ûn kâfir (İspanya kralı) bunu işitince, bizi siyasetle, ihanetle, ateşe atmakla engelleyemediğini anladı. Öğrendi ki, bizler Hristiyan olmaksızın mal ve canlarımıza zarar gelmesini göze alarak kendi dinimizde ısrar etmeyi tercih ettik. Ne zaman ki niyetler sağlam ve kalpler ihlasla doldu, (kral) o zaman bizim küçük topluluğumuzdan ve sözlerimizden, mallarımızı ve

⁶¹ Özdemir, “Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı”, s. 397; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 270.

yurtdumuzu terk edip dinimizi korumak için İslam ülkesine göç etmemiz ve kaçmamızdan korkar oldu. Dolayısıyla, bize uyguladığı siyasette şaşkınlığa düştü ve adamlarını toplayarak bazı tedbir ve tuzak kararları aldılar. Fakat, bilmezler mi ki, kötü tuzak ancak onu hazırlayana döner ! Sonuçta, Kuzey Afrika’da Müslümanlara yardım edecek bir güç veya kişi bırakmamak amacıyla Cezayir’e karşı savaşma hususunda anlaştılar. Allah onları “Ashâb-ı Fil” cezasıyla cezalandırsın, tuzaklarını boşa çıkarsın, onların üzerine öyle yakıcı bir rüzgâr, öyle kahredici bir deniz dalgası (tusunami) göndersin ki, çoğu deniz kıyılarında helâk olsun !

Şu anda onların Ehl-i İslâm’a karşı öfkeleri o kadar şiddetli hale geldi ki, bize karşı azizlerden ve putlardan yardım dileniyorlar. Bizler ise, Celâl ve İkrâm sahibi Allah’a yalvarırken Yaratılmışların Efendisi Peygamberimiz’i vesile kılıyoruz. Bu kâfirler, Cezayir’e saldırmakta kararlılar fakat, Allah onları helâk ve kendi dinine yardım edecektir. O, ne güzel Yardımcıdır !

Ey karaların ve denizlerin Sultanı efendimiz ! Allah sizi Cezayir’in zaferi için ebediyen muzaffer kılsın. Çünkü, sizin yüce makamınızın hükmü altında bulunan ve adınızla güzellik kazanan Cezayir, Ehl-i İslâm’ın kalkanı ve kâfirlerin baş belâsıdır. Sizin sayenizde kırık kalpler azîz oldu ve muhtelif milletler birbirleriye kaynaştı. Allah yolunda cihadı kendisine düstur edinmiş olan kulunuz değerli vezir Hayreddin, bize karşı siz efendimizin emirlerinin temsilcisi, din ve dünya şerefimizin vesilesidir. O, bu vatanı (Cezayir’i) her yanıla ihyâ etmiş, Osmanlı Saltanat Düzeni ile siz efendimizin hükümlerini bu bölgede uygulanır hale getirmiş ve kâfirlerin ülkesini harab ederek kalplerine korku salmıştır. Devletiniz sayesinde bu bölge düzelmiş ve mamur hale gelmiştir.

Endülüs Müslümanları olarak bizler, bu vatan için bir kurtuluş vesilesi, Ehl-i İslâm’a büyük bir iyilik ve Ehl-i Küfre de büyük bir kahır olacak şekilde bize sahip çıkmanızı siz efendimizden arzu ve talep ediyoruz. Şikâyetimizi siz izzet, kahramanlık ve zafer ile mevsûf efendimiz, İslâm’ın Sultanı, en büyük Sultan’a arz etmeye topluca karar verdik. Mücâhit Hayreddin Paşa’yı Cezayir’e göndermekle bize yardım ediniz. Çünkü, o bu vatan için güzel bir yardımcıdır, bütün müşrikler de ondan korkmaktadır.

Sonuçta bütün selam ve Allah’ın rahmeti Yüce Makam-ı Şerîf’e olsun.

Şaban 948 / Kasım 1541⁶²

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, Endülüs Müslümanlarına doğrudan bir yardım yapılamamıştır. 1541 ile 1543 yılları arasında Macaristan seferiyle meşgul olan Kanunî, Fransa ile işbirliği yaparak, Endülüs Müslümanlarına rahat bir nefes aldirmek maksadı ile, İspanya’ya ait şehir ve kalelerin vurulması için Hayreddin Paşa’yı Akdeniz’e sevk etmiştir. 28 Mayıs 1543’te Akdeniz’e açılan donanma, bazı İtalyan şehirlerini vurduktan sonra Marsilya’da Fransız donanmasıyla birleşmiştir. Ancak Fransa ile İspanya’nın barış antlaşması yapması, bu amacın sonuca ulaşamamasına neden olmuştur. Donanma içinden bazı filolar ile İspanya kıyılarına küçük saldırılar gerçekleştirilebilmiştir.

⁶² Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 270-272.

Kanunî'nin İspanya'ya karşı Akdeniz'de sürdürdüğü siyasetin iki kolu mevcut idi. Bir kolda Fransa ile işbirliği, diğer kolda ise Kuzey Afrika'nın kontrolünü sağlama vardı. Birincisi ile İspanya'yı zor durumda bırakabilirdi. Kuzey Afrika cephesinde ise yalnızca Cezayir Osmanlı toprağı olup, bölgedeki Müslüman hanedanların sadece kendi iktidarlarını düşünmesinden dolayı bir hâkimiyet tesis edilememişti. Ancak Akdeniz'de mutlak bir üstünlük sağlanır ise, İspanya'ya yapılacak müdahale kolaylaşırdı. Bunun yanı sıra Osmanlı donanması, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda da Portekiz tehditi ile karşı karşıya idi. Yine de Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinde, Turgut Reis, Piyale Reis ve Salih Reis gibi Osmanlı denizcileri, Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya yahut da Osmanlı topraklarına taşımaya devam ediyorlardı⁶³.

II. Selim (1566-1574) devri ise Osmanlı İmparatorluğu ile Endülüs Müslümanları arasındaki en yoğun ilişkilerin olduğu bir döneme rastlar. Endülüslüler, 24 Eylül 1568'de II. **el-Beşerât (Alpujarras) isyanını** başlatmadan önce ve sonra II. Selim'e mektuplar göndermişlerdir. Bunlardan birisini hareketin lideri Muhammed bin Ümeyye'nin kardeşi Abdullah İstanbul'a getirmiştir⁶⁴. II. Selim 16 Nisan 1569'da bu mektuba cevap olarak bir ferman yollamış ve Endülüs'te olup biten hadiseleri çok yakından takip ettiğini belirtmiş, ancak Kıbrıs'ın fethine karar verildiği için, donanmanın hemen gönderilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu **fermanın** tam metni aşağıda verilmiştir.

“Endülüs ‘ummâline hüküm ki,

Südde-i sa‘âdet destgâhıma arz-ı hâl gönderüp küffâr-ı hâk-sâr dalâlet-şi‘âr silâhlarınızı alup ve arabî tekellüm itmekle yasağ idüp ve hâtunlarınıza şer‘-i şerîfe muhâlif ba‘zı teklîf eyleyüp, zulm ü

⁶³ Benafri, “Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)”, s. 54.

⁶⁴ İnan'dan naklen Benafri için bkz. Benafri, “Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)”, s. 62; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 287.

te‘addîlerinin nihâyeti olmaduğın ve hâlâ m‘a yigirmi bin mikdârı âdem olup, lâkin silahsız yüz bin nefer mukarrerdir. Cezayir‘den bir mikdâr silâh gelmek ile uvvet-i galebe hâsıl olup, küffâr bed-girdâra hayli inkisâr virildüğün bildürmüşsin.

Elhamdülillâh ehl-i İslâm dâimâ küffâr-ı salâbet-âsâr , üzerine gâlib ve mansûr olmakdan hâlî olmaya. Eyle olsa arz-ı hâllerinizde dahı her ne ki tahrîr ve takrîr olunmuş ise mufasssalaran pâye-i sütte-i sa‘âdet-masîrim’e arz olunup cümle ahvâlinüze ‘ilm-i şerîf-i ‘âlem-şümûl pâdişâhânem muhît ve şâmil olmağla dâimâ inzâr-ı ferhunde âsârım ol cânibe mutasarrıf ve mutavakkıfıdır. Lâkin şimdiki hâlde memâlik-i mahrûsem kurbunda vâkı‘ olup ecdâd-ı ‘ızâmım *âsârı’llâhi berâtihim* zamânlarından berü ahd ü emân üzre olan Kıbrıs nâm cezîrenün keferesi naks-ı ahd idüp deryâ yüzünde hulûsî niyet ve muktezâ-yı taviyyet ile tavâf-ı Beytu’llâhi’l-harâm ve ziyâret-i terettüb-i Hazret-i Seyyidi’l-enâm *aleyh-i efdali’s-salâti ve’s-selâm’a* teveccüh iden ehl-i İslâm’a ve sâir tüccâr tâifesine küllî te‘addîleri olmağla, ‘isyân ve tuğyânları mukarrer olmağın, Hakk sübhânehû ve te‘âlânın ‘uluvi ‘inâyetine tevekkül i‘timâd ve Mefhar-ı Mevcûdâd’ın salev salâtu’l-lâhi aleyhi ve selâma, mihrâb-ı kesîratü’l-berekâtına tevessül ve istinâd eyleyüp ve sâir sahâbe-i güzîn *ridvânullâhi te‘âlâ aleyhim ecme’inin* ervâh-ı bergüzârlarından istimdâd olunup, evvel bahâr hüccet-i âsârda cezîre-i mezbûrenin feth u teshîri husûsına niyyet ola. Himmet-i pîr-i şâhânem mukarrer olmuştur.

Hakk celle ve alâ hazretleri dergâhından istid‘â olunur ki cezîre-i mezbûre suhûletle feth u teshîr olunmağla kazıyye tasarrufuma müyesser olup, mukaddemâ olduğı gibi ehl-i İslâm’ı memlû kılınup, şe‘âir-i şer‘-i şerîf icrâ olunmağla züvvâr ve tüccâr ve sâiri emîn ve sâlim varup, gelüp, devâm-ı devlet ve sebât mücidd ü rifkatim ed‘ıyesiyile iştigâlde olalar. Husûs-ı mezbûr, minvâl-i mansûr üzre olmağın ihzâr olınan merâkib-i kevâkib şi‘âr, cezîre-i mezbûreye asâkir-i nusret-âsârı geçirmek içün bir mikdâr te‘hîr görünmeğın inşâallâhü te‘âlâ, evvel mühim ‘inâyet-i Hakk’la ber-tarâf olındukda, Donanma-i hümâyûn zafer-makrûnım ol cânibe sevk olunmağla niyet olunup, hâlen ol cânibe hâzır ve nâzır olunup, eğer asâkir-ı zafer-beher gönderilmektedir ve eğer silâh ve sâir yarak virmektedir küllî mukâvemet ve müzâharet eylesin diyü Cezayir beylerbeyisine Donanma-i hümâyûnum gönderilmiştir. İnşâallâh müşârûnileyh beglerbegi dahı bu bâbda size emr-i şerîfüm üzre her vechile mu‘âvenet ve müzâharet ider.

Biz dahı cibilletinizde merkûz olan âsâr-ı hamiyet-i İslâm mücebince gayret-i dîn-i mübîni elden komayup, küffâr-ı mezellet-i âsâr ile ceng ü cidâl ve harb ü kıtâlde envâ‘-ı ikdâm ve esnâf-ı ihtimâmınız zuhûra getüresiz ve ol tarafda bu sefer-i zafer-i âmiremde feth u müyesser olmak içün ‘ulemâ e sulehâ ve sâir ehl-i İslâma leyl ü nehâr hayr du‘âdan hâlî olmayup ve dâimâ ol cânibin ahvâl ü evzâ‘ın i‘lâm itmekden hâlî olmayasın.

Hasan Çavuş’a virildi. 10 Zilkade sene 977/ 1569”⁶⁵

⁶⁵ Orhan Paşazade, “9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006, s. 101-102. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 9, Hüküm: 231, Tarih: 10 Zilkade 977 H. /1569) Ayrıca bkz. Benafri, “Endülüs’te Son Müslüman Kalıntısı Morisko’ların Cezayir’e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)”, s. 189-191; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 289-290.

II. Selim (1566-1574) aynı tarihlerde Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya da bir ferman yollayıp, gerekli yardımı müdeccenlere yollamasını söylemiştir. Bu **fermanın** da tam metni aşağıda verilmiştir.

“Cezayir-i Garb Beylerbeyisi Alî Paşa'ya hüküm ki,

Dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderüp, vilâyeti tamâm-ı mürettebe emn ü emân üzre ve fermâna muhtâc olan yerler ta'mîr olup, şimdiki hâlde re'âyâ ve berâyâyı âsûde hâl olup ve ol taraf tâifesi azîm cem'iyetler idüp, muttasıl esbâbına İspanya beginin vilâyetlerinin töhmet ve gâret eyleyüp, memleketlerin alup galebe itmişlerdir. Bu taraftan dahı Endülüs ehl-i İslâm'ı baş kaldırmadan berü küffâr-ı hâk-sârın başları gâib olup, hâlleri perîşân olmuştur. Mukaddemâ küllî der-kenâr idüp, Endülüs halkının üzerine hücum idüp, 'inâyet-i Hakk ile gâlib olmuşlardır. Bu cânibden asker ve yarak gönderilüp mu'âvenet olunmuştur.

Te'allül-i küffâr-ı hâk-sâr vilâyetleri gâret olmakdan hâlî değildir diyü bildürmüşsin. Sen dahı her ne ki demiş isen ale's-sebebi't-tafsîl, sâye-i serîrde i'lâm-ı arz olup, cümlesine 'ilm-i şerîfüm muhîr ve şâmil olmuştur. Bundan akdem ol cânibe Donanma-i hümayûnum gönderilüp ehl-i İslâm'a her vechile mu'âvenet ve müzâharet olunmak niyet-i hümayûnum olmuştu.

Lâkin memâlik-i mahrûsem kurbunda vâkı' olan Kıbrıs cezîresi'nin keferesin naks-ı ahd idüp, deryâ-yı hümayûn hulûsî niyyet ve muktezâ-yı taviyyet ile tavâf-ı Beytül-harâm ve ziyâret-i Türbe-i Hazret-i Seyyidi'l-enâm *aleyhi 'l-fazîli 's-salâti ve 's-selâm*'a teveccüh iden ehl-i İslâm'a ve sâir tüccâr tâifesine küllî te'addileri olmağla, 'isyân ve tuğyânları mukarrer olmağın, Hakk sübhânehü ve te'âlânın 'ulüvvü 'inâyetine tevekkül ve sürûr-ı kâtibân ve mefhar-i mevcûdânın salâtu'l-lâhi aleyhi ve selâma mu'cizât-ı kesîratü'l-berekâtına tevessül ve istinâd eyleyüp ve sâir hüccâcî getürsün. Rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecme'in, ervâh-ı bergüzârlarından istimdâd olup, evvel bahâr hâcetse-i âsârda, cezîre-i mezbûrenin feth u teshîri husûsına niyet-i vâlâ-i husrevânem mukarrer olmuşdır.

Hakk celle ve alâ hazretlerinden me'fûldır ki cezîre-i mezbûre suhûletle feth u teshîr olup, kazıyye-i Sakız fethi müyesser olmağla, mukaddemâ olduğu gibi ehl-i İslâm'ı memlû kılup, şe'âir-i şer'î şerîf emr olunmağla zevâd ü tüccâr ve sâir ehl-i İslâm'ı emîn ve sâlim varup, gelüp, devâm-ı devlet ve sebât-ı müceddid ve feth-i ada-i aliyyesine isti'mâlde olalar. Eyle olanı husûs-ı mezbûr, minvâl-i mezkûr üzre olmağla hâlen ol cânibe asker gönderilmek te'hîr olup, lâkin senin tarafından eğer asker gönderilmek iledir ve eğer yarak virmek iledir, mümkün olduğu üzre mu'âvenet ve müzâharet itmen emr idüp buyurdum ki:

Vardukta bu bâbda onat vechile mukayyed olup, zikr olunan ehl-i İslâm'a her ne vechile bilir ise mu'âvenet ve müzâharet idüp, ammâ küffâr-ı hâk-sâr tarafından dahı gaflet câiz değildir. Basîret üzre olup dîn-i bânîde ve sâir delet-i ebed- peyvendimiz dâimâ müte'allık olan husûslarda envâ'-ı ikdâm ve evsâf-ı ihtimâmın zuhûra getürüp ve ol cânibin ahvâl-i evzâ'ın i'lâm itmekden hâlî olmayasın.

Cezayirli Halîl Çavuş'a virildi. 10 Zilkade sene 977/1569⁶⁶

⁶⁶ Paşazade, “9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon”, s. 88-89. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 9, Hüküm: 204, Tarih: 10 Zilkade 977 H. /1569) Ayrıca bkz. Benafri, “Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)”, s. 192-193; Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 290-291.

Endülüs Müslümanları, isyanın başarıya ulaşmadığını ve olumsuz gelişmeleri haber vermek üzere tekrar II. Selim'e müracaat ettiler. Padişah, 27 Haziran 1571'de onlara hitaben bir ferman⁶⁷ daha çıkardı. Yine aynı tarihte ikinci fermanı⁶⁸ Cezayir-i Garb Beylerbeyi'ne yolladı.

Bunun yanında II. Selim, yine isyan halinde bulunan Protestanlar⁶⁹ ile irtibata geçip, onları isyanlara devam etmeleri konusunda teşvik etmiş ve yardım vaadinde bulunmuştur⁷⁰. Ancak isyan bastırılmış ve gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürgün kararı çıkmıştır.

İsyanın sonlarına doğru, 1570-1571 yıllarında Kıbrıs fethedilmiş ve İspanya'ya taarruzun önündeki en büyük engel de ortadan kalkmıştı. Ancak, Kıbrıs'ın fethine tepki olarak, bir haçlı ittifakı kurulmuştur. Osmanlı donanmasının 7 Ekim 1571'de İnebahtı'da (Lepanto) ağır bir yenilgiye uğraması ve sonucunda 28 Eylül 1538'deki Preveze Zaferi'nden bu yana süren Akdeniz'de Osmanlı deniz gücü üstünlüğünün sarsılması, Endülüs Müslümanlarına yardım için bir sefer yapılmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir⁷¹. Endülüs Müslümanlarına yardım hususunda yalnızca denizcilerin sevk faaliyetleri ile yetinmek durumunda kalınmıştır.

⁶⁷ Bu fermanın tam metninin transkripsiyonu için bkz. Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s. 194-195. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 14, Hüküm: 199, Tarih: 3 Sefer 979 H. /1570) Ayrıca bkz. Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 293.

⁶⁸ Bu fermanın tam metninin transkripsiyonu için bkz. Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s. 196-197. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No: 14, Hüküm: 200, Tarih: 3 Sefer 979 H. /1570) Ayrıca bkz. Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 294.

⁶⁹ Osmanlılar'ın Avrupa'daki güç dengelerini sağlamak ve İspanya'yı meşgul etmek için Protestanlar'ı desteklediği bilinmektedir. Bu konu ile alakalı eserler için bkz. A. Fisher Galati, **Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı 1551-1555**, Terc.: Nevâl Öke, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992 ve Hans Pfeffermann, **Die Zusammenarbeit Der Renaissancepapste Mit Den Türken**, Winterthur, Mondial Verlag, 1946.

⁷⁰ Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 287.

⁷¹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 201.

Osmanlılar Sultan III. Murat (1574-1595) devrinde de büyük bir cihan devleti olarak varlığını sürdürmüştür. II. Felipe (1556- 1598), ülkesindeki kötü gidişatın etkisi ile, Osmanlılar ile barış yapmak üzere 1573-1574 yılları boyunca müzakereleri sürdürmüştür. 1577 yılında ise barış antlaşması imzalanmıştır. Barışın süresi bittikçe uzatılmış ve 1581 yılına kadar devam etmiştir. Barış sürecinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Akdeniz'deki faaliyetleri de azalmıştır. Ancak Osmanlılar bu dönemde bile, deniz gazileri vasıtası ile İspanya kıyılarına akınlar düzenleyip, Endülüs Müslümanlarına yardım etmeye devam etmişlerdir⁷².

1582 yılında Cezayirli mücahitler Cezayir Beylerbeyi Uluç Hasan Paşa'nın emriyle Berşelûne (Barcelona) ve civarını tahrip edip iki bin kadar esiri ve bir kısım müdecceni kurtarmıştır. Bu harekât esnasında Kanarya Adaları'na da saldırı düzenlenmiştir⁷³. Murat Reis 1584 yılında, 10 kadirga ile birlikte Akdeniz'e açılmış ve İspanya'nın Alicante limanını tahrip etmiştir⁷⁴.

Sultan III. Mehmed (1595-1603) devrinde de, Akdeniz'de akınlar yapılmış, ancak bu akınlar, daha çok ganimet elde etmek amacı ile gerçekleştirilmiştir. Meselâ 1602 yılında Murat Reis tarafından İspanya'nın Lûrka (Lorca) şehrine bir akın düzenlenmiş ve çok sayıda esir ve ganimet elde edilmiştir⁷⁵.

Sultan I. Ahmed (1603-1617) devri, 1609-1614 yılları arasında gerçekleşen **Büyük Sürgüne** rastlamaktadır. Sultan, veziri Murat Paşa'ya gelen elçiler vasıtasıyla Endülüs Müslümanlarının zorlu yolculuğundan haberdardır. Onların Osmanlı topraklarına ulaşmalarını kolaylaştırmaları için, Fransa, İngiltere ve Venedik nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur. Fransa kralı XIII. Loui'nin vasîsi olan annesi Maria de Medicis'e yolladığı mektupta, Endülüs Müslümanlarının Osmanlı topraklarına rahatça ulaşabilmeleri için, gemilerin çoğaltılması istenmiş ve olumlu

⁷² Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 310.

⁷³ Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 402.

⁷⁴ Nebil Abdülhay Rıdvan, **Cühûdü'l-Osmâniyyîn li inkâzi'l-Endelüs ve istirdâdihî fi matlai'l-Asri'l-Hadîs**, s. 476'dan naklen Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 310.

⁷⁵ Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 314.

cevap alınmıştır. İngiltere kralı I. Jack'e de aynı tarzda mektup yollanmış, ancak olumsuz bir cevap gelmiştir⁷⁶.

Sultan I. Ahmed (1603-1617), hemen hemen aynı içeriğe sahip bir başka mektubu da 1614 yılında Venedik doğuna yollamış ve deniz yollarının tehlikeli olmasından ötürü, Endülüs Müslümanlarının Frenk giysileri ile Venedik toprakları üzerinden, Osmanlı topraklarına sağ sâlim ulaştırılmaları istenmiştir. Bu hatt-ı humâyunun tam metni şöyledir:

“İftihârü'l-ümerâi'l-izâmî'l-İseviyye (büyük Hristiyan krallarının iftihar), muhtârü'l-küberâi'l-fihâm fi'l-Milleti'l-Mesîhiyye (Hristiyan milleti içinde haşmetli soyluların seçilmesi), muslihu mesâlih-i cemâhîr-i Nasrâniyye (Hristiyan halkın işlerini yoluna koyan), sâhibü ezyâl-i haşmeti ve'l-vekâr (haşmetli ve vakarlı), sâhibü delâilî'l-mecdi ve'l-iftihâr (gurur ve övünç kaynağı işlerin sahibi), Venedik doğuna (hutimet avâkıbühü bi'l-hayr ve aslaha Teâlâ şe'neh: yaptığın işlerin âkıbeti hayr olsun ve Allah halini ıslah etsin) tevkî'-i ref'-i humâyun vâsıl olacak ma'lûm ola ki,

mukaddemâ vilâyet-i İspanya'da sâkin olan *Müdeccel tâifesinden* Süleyman ve Ali nâm Müslüman Müdecceller Dergâh-ı Muallâma arzuhal sunup, bundan akdem Müslüman Müdeccel tâifesinden bazıları kalkıp memâlik-i mahrûseme dâhil olup lâkin hâlen mezbûrlerden bazıları yolda olup deryâdan gelmeğe havf idüp ve ihdârları dahi olmağa kara ile Venedik tarafından memâlik-i mahrûseme gelmek üzre olan Müslümanlara dahi taarruz olunmayup emîn ve sâlim mürûr u ubûr ettirmeniz rica eylediler.

İmdi, siz kadîm-i eyyâmdan südde-i seniyye-i saâdet medâr ve atabe-i aliyyeyi gördün. İktidarımıza hulûs-i kalb ve hüsn-i i'tikâd ile arz-ı ihlâs ve ihtisâs edegelmiş, Devlet-i Aliyye'mizin hayr-hâlî olup bu makûle-i Âsitâne-i Saâdet-âşyanımıza müteallik hizmetlerde muâvenet ü muzâheret edegeldiğiniz izz-i huzûr-i fâiz-i nûrumuz da muhakkak ve zâhir olduğu ecilden tâife-i mezbûreden hâliya sizin vilâyetinizde olan Müslümanlara icâzet virilüp kara tarafından emîn ü sâlim bir cânibe irsâl ü îsâl imdeniz bâbında nâme-i humâyun-ı saâdet-mekrûnumuz yazulup irsâl olunmuşdur gerekdür ki.”⁷⁷

⁷⁶ Abdülcelîl et-Temîmî, “Risâle mine's-Sultânî'l-Osmânî Ahmed el-Evvel ilâ Doc el-Bundukiyye havle'l-Moriskiyyîn” s. 7-13'den naklen Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 321.

⁷⁷ Temîmî, a.g.e. aynı yerden naklen Şeyban, **Mudejares, Sefarades**, s. 321-322.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARININ SÜRGÜN EDİLMESİ

3.1. SÜRGÜN KARARI VE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Kardinal Francisco Jiménez de Cisneros'un (1436-1517) 18 Aralık 1499 tarihinde Gırnata'nın (Granada) Elbeyyâzin (Albaicín) semtinde üç bin kişiyi aynı anda vaftiz etmesi ile, Müslümanlar ilk kez zorla Hristiyanlaştırılma durumu ile karşı karşıya kalmışlardı. Aynı yıl bir ilk daha gerçekleşti ve kardinal Cisneros, Elbeyyâzin'de bir çözüm öne sürdü. Bu çözüm önerisi ise, Hristiyan olma ile sürgüne razı olma arasında bir tercih yapılması idi. El-Beşerât'da (Alpujarras) yaşayan Müslümanlar ise, kendilerinin de Elbeyyâzin'de yaşayan Müslümanlar'ın akıbetine uğrayacağı korkusu ile isyan ettiler. Böylece Müslümanlar'ın ilk büyük isyanı olan **I. el-Beşerât (Alpujarras) isyanı** (1499-1500) gerçekleşti.

Müslümanlar'dan varlıklı ve ulema sınıfından olanları, vaftiz olmaktansa Kuzey Afrika ülkelerine gitmeyi tercih ederken, çiftçiler ve zanaatkârlar olan büyük çoğunluğu ise kendi memleketlerinde kalıp, gönülsüz de olsa vaftiz olmayı kabul etti. Tabii ki Müslümanlar gerçekte Hristiyan olmadıkları için, esas kimliklerini toplum içinde saklayabilmek bakımından Hristiyan gibi hareket edip, takiyye¹ yöntemine başvuruyorlardı. Başka bir ifadeyle, engizisyon korkusundan ve onun zalim uygulamalarından dolayı, kendi inançlarını gizleyip zahirde Hristiyanlık ile uyum sağlamaya çalışıyorlardı.

¹ Müslümanlar'ın takiyye yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dressendörfer, **İslam Unter Der Inquisition**, s. 142-147.

Katolik krallar, 1502 yılının Şubat ayında Kastilya sınırları dahilinde yaşayan bütün Müslümanlar'ın, 1502 yılının Nisan ayına kadar ya Hristiyanlığa geçmelerini ya da sürgün edilmeyi kabul etmelerini istediklerinde ise, takiyyeye başvuranların sayısı artmıştı. Çünkü ülkeyi terk etmeye karar verdikleri takdirde, on dört yaşın altındaki erkek ve on iki yaşın altındaki kız çocuklarını yanlarında götüremeyeceklerdi.

Bu şekilde gizlice Müslüman olup da Hristiyan gibi davranma zorunluluğu ortaya çıkınca, bunun İslâm dini açısından câiz olup olmadığı sorgulanmaya başlanmıştı. Sonuçta, bu konu hakkında çeşitli fetvalar ortaya atıldı. Meselâ Cezayirli fakih Venşerîsî, bir soru üzerine verdiği fetvada, Hristiyan hâkimiyeti altında yaşamakta olan Endülüs Müslümanlarından gerçekten çaresiz durumda olanlar haricindeki kişilere hicretin farz olduğunu ve takiyyeye başvurarak yaşanamayacağını ifade etmişti².

Yine Cezayirli bir fakih olan Ahmed bin Bu-Cum'a el-Miğrâvî el-Vehranî ise, Endülüs Müslümanlarının Hristiyan idarecilerin mutlaka yapılmasını istedikleri içki içme, domuz eti yeme ve ikonları kutsama gibi davranışları kalben haramlıklarından şüphe etmemek şartı ile yapabileceklerini, namazlarını işaret yolu ile kılabileceklerini, abdest almanın mümkün olmadığı durumlarda abdest için sadece niyet etmenin dahi yeterli olabileceğini bildirmişti³. Ahmed bin Bu-Cum'a el-Miğrâvî el-Vehranî, 28 Kasım 1504 tarihinde Endülüs Müslümanlarına hitaben yazdığı mektubunda, gizlice nasıl Müslüman olarak yaşamaya devam edeceklerinin yollarını göstermekte ve şöyle demektedir:

“...İslâm dinine sarılmanızı, bülüğ çağına ulaşan çocuklarınıza da onunla emretmenizi kuvvetle hatırlatırım. Halk bozulduğunda sağlam kalabilen ve Salih ameller işleyen gariplere ne mutlu, gafiller arasında Allah'ı zikredenler, ölümler arasındaki diriler gibidirler. Biliniz ki, putlar, yontulmuş tahtalardır, zarar veya fayda vermeyen sert taşlardır. Mülk ise Allah'ındır, mülk sahibi olan Allah, bir oğul edinmemiştir. O'nunla birlikte başka bir ilah daha yoktur. Dolayısıyla O'na ibadet ediniz, O'na

² Özdemir, “Moriskolar”, s. 289.

³ Özdemir, “Moriskolar”, s. 289.

tapmaya ve sadece O'na ibadet etmeye devam ediniz. İma ile bile olsa namazı asla bırakmayınız; fakirlerinize hediye şeklinde veya riya da olsa zekatı devam ettiriniz. Çünkü Allah, sizin suretlerinize bakmaz, lakin kalblerinizdekine bakar. Deniz veya ırmaklara dalıp çıkmak şeklinde bile olsa, cünüplükten kurtulmak için muhakkak surette yıkanınız. Namaz kılmanız engellenirse, gündüz kılamadığınız namazlarınızı geceleri kaza ediniz. Abdest almak için su bulamadığınız takdirde, ellerinizi duvarlara vurarak da olsa teyemmüm ediniz. Bu da mümkün olmaz ise, meşhur kavle göre, su ve teyemmüm edecek toprak cinsinden bir şey bulamadığınız takdirde namazlarınızı kazaya bırakabilirsiniz. Ancak, el ve yüzünüzle işaret edebileceğiniz temiz bir toprak veya kendisiyle teyemmüm yapılabilen bir taş ya da bir ağaç olursa, ima ile teyemmüm yapınız. İbn Nacî, risalenin şerhinde, Peygamberimizin şu sözüne istinaden bu kavli nakletmiştir: “Onu (namazı) güç yetirebildiğiniz şekilde kılınız.

Namaz vakitlerinde, sizi kendi putları için secdeye zorlarsa veya ayinlere götürürlerse, kesinlikle onların istediği şekilde niyet etmeyiniz. Size farz kılınan namazlara niyet ediyormuş gibi niyet ediniz; bir puta yönelmenizi ve ona tapmanızı şart koşarlarsa, sizin maksudunuz Allah olsun. Yönünüz kibleye doğru olmasa da, savaş ve diğer büyük tehlikeler anında kılınan namazda olduğu gibi kibleye yönelmek şartı sizden düşer. Sizi içki içmeye zorlarsa, onu içmek niyeti olmaksızın için. Domuz eti yemeye zorlarsa, kalbinizle inkar ederek ve onun haram olduğuna kesin inanarak yiyin; diğer haramlar hususunda da aynı şekilde davranın. Kızlarını sizinle nikahlamak isterlerse, ehl-i kitap oldukları için bu size caizdir. Sizin kızlarınızı zorla nikahlamak istediklerinde ise, zorlama olmadığı takdirde bunun haram olduğunu bilerek, kalblerinizle bunu inkar ederek ve kuvvet bulduğunuz takdirde değiştireceğinize inanarak, bunu kabul edebilirsiniz. Aynı şekilde, faiz alıp-vermeye veya başka bir haramı işlemeye zorlarsa, kalblerinizle bunu inkar ederek yapın. Ancak siz sadece anaparanızı alın geri kalanı tasadduk edin ve bunu yaptığınız için Cenab-ı Hakk’a tevbede bulunun. Sizi küfrü gerektirecek sözleri söylemeye zorlarsa, eğer mümkünse tevriye sanatını kullanarak ve elastiki laflar söyleyerek idare edin; mümkün değilse, kalbiniz imanla dopdolu olduğu halde söylediklerinizi kalbinizle inkar ederek, canınızı kurtarmak için bunu da söyleyebilirsiniz. Muhammed’e hakaret ve küfür etmenizi istediklerinde, ki onlar ona Mümed derler, siz de Mümed’e hakaret edin. Mümed’le kastettiğiniz şeytan veya yahudilerin Mümed’i olsun, Yahudilerden pek çoğu bu adı taşırlar...”⁴

Ahmed bin Bu-Cum’a el-Miğrâvî el-Vehranî’nin fetvası⁵ Endülüs Müslümanları arasında daha fazla kabul gördüğü için, İslâmiyet’in gizliden gizliye yaşanmasına devam edilmiştir. Ancak engizisyon tarafından yapılan sorgulamalarda, bu takiyye yöntemlerinden on bir tanesinin tespit edildiği belirtilmiştir⁶.

Endülüs Müslümanları, mütemadiyen engizisyon yetkililerince takip edildi.

⁴ İnan, **Nihayetü'l-Endelüs**, s. 343 vd'den naklen Yiğit, **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnata)- Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslam Devletleri**, s. 86-87. İsmail Yiğit, bu mektubun aslını İnan'ın Roma Vatikan kütüphanesinde Borgiani yazmaları dosyasında gördüğünü belirterek, metnin tamamını kitabına aldığından bahsetmektedir.

⁵ Müslümanlar'a bu hususta verilen başka fetva örnekleri için bkz. Dressendörfer, **İslam Unter Der Inquisition**, s. 133-142.

⁶ Ayrıntılar için bkz. Dressendörfer, **İslam Unter Der Inquisition**, s. 142-149.

Hristiyanlar arasında yaşamaları sağlanarak, eski dinlerinden ve âdetlerinden uzaklaştırılmalarına çalışıldı. Ancak bazı din adamları her şeye rağmen onların gerçek birer Hristiyan olmadığı görüşünde idiler⁷. Bu yüzden de ülkeden sürülmeleri gerekirdi.

V. Carlos'un (1516 -1556) Müslümanlar için pek çok sınırlama ihtiva eden, 7 Aralık 1526 tarihinde ilân ettiği, ancak daha sonra Müslümanlar'ın yürürlüğe konulmaması için Carlos'a ödedikleri vergilere ilâve olarak 80.000 duka altın vermeyi teklif etmeleri üzerine yürürlüğe konulmasını durdurduğu **Gırnata Fermanı**, II. Felipe döneminde (1556-1598) tekrar gündeme getirildi. Gırnata (Granada) başpiskoposu olan Pedro Guerrero, gizli-Müslümanlar'ın gerçek Hristiyanlar olmaları için, tedbirler alınması gerektiğini söyleyip, onların üzerindeki baskıları artıracak bir ferman hazırlamanın zorunluluğundan bahsetmiştir.

1566 yılında hazırlanan bu ferman, Fernando ve Isabel'in Gırnata'yı işgal etmelerinin yıldönümü olan 1 Ocak 1567 tarihinde ilân edilip, istenilenlerin uygulanması için gizli-Müslümanlar'a (moriscos) 1 Ocak 1568 tarihine kadar süre verilmişti. Gizli-Müslümanlar (moriscos) 24 Eylül 1568'de **II. el-Beşerât (Alpujarras) isyanını** (1568-1570) başlattılar ve neticesinde II. Felipe, 1 Kasım 1570'te Gırnata'da (Granada) hayatta kalmayı başaran gizli-Müslümanlar'ın (moriscos)⁸ da sürülmesini emretti. Harvey⁹ eserinde, Gırnata'da çok az sayıda gizli-Müslüman'ın (morisco) kalmasına izin verildiğini ve bu insanlara ise, **moriscos de paz (barışçıl gizli-Müslümanlar)** denildiğinden bahseder.

Mutaassıb bir Hristiyan olan II. Felipe döneminde (1556-1598) gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürülmeleri birçok defa gündeme getirildi. Bu konuda idareciler ile din adamları arasında ihtilâflar yaşanıyordu. Meselâ bazı din adamları,

⁷ Meselâ bkz. Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 32 "Once a Muslim, always a Muslim."; Rawlings, **The Spanish Inquisition**, s. 81 "The morisco was still the Moor of old."

⁸ Bu Müslümanlar'dan 5.500'ü İşbiliye'ye (Sevilla), 6.000'i Tuleytula'ya (Toledo), 12.000'i Kurtuba'ya (Córdoba) ve 21.000'i ise Albacete'ye dağıtılmışlardır. Bkz. Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 234.

⁹ Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 230.

onlarla ilgili en güzel çözümün, ortadan kaldırılmalarıyla gerçekleşeceği görüşündeydi. Bazıları, onların köleleştirilip, gemilerde ya da Hindistan'daki maden ocaklarında çalıştırılabileceklerini söylüyordu. Yine bazı din adamları da, erkeklerin hadım edilmesi veya toptan öldürülmesi, isyan edenlerin kılıçtan geçirilip, geriye kalanların da köle pazarlarında satılması gibi görüşler beyan ediyorlardı¹⁰.

Meselâ 30 Temmuz 1587'de Segorbe piskoposu Martín de Salvatierra, II. Felipe'ye gizli-Müslümanlar'dan (moriscos) kesin olarak kurtulmak için iki çözüm teklif ediyordu. Bunlardan birincisine göre, gizli-Müslümanlar (moriscos), gemilere doldurulup, açık denizlerde, denize atılarak boğdurulmalıydılar. İkincisine göre ise, eğer başka yerlere gönderilecekler ise, kesinlikle Kuzey Afrika'ya sürülmemeliydiler. Çünkü orada yeterince Müslüman, yani kendilerine saldırılar düzenleyebilecek düşman vardı. Onun yerine, hadım edilmiş erkekler ve kısırlaştırılmış kadınlar, uzaktaki bir yer olan Kuzey Amerika'ya götürülmeliydiler. Orada ücra bir yerde bırakılıp, ölüme terk edilmeliydiler. Bir yıl Belensiye'deki (Valencia), ertesi yıl Aragon'daki ve daha ertesi yıl ise Kastilya'daki gizli-Müslümanlar (moriscos) ayrı ayrı yerlere taşınıp, bu iş halledilebilirdi¹¹.

II. Felipe'nin yanında bulunan devlet adamlarından da gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) gemilere doldurulup, açık denizde, denize atılarak boğdurulması önerisinde bulunanlar bile olmuştu¹².

II. Felipe'nin ölümünden sonra tahta çıkan III. Felipe (1598-1621) döneminde, gizli-Müslümanlar'a (moriscos) karşı olan şiddet daha da artmıştır. Çünkü yanında, ona İspanya'yı gizli-Müslümanlar'dan (moriscos) tamamen arındırma fikrini dayatan, Belensiye başpiskoposu ve genel valisi olan Juan de

¹⁰ İnan, *Nihayetü'l-Endelüs*, s. 394'ten naklen Yiğit, *Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, s. 111.

¹¹ Harvey, *Muslims in Spain, 1500 to 1614*, s. 295-296.

¹² İnan, *Nihayetü'l-Endelüs*, s. 394'ten naklen Yiğit, *Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, s. 112.

Ribera gibi gaddar bir insan bulunmaktadır¹³. Juan de Ribera, II. Felipe'ye sunduğu bir takririnde, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) öldürülmeyi hak etmiş inatçı kâfirler olduklarını, onlara karşı gösterilen yumuşak tutumların boşa olduğunu, devletin onlar yüzünden büyük zararlara uğradığını ve derhal sürülüp, mallarının da müsadere edilmesi gerektiğini belirtiyordu¹⁴.

Aynı zamanda yakın arkadaşı, Lerma Dükü ve Dâniye (Denia) Markizi olan Francisco Gómez de Sandoval y Rojas (1552-1625) da, gizli-Müslümanlar'a (moriscos) karşı beslediği nefret ile III. Felipe'yi etkisi altına alan bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

4 Nisan 1609'da III. Felipe'nin isteği ile toplanan Kraliyet Konseyi, 9 Nisan 1609'da Hollandalılar ile on iki yıllık bir ateşkes antlaşması yapılmasına karar vermişti. Aynı gün, hiç de şaşırılmayacak başka bir karara daha varılmış¹⁵ ve gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürülmesine ilişkin nihaî çözüm, kral tarafından onaylanmıştı.

Bu ihracın, ilk olarak Belensiye'de (Valencia) uygulanmasına karar verildi. Çünkü bu bölgede yaşayan gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) İngiltere ve daha da önemlisi IV. Henry'nin idaresinde bulunan Fransa ile irtibata geçtikleri tespit edilmişti. Ayrıca Belensiye limanları, Kuzey Afrika ile gizli bağlantıyı sağlayabilecek olması bakımından tehlike arz ediyordu¹⁶. Bunun yanında Belensiye bölgesi, Aragon'daki gibi gizli-Müslüman (morisco) nüfusunun yoğun olduğu bir

¹³ Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent, **Historia De Los Moriscos: Vida y Tragedia De Una Minoría**, Madrid, Biblioteca de la Revista de Occidente, 1978, s. 159.

¹⁴ İnan, **Nihayetü'l-Endelüs**, s. 395'ten naklen Yiğit, **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 112.

¹⁵ “En la decisión de Felipe III de expulsar a los moriscos pesó mucho el buscar la unidad religiosa de sus Estados, bajo la fe católica triunfante y defendida por la política interior y exterior de la Monarquía hispánica, en la península y en sus posesiones europeas y de Ultramar.” Tercümesi ise şöyledir: “III. Felipe'nin gizli-Müslümanlar'ı (moriscos) sürgün kararını, ağırlıklı olarak kendi devletlerinin dinî birliğini muzaffer Katolik inancı altında arama ve İspanyol monarşisinin iç ve dış politikası tarafından savunulan yarımada ve Avrupa'daki toprakları ile deniz aşırı ülkelerdekilerle tartmak gerekir.” Bkz. Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 123.

¹⁶ Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 309.

yer olması itibari ile uygulamaların zor olduğu bir alandı. Sürgün kararı gizli-Müslümanlar'a (moriscos) 22 Eylül 1609'da ilân edildi.



Resim 14: Endülüs Müslümanlarının sürülmesini gösteren resim. Vicente Carducho, Museo del Prado, Madrid¹⁷.

İhraç sürecini daha iyi yönetebilmek için ise, bazı kararlar alınıp, onlara uyulması zorunlu hale getirildi. Meselâ Harvey¹⁸ eserinde, Belensiye (Valencia) bölgesindekilerin uyması gereken on üç madde olduğundan bahsetmektedir. Bu maddelere şöyle bir baktığımızda, ne kadar zalimce olduklarını görebiliriz. Meselâ, gizli-Müslümanlar'a (moriscos) evlerini terk etmeleri için sadece üç gün süre verilmişti. Bu süre zarfında evlerini terk etmezler ise, öldürüleceklerdi. Yanlarına

¹⁷ Kaynak: Paul Coles, **The Ottoman Impact on Europe**, Londra, Thames & Hudson, 1968, s. 129.

¹⁸ Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 310-311.

ancak taşıyabilecekleri miktarda eşya almalarına izin verilmişti. Geri kalan mallarına yönetim el koyuyordu. Ayrıca geride bıraktıkları mallara zarar verdiklerinde, ağır cezalara çarptırılacaklardı. Evlerini ya da tarladaki mahsüllerini tahrip ettiklerinde ise, sadece kendileri değil, aynı zamanda yaşadıkları yerdeki tüm insanlar katledileceklerdi. Ayrıca gizli-Müslümanlar'a (moriscos) yardım edecekler, ki buna Hristiyan komşuları da dahil olmak üzere, altı yıl kürek mahkûmiyeti ile cezalandırılacaktı. Dört yaşın altındaki çocuklar da, eğer ebeveynleri razı olursa, ülkede kalabilecekti.

İsmail Yiğit, İnan'ın Nihayetü'l-Endelüs isimli eserinden naklen¹⁹, bütün bu zulümlere rağmen, Hristiyan idarecilerin kendi menfaatlerinden de vazgeçemediklerini kaydetmektedir. Meselâ, gizli-Müslümanlar (moriscos) arasından % 6'sı seçilerek, şeker atölyelerini işletmeleri, pirinç hasadını yapmaları, sulama işlerini tanzim etmeleri ve buraya yerleştirilecek Hristiyanlar'a rehberlik etmeleri için yerlerinde kalmalarına izin verilmiştir.

Belensiye'den (Valencia) sonra sıra Aragon'a gelmişti. Buradaki ihraç çalışmalarına ilişkin kararname 17 Nisan 1610 tarihinde onaylandı. Kastilya'daki ihraç çalışmaları ile alâkalı iki tane kararname mevcut idi. Bu sürgün kararnamelerinden Beledü'l-Velid'deki (Valladolid) 5 Ocak 1610 tarihinde, Aranda'daki ise 10 Haziran 1610'da yürürlüğe girdi. Gırnata (Granada), Mürsiye (Murcia) ve Endülüs'te (Andalucía) sürgün faaliyetleri 12 Ocak 1610 tarihinde başlatıldı. Katalonya'da ise ihraç sürecinin tam dört yıl sonra, 1614'te başlatılmasına karar verildi. Katalonya'daki sürecin gecikmesinde etkili olan kişi Turtuşa (Tortosa) piskoposu Alfonso Márquez de Prado idi. Onun III. Felipe'yi önceden Hristiyanlığı benimsemiş gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) ülkede kalması hususunda ikna etmesi sayesinde²⁰, buradaki ihraç çalışmaları en sona bırakılmıştır.

¹⁹ İnan, **Nihayetü'l-Endelüs**, s. 397'ten naklen Yiğit, **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 113.

²⁰ Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 319.

Böylece İspanyol yönetiminin 16. yüzyılın başından itibaren uygulamaya çalıştığı Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma politikası, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1609-1614 yılları arasında kademeli olarak gerçekleştirilen **Büyük Sürgün** ile de Endülüs Müslümanlarını kendi vatanlarından uzaklaştırdılar.

3.2. SÜRGÜN EDİLENLERİN SAYISI VE GİTTİKLERİ YERLER

1609-1614 yılları arasında uygulamaya konulan bu sürgün kararı ile Endülüs Müslümanları vatanlarını arkalarında bırakarak, kabileler halinde, Cezayir, Fas, Tunus, Fransa, İngiltere, İtalya, Osmanlılar'ın hâkimiyetinde bulunan Balkanlar, Anadolu ve Suriye gibi yerlere göç etmek zorunda kaldılar.



Resim 15 : Dâniye (Denia) sahilinden gemilere bindirilen Endülüs Müslümanları. Vicent Mestre, 1613²¹.

²¹ Kaynak: (Çevrimiçi) <http://en.wikipedia.org>, 4 Kasım 2011.

2 Ekim 1609 tarihinde Belensiye'den (Valencia) ihraç edilen gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) ilk gemilere bindirildiği yer, on yedi Napolitan kadirğasına iki yüzer kişinin yerleştirildiği Dâniye (Denia) limanı idi. Bunların dışında daha pek çok gemi ile de taşımalar yapıldı. Toplamda 6.000 civarında insan Dâniye limanından ayrılmış oldu. Ayrıca Belensiye'nin diğer limanlarından da sevkıyatlar devam etti. 1609 yılının Ekim ayında, Belensiye'den ihraç edilen toplamda 28.000 civarında olan gizli-Müslümanlar (moriscos), Cezayir'in Vهران (Oran) şehrine ve oradan da Tlemsen civarına nakledildiler²².

Bunun yanında birçok Müslüman da kralın sözüne itimat etmediğinden dolayı, kendi imkânları ile ülkeden ayrılmayı tercih etti. Kral III. Felipe'nin tahsis ettiği gemiler ücretsiz idi. Onlar ise, kendilerine gemi kiralayıp, 12 yaşın üzerindeki için 75 gümüş ve 12 yaşın altındaki için ise 35 gümüş ödemeyi göze aldılar. Bu şekilde gitmek isteyenleri korumak için, geçiş ücretleri Belensiye'de bulunan yed-i emînde tutulmakta ve gemi kaptanı sağ sâlim ulaştıklarını gösteren vesikayı ibraz ettikten sonra ödenmekte idi. Belensiye'nin Grao limanından bu şekilde gemilere bindirilen 14.500 civarında gizli-Müslüman (morisco) olduğu kaydedilmiştir²³.

Endülüs Müslümanlarının çoğu vatanlarından koparılmanın kederi içinde idiler. Ancak bazı kabileler ise, bu sürgünü önlerine çıkan çok önemli bir fırsat olarak değerlendiriliyordu. Çünkü, onlar bu sayede, atalarının toprağı olan Kuzey Afrika'ya geçecekler ve orada Türk sultanının himayesi altında olacaklardı. İspanya'daki gibi köleler olarak değil, özgür insanlar olarak yaşama imkânına sahip olacaklardı²⁴.

Leonard Patrick Harvey²⁵, Lapeyre'den yaptığı alıntıya göre, Belensiye limanlarından sürgüne gönderilenlerin sayısını 116.022 olarak belirtmektedir. Belensiye bölgesinden az da olsa Fransa'ya ve oradan da Osmanlı topraklarına

²² Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 319.

²³ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 320.

²⁴ İnan, **Nihayetü'l-Endelüs**, s. 398'ten naklen Yiğit, **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 113-114.

²⁵ Lapeyre'den naklen Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 316.

gidenler olmuştur. Hatta Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent'ın belirttiklerine göre, Dük La Force, onlardan topraklarından geçmeleri karşılığında 120.000 duka komisyon almıştır²⁶. Helen Rawlings ise, 1609-1611 yılları arasında Belensiye'den (Valencia) ihraç edilenlerin sayısını 135.000 olarak vermekte ve Fransa ile Kuzey Afrika'ya giden toplam gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) ise 300.000 civarında olduğunu belirtmektedir²⁷.

Kastilya ve Aragon'da sürgünler 1610 yılında başlamıştı. Bunlardan çok azı Fransa'ya gitmeyi tercih etmiş ve büyük çoğunluğu gemilerle Kuzey Afrika'ya taşınmıştır. Sadece üç ay içinde Kuzey Afrika'ya taşınan gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sayısı 150.000 civarındadır²⁸. Zengin olan gizli-Müslümanlar (moriscos), devletin temin ettiği gemiler yerine, kendi tuttıkları gemilerle yolculuk yapmayı tercih etmişlerdir. Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent'ın tespitlerine göre, İşbiliye (Sevilla) limanından ayrılanların sayısı 18.471 kişi olup, gemilere ödenen ücret ise toplamda 1.053.000 real olmuştur²⁹. Buradan ise genelde Cebel-i Târik'a geçilmiştir.

Gırnata (Granada) bölgesindeki gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) göçü 1610 yılının Ocak ayında başlatıldı. Buradan göç eden insanların sayıları hakkında muhtelif görüşler ve aralarında da epeyce fark söz konusudur. Meselâ, İsmail Yiğit, İnan'ın Nihayetü'l-Endelüs isimli eserinden naklen³⁰ 100.000 civarında olduğunu söylemektedir. Bunların çoğu Fas'a gitmişlerdir. Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent ise Lapeyre'den naklen³¹, 1610'da Mâleka'dan (Málaga) göç eden

²⁶ Domínguez Ortiz ve Vincent, **Historia De Los Moriscos**, s. 174 ve Harvey, **Muslims in Spain, 1500 to 1614**, s. 319.

²⁷ Rawlings, *The Spanish Inquisition*, s. 85.

²⁸ İnan, **Nihayetü'l-Endelüs**, s. 400'den naklen Yiğit, **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 114.

²⁹ Domínguez Ortiz ve Vincent, **Historia De Los Moriscos**, s. 190.

³⁰ İnan, **Nihayetü'l-Endelüs**, s. 400'den naklen Yiğit, **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 114.

³¹ Domínguez Ortiz ve Vincent, **Historia De Los Moriscos**, s. 188.

Müslümanlar'a (moriscos) iyi davranılması ve Müslüman topraklarına göçmeleri için onlara yardımcı olunması ricasında bulunmuş ve bu mektuba olumlu cevap verilerek, gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) taşınması için gemiler hazırlanmıştır³³.

Sürgüne maruz kalan Endülüs Müslümanlarının sayıları hakkında muhtelif bigiler bulunmaktadır. Meselâ Antonio Domínguez Ortiz ve Bernard Vincent, eserlerinde sürülen gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sayısı üzerine bir tablo yapmışlar ve toplam olarak da 272.140³⁴ kişi olduğunu ifade etmişlerdir. Buna yanında Mikel de Epalza, 16. yüzyıl boyunca 350.000 gizli-Müslüman'ın (morisco) İspanya'dan göç ettiğini ve büyük sürgünde de toplam sayının en az 296.000 civarında olabileceğini iddia etmektedir³⁵.

Gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürgünü hakkında bilgi veren çok az Müslüman âlim bulunmakla beraber, bunların içinde **Büyük Sürgünden** kırk iki yıl sonra vefat eden **Muhammed bin Abdürrefi' bin Muhammed eş-Şerif el-Huseyni el-Ca'feri el-Endelûsî** (ö. 1652), **el-Ahbâru'n-Nebeviyye fî âbâi hayri'l-beriyye** isimli kitabında sürgüne yer vermiştir. Yazar, sürgünden az önce Tunus'a gitmiştir. Kitapta, sürgünün yanında, atalarının İslâm dinine olan bağlılıklarından ve dinlerini korumak için sarfettikleri çabadan da bahsetmiştir. **Muhammed bin Abdürrefi' bin Muhammed eş-Şerif el-Huseyni el-Ca'feri el-Endelûsî**, ükeden kovulan gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sayısının 600.000 civarında olduğundan söz etmektedir³⁶.

³³ Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)", s. 77; Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 347-348.

³⁴ Domínguez Ortiz ve Vincent, **Historia De Los Moriscos**, s. 200.

³⁵ Epalza, **Los moriscos antes y después de la expulsión**, s. 63.

³⁶ İnan, **Nihayetü'l-Endelüs**, s. 403-407'den naklen Yigit, **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 117-118.

kısmını, üretici kesimi oluşturan bu insanlardan toplanan vergiler teşkil etmekte idi. Henry Charles Lea, Vicente de la Fuente'den alıntı yaparak, kilise ve asillerin gelirlerinin epeyce azaldığını, Belensiye (Valencia), Sarakusta (Zaragoza) ve Tarkune (Tarragona) piskoposluk bölgelerinde bulunan kiliselerin hepsinin gelirinin yarıya düştüğünü ve bir daha da eski durumlarına dönemediklerini kabul ettiğini belirtmektedir⁴⁰.

Hıristiyan toprak sahipleri de, ziraî işlerde toplum içinde maharetleri dolayısıyla ön plana çıkan bu insanların sürülmesinden sonra, epeyce zarara uğramışlardır. Çünkü, topraklarını işleyen gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) çalışkanlıkları sayesinde gelirleri bir hayli fazla olmuştur. Meselâ, asiller üzerindeki olumsuz etkisini daha iyi anlamamız açısından sadece Gandia düklüğünün istatistiklerine bile bakmamız yeterli olacaktır. Gandia, Oliva, Fuentedu ve Murla beyliklerinin topraklarına 60.000 gizli-Müslüman (morisco) bulunuyordu ve bu Müslümanlar'dan 53.153 duka gelir elde edilmekte idi. Bu gelir, 1610 yılında 15.349 duka, 1611 yılında ise 17.179 duka oldu. Yalnızca Gandia'da bulunan on köyde 417 hâne boşaltılmış ve beş tane de mezra yıkılmıştı⁴¹.

Asiller, sürülen gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) arazileri kendilerine bağışlanmasına rağmen, gittikçe fakirleşmekteydiler. Belensiye ve Aragon'da kral III. Felipe (1598-1621) de asiller ile beraber zarara uğramıştı. Çünkü Belensiye'deki en büyük toprak sahibi kendisiydi⁴².

Bunun yanında engizisyon da, ateşli bir savunucusu olduğu gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürgününden ötürü mağdur durumda idi. Belensiye'de müsaderelerden elde ettiği yıllık 2.500 dukalık gelirin yanında, gizli-Müslümanlar'dan (moriscos) aldığı para cezalarından da mahrum kalmıştı. Aragon ve Katalonya'da da müsaderelerden elde ettiği gelirlerden olmuştu. Her üç bölgede

⁴⁰ Vicente de la Fuente, **Historia Ecclesiastica de Espana**, c. III, s. 230'dan naklen Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 354-355.

⁴¹ Manuel Dánvila y Colládo, **La Expulsión de Los Moriscos Españoles**, Madrid, 1889, s. 302.

⁴² Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 358.

de kira gelirlerini kaybetmişti. Yalnızca Belensiye’de (Valencia) bu durumdan dolayı uğradığı zarar 17.679 duka idi⁴³.

Kraliyetin, arazi sahiplerinin ve kilisenin düşen gelirleri, en önemli işçileri olan gizli-Müslümanlar’ı (moriscos) sürerek kaybeden İspanya’nın, üretken sanayi ve ziraatında açılmış olan büyük bir yaranın yalnızca ufak bir göstergesi idi. Asıl vahim olan durum ise, Hristiyan halkın tembelliği ve bedenlen çalışmayı küçük düşürücü bir davranış olarak görmesi idi. Bu durum, Venedik elçileri tarafından da İspanyollar’ın millî bir özelliği olarak 16. yüzyıl boyunca defalarca dile getirilmişti. İspanyollar, **uyuşuk çiftçiler** olarak tasvir edilmekte, başka bir ülkede bir ayda bitirilecek işin, İspanya’da ise dört ayda ancak bitirilebileceğinden bahsedilmekte idi⁴⁴.

İspanyollar, çocuklarını dürüst ve azimli bir çalışma için büyütüyorlardı. Devlet hizmetinde yahut da orduda bir yer edinemeyenler, soluğu kilisede alıyordu. Üretken nüfus azalırken, kilise sınıfının sayısındaki bu artış İspanyol siyasetçilerinin en büyük endişe kaynağı idi. Çünkü bu sınıfın sahip olduğu araziler vergiden muaftılar⁴⁵.

Bilhassa Belensiye ve civarında yaşayan gizli-Müslümanlar (moriscos), İspanya genelinde en yüksek ekonomik güce sahip olanlardı. Kendi geliştirdikleri ve uyguladıkları sulama teknikleri ile Belensiye’yi verimli arazilerle çevrelemişlerdi. Bunun sonucunda şeker kamışı, pamuk, pirinç, portakal ve daha başka birçok ürünü İspanya’ya onlar kazandırmıştı⁴⁶. Onların gidişi ile, bu verimli araziler de, ziraatten anlamayanlar yüzünden verimsiz hale geldi.

Gırnata (Granada) ve çevresinde de Belensiye’deki gibi sulama teknikleri kullanıldığı için, buradaki ovalarda verimli tahıl üretimi yapılabiliyordu. Gırnata’nın

⁴³ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 361.

⁴⁴ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 361.

⁴⁵ Lea, **İspanya Müslümanları**, s. 365-366.

⁴⁶ Yiğit, **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, s. 119.

ve El-Meriyye'nin (Almería) ipekli kumaşları ile Kurtuba'nın (Córdoba) deriden yapılan mamülleri ülke çapında aranan ürünlerdendi. Müslümanlar, yün ve ipek dokumacılığı, kâğıt imalâtı ve deri tabaklama sanatlarında da epeyce ilerlemişlerdi⁴⁷. Mâleka'da (Málaga) ise çanak çömlek yapımı çok gelişmişti.

Mürsiye'de (Murcia) pamuklu dokumaların üretimi, Tuleytula'da (Toledo) ise silâh üretimi son derece gelişmişti. Gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) gidişiyle dokumacılık ve silâh sektörü de çöktü. Hatta Florencio Janer, sanat ve endüstri alanlarındaki maharetleri dolayısıyla, Akdeniz' deki Kastilya donanmasının, onların bilgi ve emeğine çok şey borçlu olmasından bahseder⁴⁸.

Gizli-Müslümanlar (moriscos), mimaride de Hristiyanlar'dan daha ileri teknikler kullanıyor ve ülkeye daha estetik yapılar kazandırıyorlardı. Onların gidişi ile sanatkârlık da gerilemesinden nasibini aldı.

İspanya'nın üretici kesimini oluşturan gizli-Müslümanlar'ın (moriscos) sürülmesi, bahsi geçen iş kolları haricinde, marangozluk, boyacılık, nalbantlık, sepetçilik, katırcılık, terzilik ve hayvancılık gibi işlerde de kalifiye eleman eksikliğinden kaynaklanan sıkıntılara yol açmıştır.

⁴⁷Yiğit, *Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, s. 119.

⁴⁸Janer, *Condición social de los Moriscos de España*, s. 50.

SONUÇ

Bu tezde zorunlu olarak Hıristiyan yapılmak istenen Endülüs Müslümanları ve onların kendi vatanlarından kovulmaları incelenmeye çalışılmıştır. Endülüs Müslümanları, bir yandan engizisyonun bunaltan soruşturmaları ile uğraşırken, bir diğer yandan da kraliyetin ilân ettiği fermanlarda bulunan kısıtlayıcı ve zorlayıcı hükümleri ile yaşamaya çalışmışlardır.

Hıristiyanlar, Katolik krallar döneminde İspanya’da siyasî birliği gerçekleştirmiş, farklı dinlere mensup olan insanları Katolik inancı etrafında birleştirerek dinî birliği de sağlamak istemişlerdir. Önce Yahudiler’i ülkeden kovmuş, sonra da Müslümanlar ile 25 Kasım 1491 tarihinde yaptıkları Gırnata antlaşmasının şartlarına uymayarak zorunlu vaftizlere başlamışlardır. Onlardan sonra gelen hükümdarlar da aynı yolu takip etmişlerdir. Bunların sonucunda Müslümanlar, sürülmek ya da zorunlu vaftizlere boyun eğip, takiyye yaparak vatanlarında kalmak arasında tercih yapmak durumunda kalmışlardır. Zaman zaman da kraliyet tarafından zalimce hazırlanmış şartlara uymamak için isyanlar başlatmışlardır. Ancak durumlarında bir değişiklik olmamış, aksine engizisyon tarafından daha sıkı takip edilmişlerdir.

Endülüs Müslümanları, yaşadıkları zor günlerde kurtarılmaları için Osmanlı İmparatorluğu’ndan da yolladıkları elçiler vasıtası ile yardım talep etmişlerdir. Osmanlılar, içinde bulundukları durum itibarıyla İspanya üzerine doğrudan harekâtlar gerçekleştirememiş, ancak denizci gazilerden faydalanarak Endülüs Müslümanlarını kurtarmak için İspanya kıyılarına seferler düzenlemiş ve onları Kuzey Afrika’ya yahut da Osmanlı topraklarına taşımışlardır.

III. Felipe döneminde, Endülüs Müslümanlarına uygulanan şiddetin boyutları daha da artmıştır. Bunun neticesinde, 9 Nisan 1609’da Müslümanlar’ın ülkeden

sürülmesine ilişkin kararname, kral tarafından onaylanmıştır. İspanyol yönetiminin Katolik krallar zamanından itibaren uygulamaya çalıştığı Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma politikası, hezimetle sonuçlanmıştır. 1609 yılında başlayıp,1614 yılına kadar kademeli olarak gerçekleştirilen sürgünler ile de Endülüs Müslümanlarını kendi vatanlarından uzaklaştırmışlardır.

Bütün bu zikredilenlerden, Endülüs Müslümanlarının yaşamak ve vatanlarında kalmak için takiyye yapmaktan başka çareleri olmadığı sonucuna ulaşmamız mümkündür. Sürgün, Endülüs Müslümanları için müspet, İspanya için ise menfi sonuçlar doğurmuştur. Endülüs Müslümanları, gittikleri ülkelerde de çalışkanlıkları sayesinde faydalı olmuşlardır. Ancak İspanya'da ekonomi başta olmak üzere her alanda olumsuzluklar meydana gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Abulafia, David (ed.): **Tarihte Akdeniz**, Terc. Nurettin Hüseyini, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2005.
- Arnold, David: **Coğrafi Keşifler Tarihi**, Terc. Osman Bahadır, İstanbul, Yöneliş, 2001.
- Altuğ, Uğur: “Osmanlı İmparatorluğu’nun Akdeniz Siyasetinde Korsanların Rolü”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 34, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 289- 295.
- Arı, Bülent: “Akdeniz’de Korsanlık ve Osmanlı Deniz Hukuku”, **Türkler ve Deniz**, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 265- 318.
- Arıkan, Muzaffer: “XIV.-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bakış” **AÜDTCF Dergisi**, Cilt: XXIII, Ankara, 1965, s. 239- 256.
- Arıkan, Muzaffer,
Toledo, Paulino: “Türk Deniz Tarihi İle İlgili Belgeler IV II. İspanya, Kuzey Afrika ve Barabaros Hayrettin Paşa”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi**

Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,

Sayı 5, Ankara, 1994, s. 491-527.

Arıkan, Muzaffer,

Toledo, Paulino:

XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol

İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize

İlgili İspanyol Belgeleri, Deniz Kuvvetleri

Komutanlığı, Ankara, Karargah Basımevi, 1995a.

Arıkan, Muzaffer,

Toledo, Paulino:

“Türk Deniz Tarihi İle İlgili Belgeler IV II.

İspanya, Kuzey Afrika ve Barabaras Hayrettin

Paşa”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi**

Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,

Sayı 6, Ankara, 1995b, s. 387-407.

Asuero, Pablo Martín (ed.):

İspanya-Türkiye: 16. yüzyıldan 21. Yüzyıla

Rekabet ve Dostluk, Terc.: Peral Bayaz Çarum,

İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.

Baigent, Michael,

Leigh, Richard:

The inquisition, Londra, Viking, 1999.

Baysun, Cavid:

“Moriskolar”, **İslam Ansiklopedisi,** Cilt: VIII,

M. E. B. Devlet Kitapları 3. Baskı, İstanbul 1979,

428-429.

Benafri, Chakib:

“Endülüs’te Son Müslüman Kalıntısı

Morisko’ların Cezayir’e Göçü ve Osmanlı

Yardımlı (1492-1614)”, Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi,
Ankara, 1989.

Beydilli, Kemal:

“İspanya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, Cilt: XXIII, İstanbul, Türkiye
Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001, s. 162- 170.

Beydilli, Kemal:

“Avrupa- Tarih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, Türkiye
Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991, s. 135- 151.

Bostan, İdris:

“Akdeniz-Tarih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, Cilt: II, İstanbul, Türkiye Diyanet
Vakfı Yayınevi, 1989, s. 231- 234.

Bostan, İdris:

“Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği”,
Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye
Yayınları, 2002, s. 122- 128.

Bostan, İdris:

Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri,
İstanbul, Bilge Yayınevi, 2005a.

Bostan, İdris:

“Kanunî, Barbaros ve Akdeniz’de Değişen Güç
Dengeleri”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı:
34, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005b, s. 171-
180.

Bostan, İdris:

Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği,
İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.

- Bostan, İdris: **Osmanlılar ve Deniz**, İstanbul, Küre Yayınları, 2007a.
- Bostan, İdris: “Kanuni ve Osmanlıların Akdeniz Siyaseti”, **Türkler ve Deniz**, Ed: Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, 2007b, s. 13- 17.
- Bostan, İdris: “Kanuni ve Akdeniz Siyaseti 1530-1550”, **Muhteşem Süleyman**, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007c, s. 25- 44.
- Bostan, İdris: **Adriyatik’te Korsanlık:Osmanlılar, Uskoklar ve Venedikliler 1575-1620**, İstanbul,Timaş Yayınları, 2009.
- Boswell, John: **Royal Treasure: Muslim Communities Under the Crown of Aragon in the Fourteenth Century**, New Haven, Yale University Press, 1978.
- Braudel, Fernand: **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Terc.: Mehmet Ali Kılıçbay, Cilt: II, İstanbul, Eren Yayınevi, 1990.
- Bulut, Mehmet: “Merkez, Akdeniz’den Atlantik’e Kayarken Avrupalılar ve Osmanlılar”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 34, Ankara ,Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 223- 230.

- Bunes Ibarra, Miguel A. De: “Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman Devirlerinde İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Deniz Savaşları”, Terc.: Ramazan Gözen, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 599- 607.
- Casey, James: “Las causas económicas de la expulsión de los Moriscos”, **Revista de Historia Moderna**, Sayı:27, 2009, s.135-150, (Çevrimiçi) <http://hdl.handle.net/10045/12704>, 14 Mayıs 2012.
- Chejne, Anwar G.: **Muslim Spain: It's History and Culture**, Minneapolis, The University of Minnesota, 1974.
- Chejne, Anwar G.: **Islam And The West The Moriscos: A Cultural And Social History**, Albany, State University of New York, 1983.
- Coleman, David: **Creating Christian Granada: Society and Religious Culture in an Old-World Frontier City, 1492-1600**, Ithaca, Cornell University Press, 2003.
- Coles, Paul: **The Ottoman Impact on Europe**, Londra, Thames & Hudson, 1968.
- Demirci, Kürşat: “Engizisyon”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995, s. 238-241.

- Demirci, Kürşat: “Avrupa- Din”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1991, s. 132-135.
- Domínguez Ortiz, Antonio, Vincent, Bernard: **Historia De Los Moriscos: Vida y Tragedia De Una Minoría**, Madrid, Biblioteca de la Revista de Occidente, 1978.
- Dressendörfer, Peter: **Islam Unter Der Inquisition: Die Morisco-Prozesse in Toledo: 1575-1610**, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1971.
- Düzdağ, M. Ertuğrul: **Kaptan- ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa’nın Hatıraları**, 3. Baskı, İstanbul, Işık Yayınları, 2004.
- Emecen, Feridun M.: “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 501-520.
- Emecen, Feridun M.: **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, İstanbul, TimaşYayınları, 2009.
- Epalza, Mikel de: **Los moriscos antes y después de la expulsión**, Madrid, Mapfre, 1992.

- Esquivel Pérez, Dr. Miguel A,
González Bermúdez, Dr.
Fernando M., Rodríguez
Castellanos, Lic. José Julio: “El Primer Viaje de Cristóbal Colón a Cuba”,
(Çevrimiçi) [http://www.monografias.com/](http://www.monografias.com/trabajos)
trabajos, 3 Mayıs 2012.
- Fernández Lanza, Fernando: “Habsburg- Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16.
Yüzyılda İspanya’da Türk İmaji”, **Dünyada Türk
İmgesi**, Ed: Özlem Kumrular, Terc.: Kıvanç
Ulusoy, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 87-
107.
- Fisher, H. A. L.: **A History of Europe**, Cilt: I, Londra, Edward
Arnold, 1937.
- Fletcher, Richard: **Moorish Spain**, California, University of
California Press, 1993.
- Galati, A. Fisher: **Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı 1551-
1555**, Terc.: Nevâl Öke, İstanbul, Türk
Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.
- García Sanz, Ángel: “Auge y Decadencia en España en los Siglos
XVI y XVII: Economía y Sociedad en Castilla”,
Revista de Historia Económica, Año III, No:1,
1985, s. 11-27.
- Geddes, Michael: **The History of the Expulsion of the**

Moriscoes, or Mahometans of the Moorish

Race, out of Spain, in the Reign of Philip III,

Londra, 1709, (Çevrimiçi) http://www.hailandfire.com/library_books_Geddes_MiscellaneousTracts1709.html, 7 Mart 2012.

Gil Grima, Rodolfo (ed.):

La política y los moriscos en la época de los Austria: Actas del Encuentro, Sevilla La Nueva, 3,4 y 5 Diciembre 1998, Madrid, La Fundación del Sur, 1999.

Goffman, Daniel:

The Ottoman Empire and Early Modern Europe, Cambridge University Press, 2004.

Goldschmidt, E. P.:

“Hieronymus Muenzer and Other Fifteenth Century Bibliophiles”, Londra, (Çevrimiçi) <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1911294>, 1 Mayıs 2012.

Goodrich, Samuel G. (ed.):

Records of the Spanish inquisition: translated from the original manuscripts, Boston, Goodrich, 1828, (Çevrimiçi) <http://www.archive.org/details/recordsspanish>, 22 Ekim 2011.

Gordon, Janet:

The Spanish Inquisition: It's Heroes and Martyrs, Hail & Fire Reprints, 2008, (Çevrimiçi) http://www.hailandfire.com/library_books_GordonTheSpanishInquisition.html,

8 Şubat 2012.

Gökbilgin, M. Tayyip: “Kanunî Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Avrupa Siyaseti’nin Sebep ve Âmilleri, Geçirdiği Safhalar”, **Kanunî Armağanı**, 2. Baskı, Ankara, TürkTarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 5- 39.

Gökbilgin, Tayyip: “Süleyman I”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 521-554.

Guthmüller, Bodo, Kühlmann, Wilhelm (ed.): **Europa und die Türken in der Renaissance**, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2002.

Gülsoy, Ersin: “XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 589-598.

Gürkan, Emrah Safa: “Osmanlı-Habsburg Rekâbeti Çerçevesinde Osmanlılar’ın XVI. Yüzyıl’daki Akdeniz Siyaseti”, **Osmanlı Dönemi Akdeniz Siyaseti**, Editörler: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 11-50.

Haliczer, Stephen: **Inquisition and Society in the Kingdom of Valencia, 1478-1834**, California, Berkeley, University of California Press, 1990.

- Harff, Arnold Ritter von: **Die pilgerfahrt des ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien: Wie er sie in den jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch zeichnungen erläutert hat**, ed.: Eberhard von Groote, H. Lempertz, 1860, (Çevrimiçi) <http://books.google.com>, 17 Nisan 2012.
- Harff, Arnold Ritter von: **Rom, Jerusalem, Santiago : das Pilgertagebuch des Ritters Arnold von Harff (1496-1498)**, ed.: Helmut Brall, Folker Reichert, Köln, Böhlau Verlag, 2007. (Çevrimiçi) <http://books.google.com>, 17 Nisan 2012.
- Harris, A. Katie: **From Muslim to Christian Granada : Inventing A City's Past in Early Modern A City's Past in Early Modern Spain**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2007.
- Harvey, Leonard Patrick: **Islamic Spain, 1250 to 1500**, Chicago, University of Chicago Press, 1990.
- Harvey, Leonard Patrick: **"The Mudejars", The Legacy of Muslim Spain**, Ed.: Salma Khadra Jayyusi, Manuela Marin, Leiden, E. J. Brill, 1992, s. 176-187.

- Herbers, Klaus: “So ziehen wir durch die welschen lant – Reisen und Grenzüberschreitungen im europäischen Mittelalter”, **Grenzen und Grenzüberschreitungen Grenzüberschreitungen – Brücken von Region zu Region**, Editör: Roland Sturm, Erlangen, 2002, s. 27-43 (Çevrimiçi) <http://www.regionenforschung.uni-erlangen.de>, 1 Mayıs 2012.
- Hess, Andrew C.: “The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain”, **The American Historical Review**, Vol.: 74, No: 1, Ekim 1968, s. 1-25.
- Hess, Andrew C.: “The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525”, **The American Historical Review**, Vol.: 75, No: 7, Aralık 1970, s.1892-1919.
- Hess, Andrew C.: “The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History”, **The Past and Present Society**, No: 57, Kasım 1972, s. 53-73.
- Hess, Andrew C.: **The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier**, Chicago, The University of Chicago Press, 1978.
- Hitti, Philip K.: **İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel**, Cilt: III. Terc.: Salih Tuğsuz, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1980.

- Hurtado de Mendoza, Diego: **Historia de la rebelión de los moriscos del Reyno de Granada**, 1601. (Çevrimiçi)
<http://www.bibliotecavirtualdeandalucia.es>, 23
Haziran 2011.
- İlgürel, Mücteba: “Zirveden Dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e”,
Türkler, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye
Yayınları, 2002, s. 643-666.
- İnalcık, Halil: “Akdeniz ve Türkler”, **Doğu Batı Düşünce
Dergisi**, Sayı: 34, Ankara, Doğu Batı Yayınları,
2005, s. 133-170.
- İnalcık, Halil: “Avrupa Devletler Denge Sistemi ve Osmanlı
Fransız İttifakı, 1525-44 Barbaros Hayreddin
Paşa Fransa'da”, **Muhteşem Süleyman**, Ed:
Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007,
s. 9-24.
- İnalcık, Halil: **Makaleler II**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008.
- İnalcık, Halil: **Makaleler I**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 4.
Baskı, 2009a.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-
1600)**, Terc.: Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi
Yayınları, 12. Baskı, 2009b.
- İnalcık, Halil: **Devlet-i Aliyye**, Cilt: I, İstanbul, Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, 16. Baskı, 2009c.

- İnan, Kenan: “II. Bayezid Dönemi”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 383-392.
- Irving, Thomas Ballantine: **Dates, Names And Places: The End of Islamic Spain**, Iowa ,The Mother Mosque Foundation, 1990.
- Iversen, R. F.: “Prophecy and Politics: Moriscos and Christians in Sixteenth and Seventeenth Century Spain.”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2002.
- Janer, Florencio: **Condición social de los Moriscos de España: Causas de su Expulsión y Consecuencias que esta Produjo en el Orden Económico y Político**, Madrid, La Real Academia de la Historia, 1857.
- Jensen, De Lamar: “XVI. Yüzyıl Fransız Diplomasinde Osmanlı Türkleri”, Terc.: Ayşe Kılıç, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 2011, 2010/1, Sayı: 51, s. 165-190.
- Kâtip Çelebi: **Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l- Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan)**, Açıklamalarla Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Devlet Kitapları, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1973.

- Kennedy, Hugh: **Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus**, Londra, Longman, 1996.
- Khan, Sahibzade Masud: **History Of Muslim Spain**, Lahor, Publishers Emporium, (t. y.)
- Kienitz, Friedrich Karl: **Das Mittelmeer: Schauplatz der Weltgeschichte von den frühen Hochkulturen bis ins 20. Jahrhundert**, Münih, C H BECK, 1976.
- Kissling, H. J.: “İkinci Sultan Bayezid’in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)”, **Türk Kültürü**, VII/84, İstanbul, 1968, s.894-906.
- Kolumbus, Christoph: **Bordbuch: Aufzeichnungen seiner Ersten Entdeckungsfahrt nach Amerika 1492-1493**, Münih, Heinrich Hugendubel Verlag, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.bilandia.de>, 7 Aralık 2010.
- Konrad, Felix: “Von der 'Türkengefahr' zu Exotismus und Orientalismus: Der Islam als Antithese Europas (1453–1914)?”, **European History Online**, 3 Aralık 2010, (Çevrimiçi) <http://www.ieg-ego.eu/de/felix-konrad-von-der-tuerkengefahr-zu-exotismus-und-orientalismus-1453-1914>, 19 Ocak 2011.

- Kumrular, Özlem: “İspanyol ve İtalyan Arşiv Kaynakları ve Kroniklerinin Işığında Barbaros’un 1534 Seferi”, **Türkler ve Deniz**, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 187- 200.
- Kumrular, Özlem: “Kanuni’nin Batı Siyasetinin Bir İzdüşümü Olarak Türk İmajı”, **Dünyada Türk İmgesi**, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 109-127.
- Lea, Henry Charles: **A History of the Inquisition of Spain, Book 1-2-3-4-5**, 1. Baskı, Macmillan, 1906 (Çevrimiçi) <http://libro.uca.edu>, 4 Haziran 2011.
- Lea, Henry Charles: **A History of the Inquisition of Spain, Book 6-7-8**, 3. Baskı, Macmillan, 1907 (Çevrimiçi) <http://libro.uca.edu>, 4 Haziran 2011.
- Lea, Henry Charles: **İspanya Müslümanları: Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri**, Terc.: Abdullah Davudoğlu, İstanbul, İnkılâb Yayınları, 2006.
- Lee, Stephen J.: **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, Terc.: Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi, 2004.
- Lewis, Bernard: **Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında**

- Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler**, Terc.: Nurettin Hüseyini, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Lomax, Derek W.: **The Reconquest of Spain**, Londra, Longman Group, 1978.
- Longhurst, John Edward: **The Age of Torquemada**, 2. Baskı, Lawrence, Kansas, Coronado Press, 1964.
- Manning, Patricia: **Voicing Dissent in Seventeenth-Century Spain: Inquisition, Social Criticism and Theology in the Case of El Criticón**, Leiden, Brill, 2009.
- Makki, Mahmood: “The Political History of Al-Andalus (92/711-897/1492)”, **The Legacy of Muslim Spain**, Ed.: Salma Khadra Jayyusi, Manuela Marin, Leiden, E. J. Brill, 1992, s. 3- 87.
- Mármol Carvajal, Luis del S.: **Historia del rebelión y castigo de los moriscos del Reino de Granada**, Madrid, Biblioteca de Autores Españoles (BAE), XXI, 1946, (Çevrimiçi) http://www.adurcal.com/moriscos/Historia_rebellion_moriscos.htm, 7 Mart 2012.
- Martínez Sanz, José Luis: **Los Árabes en España: Vida y Costumbres**

en La Antigüedad. Vida y Costumbres en Al-Ándalus, Madrid, Edimat Libros, 2007.

- Mateos Royo, José Antonio: “Propios, Arbitrios y Comunales: La Hacienda Municipal en el Reino de Aragón durante los Siglos XVI y XVII”, **Revista de Historia Económica**, Año XXI, No:1, 2003, s. 51-77.
- Matvejević, Predrag: **Akdeniz’in Kitabı**, İtalyanca ve Fransızca’dan terc.: Tolga Esmer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Menocal, María Rosa: “Al-Andalus And 1492: The Ways Of Remembering”, **The Legacy of Muslim Spain**, Ed.: Salma Khadra Jayyusi, Manuela Marin, Leiden, E. J. Brill, 1992, s. 483-504.
- Meyerson, Mark D.: **The Muslims of Valencia In the Age of Fernando and Isabel: Between Coexistence and Crusade**, California, University of California Press, 1990.
- Meyerson, Mark D.,
Edward, D. (editörler): **Christians, Muslims, and Jews in Medieval and Early Modern Spain: Interaction and cultural change**, Notre Dame (Indiana), University of Notre Dame Press, 1999.
- Mezyed Zayed, Abdel Salam: “Datos Dialectales Andalusíes (Gramaticales y

Léxicos) en Algunos Documentos Tardíos
Granadinos y Moriscos.”, Yayınlanmamış
Doktora Tezi, Universidad Complutense de
Madrid, 1993, (Çevrimiçi) <http://eprints.ucm.thesis/19911996/>, 28 Şubat 2011.

Miranda, Ambrosio Huici : **Las Grandes Batallas De La Reconquista Durante Las Invasiones Africanas: Almoravides, Almohades y Benimerines**, Madrid, Instituto de Estudios Africanos Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1956.

Musso, Riccardo: “XVI. Yüzyılda Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 608-613.

Mutlu, Nuri Yücel: **Endülüs Gerçeği ve Türkiye’nin Geleceği**, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2001.

Nebrija, Elio Antonio de: **Gramática de la lengua castellana**, Editörler: Miguel Ángel Esparza ve Ramón Sarmiento, Madrid, Fundación Antonio de Nebrija, 1992, (Çevrimiçi) <http://books.google.com>, 17 Nisan 2012.

Niederehere, Hans J.: “La Gramática de la lengua castellana (1492) de Antonio de Nebrija”, Universität Trier (Çevrimiçi) <http://elies.rediris.es/elies16/Niederehe1.html>, 17 Nisan 2012.

- O'Callaghan, Joseph F.: **A History Of Medieval Spain**, New York, Cornell University Press, 1975.
- Özdemir, Mehmet: **Endülüs Müslümanları : Siyasi Tarih**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Özdemir, Mehmet: “Endülüs”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1995, s. 211-225.
- Özdemir, Mehmet: “İspanya Krallığı’nın XVI.Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası I”, **AÜİFD**, Cilt: XXXV, Ankara 1996a, s. 243-284.
- Özdemir, Mehmet: “Gırnata”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XIV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1996b, s. 51-57.
- Özdemir, Mehmet: **Endülüs Müslümanları : Medeniyet Tarihi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997a.
- Özdemir, Mehmet: **Endülüs Müslümanları : İlim ve Kültür Tarihi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997b.
- Özdemir, Mehmet: “İspanya-Ülkede İslamiyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXIII, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2001, s. 170-173.
- Özdemir, Mehmet: “Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye

Yayınları, 2002, s.393-408.

- Özdemir, Mehmet: “Moriskolar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXX, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2005, s. 288-291.
- Özdemir, Mehmet: “Müdeccenler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXXI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2006, s. 465-467.
- Öztoprak, Fahrettin: “Barbaros Hayreddin Paşa II”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 169, İstanbul 2001, s. 24-27.
- Öztuna, Yılmaz: “Kanunî’nin Türk ve Dünya Tarihindeki Yeri”, **Kanunî Armağanı**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 41- 46.
- Paşazade, Orhan: “9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.
- Peris Albentosa, Tomás: “La Evolucion de la Agricultura Valenciana entre los Siglos XV y XIX: Rasgos Cualitativos y Problemas de Cuantificación”, **Revista de Historia Económica**, Año XIII, No: 3, 1995, s. 473-508.
- Pfeffermann, Hans: **Die Zusammenarbeit Der Renaissancepaepste Mit Den Türken**, Winterthur, Mondial Verlag, 1946.

- Rahman, Sayed Azizur: **The Story of Islamic Spain**, Hindistan, Goodword Books, 2003.
- Rawlings, Helen: **The Spanish Inquisition**, Malden, Blackwell Publishing, 2006.
- Read, Jan: **The Moors In Spain and Portugal**, Londra, Faber and Faber, 1974.
- Reilly, Bernard F.: **The Medieval Spains**, Cambridge University Press, 2005.
- Ricci, Giovanni: “Türkler ve Deniz: İtalya’dan Bir Bakış 15.- 18. Yüzyıl”, **Türkler ve Deniz**, Ed: Özlem Kumrular Terc.: Zuhâl Bilgin, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 163- 173.
- Robinson, Paschal: “Alphonso de Spina”, **The Catholic Encyclopedia**, Vol. 14, New York, Robert Appleton Company, 1912, (Çevrimiçi) <http://www.newadvent.org/cathen/14216a.htm>, 1 Nisan 2012.
- Roth, Cecil: **The Spanish Inquisition**, New York, W. W. Norton & Company, 1999.
- Savaş, Ali İbrahim: “Osmanlı Devleti İle Habsburg İmparatorluğu Arasındaki Diplomatik İlişkiler”, **Türkler**, Cilt: IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 555-566.

- Seybold, C.F.: “Endülüs”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1988, s. 270-273.
- Sümer, Faruk: “Barbaros Hayreddin Paşa”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 21, İstanbul, 1988, s.3-7.
- Şeyban, Lütfi: **Reconquista : Endülüs’te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.
- Şeyban, Lütfi: **Mudejares, Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı'ya Göçleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.
- Thomson, Ahmad: **Blood On The Cross : Islam In Spain In The Light Of Christian Persecution Through The Ages**, Londra, Taha Publishers Ltd., 1989.
- Tirado, Thomas: “Columbus and the Age of Discovery”, (Çevrimiçi) <http://www.muweb.millers.edu/~columbus/>, 17 Nisan 2012.
- Toledo, Paulino: “Oruç Reis’in Ölümü Hakkında Resmi Bir İspanyol Belgesi”, **Türkler ve Deniz**, Ed: Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 231-246.
- Torró Gil, Lluís: “Transformaciones Agrarias en el Campo Valenciano durante la Edad Moderna. El Caso de la Comarca de Alcoi (SS. XV-XVIII)”, **Revista de Historia Económica**, Año XXIII, No:1, 2005, s. 563-596.

- Turan, Şerafettin: “Barbaros Hayreddin Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, s. 65-68.
- Turan, Şerafettin: “Rodos’un Zaptından Malta Muhasarasına”, **Kanunî Armağanı**, 2. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 47-117.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, 6. Baskı, Cilt: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Vazquez Ruiz, José: “Kristof Kolomb’un Coğrafi Kanaatlerinde Müslüman Kültürünün Etkisi”, Terc.: Mehmet Özdemir, **İslâmî Araştırmalar**, 2000, Cilt: XIII, Sayı: 1, s. 43-46.
- Watt, William Montgomery, Cachia, Pierre: **A History of Islamic Spain**, Edinburgh, Edinburgh University, 1992.
- Weller, Thomas: “Das spanische Jahrhundert”, **European History Online**, 3 Aralık 2010, (Çevrimiçi) <http://www.ieg-ego.eu/wellert-2010-de>, 9 Ocak 2011.
- Yiğit, İsmail: **Siyasi- Dini- Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnata)- Beni Ahmer Devleti ve**

Kuzey Afrika İslam Devletleri, Cilt: IX,
İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1995.

Yücel, Yaşar,
Sevim, Ali:

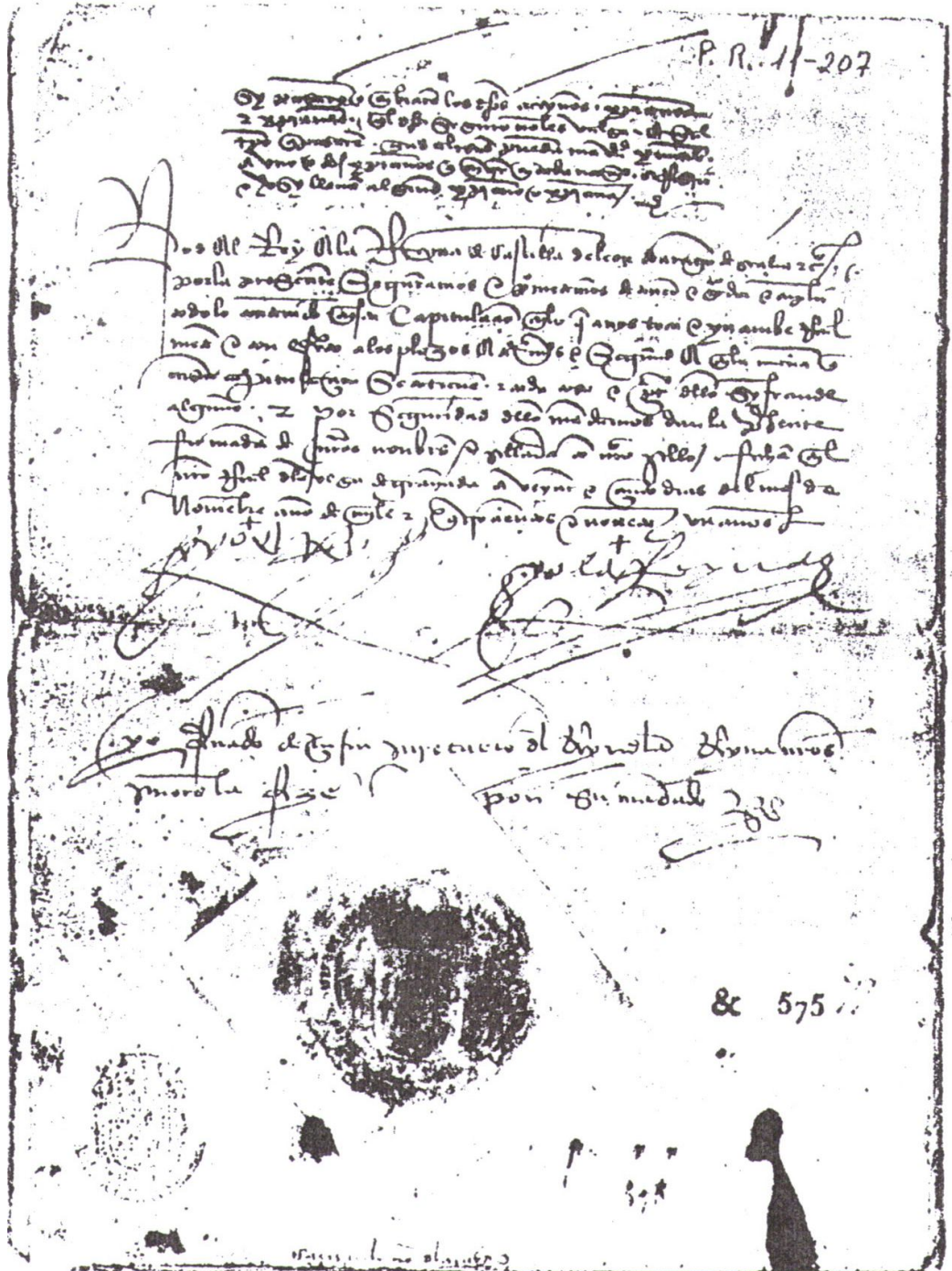
**Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı: Fatih,
Yavuz, Kanuni**, Ankara, Türk Tarih Kurumu
Basımevi, 1991.

Ziya Paşa:

Endülüs Tarihi, Editörler: Yasemin Ödük,
Kâzım Masumi, Fatma Şahin, İstanbul, Selis
Kitapları, 2. Baskı, 2005.

EKLER

EK 1: 1491'de yapılan Gırnata Antlaşmasının son sayfası (Kaynak: Jan Read, **The Moors In Spain and Portugal**, Londra, Faber and Faber, 1974, s. 225.)



EK 2: İspanyol engizisyonunun simgesi (Kaynak: Michael Baigent, Richard Leigh, *The inquisition*, Londra, Viking, 1999, s. 111.)



EK 3: Isabel ve Fernando'nun Capilla Real'deki mezar taşları (Kaynak: (Çevrimiçi) <http://www.flickr.com/photos/landahlauts/4265536075/>, 19 Ocak 2012.)



Mahometice secte postratores et heretice pervicacie extinctores Fernandus Aragonum et Helisabetha Castelle vir et uxor unanimes Catholici appellati marmoreo clauduntur hoc tumulo.

Müslümanlar'ı ve heretik olan Yahudiler'i dağıtan Aragon kralı Fernando ve Kastilya kraliçesi Isabel-ki herkes onları Katolik krallar olarak bilir- bu mermerin içinde gömülüdür.

EK 4: Bir Müslüman'ın vaftiz olma töreni (Kaynak: **Vidal Mayor**, s. 242, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. Ludwig XIV 6 (c. 1300), (Çevrimiçi) <http://www.cn-telma.fr/relmin>, 19 Ocak 2012.)



[illegible]

EK 7: Endülüs Müslümanlarının sürülme kararı, 1610 (Kaynak: AML, leg.Monográficos, Moriscos, s. 117.)

Por El Rey. a Don Diego de Sandoval Gutierrez,
De las ciudades de Murcia, Lorca y Cartagena,
El Rey.

mi corregidor. De las ciudades de Murcia, Lorca y Cartagena. me ha formado
Esido que en la dicha Murcia ay mas de ochocientos moros libres
que auendo los traído captiuos ayudados ellos y de su Tierra sean
rescatado y se quedan ay viviendo en su ley y tienen continua
Correspondencia en Argel y porquese entiende que con auisos y aduer
tencias de los sean hechas algunas entradas, asaltos y captiue rios
en los lugares maritimos de Reyno y se han porar remedios
para lo de adelante. Os ordeno y mando que luego que recibais esta
deis orden a los dichos moros y a los demas que uiuieren en
las dichas ciudades Villas y lugares de vna Jurisdiccion que
dentro de sesenta dias se vayan y embarquen para su Tierra
con apacibimiento que quedarian por esclauos como antes lo eran
y vos porneis mucha cuidado en el cumplimiento dello encargan
do que tambien se tengan vnos centenares y los demas oficiales de
Justicia cuidando luego que esta recibais el numero que fuere
y la forma que podra auer en su embarcacion. de torde sillas a
quatro de diez y siete de mill y seis cientos y dos por el Rey
Por mandado de El Rey mi señor el conde de Camara.

Yo Alonso Enriquez de Sandoval al Rey mi señor Mayor del Ayuntamiento
de Murcia vno de los del dicho y uno de la junta de los de la ciudad y de la villa
de Cartagena y de la villa de Lorca
Yo el conde de Camara

Yo Alonso Enriquez de Sandoval

EK 8: Endülüs Müslümanlarının sürülme kararı, 1610 (Kaynak: AML, leg.Monográficos, Moriscos, s. 112.)

[illegible]